ПЕРЕД АДАМОМ

повість

Оце наші предки, і їхня історія —

це наша історія. Не забувайте, що

як колись ми зійшли на землю з

дерев і випросталися, то запевно

так само, тільки далеко раніше,

виповзли ми із моря і зазнали

перших пригод на суходолі.

РОЗДІЛ І

Образи, образи, образи! Поки я зрозумів усе, я не раз дивувався, звідки така сила отих образів, що сповнюють мої сни; бо ж то були образи, що їх я в житті, навіч зроду не бачив. Вони мене мучили ще змалечку, обертаючи мої сни на низку кошмарів, а згодом переконавши мене, що я не такий, як усі, що я ненормальна людина, що на мені тяжіє прокляття.

Тільки вдень я міг почуватися хоч трохи щасливим; а вночі панував жах — та ще який! Сміливо можу сказати: годі й знайти людину, щоб коли такого жаху зазнала. Бо то був жах із далекої давнини, жах, що панував у Молодому Світі, на самому його світанку. Коротше сказати —

жах, що неподільно панував на землі за так званої середньої дилювіальної доби.

Але що я маю на увазі? Перше ніж розповісти зміст своїх снів, я мушу багато дечого пояснити, а то все, що для мене таке ясне, видасться вам вельми темним. Ось я пишу це, і всі істоти, всі події з того, іншого світу постають переді мною якоюсь одною величезною фантасмагорією. А вам, я певен, здалося б, що в них нема ні глузду, ані ладу.

Що для вас, скажімо, приязнь Клаповуха, чи лагідна зваба Прудкої, чи хтивість і звірячість Червоноока? Безглуздя якесь несосвітенне, та й годі. Таким самим безглуздям буде для вас усе, що робили Огневики, і поведінка Деревиків, і ревища нашого Плем'я. Бо ви не зазнали тиші й спокою прохолодних печер на урвищі, і ніколи не ходили на схилку дня до гамірливого водопою, і ніколи не проймав вас холодом уранішній вітер на верховітті й не солодила вам у роті молода кора.

Та, либонь, вам легше буде зрозуміти все, коли ви простежите слідом за мною моє дитинство. Змалку я був хлопчик як хлопчик, одначе лиш у ті години, коли не спав. Уві сні я був не такий. Відколи себе пам'ятаю, години сну були для мене годинами жаху. Лише зрідка мої сновиддя забарвлювалися щастям. А звичайно їх сповнював страх, дикий, сліпий, нелюдський страх. Ніколи на яві я не зазнавав його такого, як опановував мене уві сні.

Узяти хоч би ось що: я був міське хлоп'я, геть міська дитина. Село було для мене незнаний край. Проте ні міста, ані будинки ніколи не снилися мені, так само жодна людина не запинала в царство моїх снів. Я бачив дерева тільки в парках та в книжках з малюнками, а вві сні я блукав безмежними лісами. Більш того, дерева моїх снів не були просто неясні відбитки в оці, ні, вони були чіткі й виразні, добре мені знайомі. Я бачив кожну галузку, кожен сучок і розрізняв по листю всі породи.

Я добре пам'ятаю, як уперше в житті побачив дуба. Щойно я поглянув на його гілля та листя, мене мов пронизало певністю, що я вже бачив таке дерево раніш, бачив не раз, а безліч разів уві сні. Так само було і з ялинами, і з березами, і з тисами, і з лаврами. Вперше вгледівши, я впізнавав їх відразу, бо вже снив їх віддавна, та снив і тепер щоночі.

Як ви, певно, вже завважили самі, у моїх снах порушувано перший і найголовніший закон сновидінь: людині звичайно сниться або просто те, що вона колись бачила на яві, або різні сполучення з того. Але всі мої сни порушували цей закон. Мені ніколи не снилося такого, що я колись подибував або знав. Ява й сон були в мене ніби два різні життя. Вони не мали нічого спільного, крім моєї особи. Я був сполучною ланкою, що ніби жила обома тими життями.

Я змалечку знав, що горіхи купують у бакалійній крамниці, а ягоди у продавця садовини; але ще багато раніше у своїх снах я збивав горіхи з дерев, збирав їх на землі й розгризав. Так само й ягоди. Я їв їх просто з кущів та ліз, на яві ще ні разу взагалі не скуштувавши.

Ніколи не забуду, як одного разу принесли й поставили на стіл чорниці. Доти я ніколи не бачив їх, але, щойно загледівши ягоди на столі, згадав, що в своїх сновиддях часто тинявсь болотами і їв їх досхочу. Мати поклала мені ягід на блюдце, я набрав їх ложкою, та, ще не донісши до рота, вже знав, які вони будуть на смак, — і не помилився.

Вони виявились достоту такі, як я смакував разів з тисячу вві сні.

А гади... Я ще навіть і не чув, що вони е на світі, а вони вже мучили мене ночами. Вони чатували на мене по лісових галявах. Вони вихоплювалися мені з-під ніг, в'юнилися по висхлій траві або на голій скелі. Вони переслідували мене аж до верховіття, обвивали своїми грубими лискучими тілами стовбури й гнали мене щораз вище й вище,

на щораз тонші й тонші гілки, що гнулися й тріщали від моєї ваги над запаморочливою височінню. О, ті гади!... їхні роздвоєні вилкуваті язички, їхні очі-намистинки, їхня лиснюча луска, їхнє сичання й гримотіння, — усе це було вже добре мені знайоме, коли я вперше побачив у цирку, як приборкувач бере їх до рук. То були давні мої друзі, чи радше вороги, що сповнювали мої ночі страхом.

А ті безмежні ліси, їхня сутінь, повна жахот!.. Здавалось, цілі вічності блукав я ними — лякливе, переслідувано створіння, що від кожного шелесту здригалося, боялося власної тіні, завжди насторожене, завжди чуйне, готове щомиті втікати, немов навіжене. Я був за ласу здобич усяким хижакам, що жили в лісі й полювали на мене, безтямного з жаху.

Як мені було п'ять років, мене вперше повели до цирку. Додому я вернувся зовсім хворий, але не від рожевого лимонаду і не від земляних горіхів. Та оповім усе поряду. Щойно ми ввійшли в намет, де були звірі, як розлігся хрипкий рев. Я вирвав свою руку з батькової й без пам'яті кинувся назад, до виходу... Я натикався на людей, падав і весь час верещав із переляку. Батько схопив мене й почав укоськувати. Він показував мені на людей довкола, що нітрохи не дбали про той рев, і запевняв, що нічого страшного немає.

І хоч він нарешті вговкав мене, я підступив до левової клітки, весь тремтячи зі страху. Я враз пізнав його, цього страшенного звіра. У голові мені сяйнули спогади з моїх снів. Ясний полудень... Висока трава лисніє на сонці. В ній мирно пасеться собі дикий бугай. Раптом трава розсувається і величезне руде тіло, промайнувши в повітрі, падає бугаєві на спину. Важко гупнуло, бугай заревів, а тоді хрясь-хрясь... хряскотять кістки. Або ще... прохолодне тихе озерце. Дикий кінь по коліна в воді поволі, спокійно п'є. І знов руде тіло — завше воно, оте руде... Стрибок, передсмертний крик, хлюпіт води, а потім знову хряскіт кісток.

Або ж похмурий сутінок, сумна тиша надвечірку. Зненацька потужний рев, немов сурма страшного суду, — і зараз же несамовито

щось заверещало й зашварготіло поміж дерев. І я теж тремчу зі страху, бо й я — одна з тих істот, що верещать і шварготять у лісі.

Побачивши його за гратами, безпомічного, я став неначе не в собі. Я скреготів зубами, підстрибував перед кліткою, вигукував щось безглузде, викривлявся, дражнячи його. Лев заревів у безпорадній люті й кинувся на грати. О, й він упізнав мене, ті мої викрики були йому знайомі й зрозумілі.

Батько й мати мої перелякалися.

— Що це діється з дитиною! — вжахнулась мати.

— У нього, либонь, гістерія, — сказав батько.

Я ніколи не розповідав їм про свої сни, і вони нічого про те не знали. Я змалку крився від усіх із цією своєю двоїстістю, цим розщепленням моєї особи, як, мабуть, можна це назвати.

Того ж разу я бачив і приборкувача гадів. А більше ні на що не мав уже сили дивитися. Мене привели додому знервованого, змученого тим, що видива моїх снів так владно вдерлися в моє справдешнє життя.

Про свою потайливість я вже допіру згадував. Тільки раз я звірився іншому. То був мій товариш, хлопець вісьмох років, як і я сам. Я малював перед ним видива того далекого зниклого світу, що в ньому, як мені здавалось, я колись жив. Я розповідав йому про страхіття тих часів предковічних, про Клаповуха, про наші забави з ним, про гуртові ревища, про Огневиків, як вони сиділи навпочіпки довкола багаття. Він сміявся з мене й собі розказував про привиди та про мертвяків, що никають ночами. Та найчастіше тільки глузував з моїх недоладних вигадок. Що більше я розповідав, то більше він глумився з мене. Я заприсягся, що все те було насправді, що ніякі то не вигадки. Тоді він почав дивитись на мене якось чудно. Та ще й переповів мої оповідання

всім хлопцям, звісно, ще добрехавши від себе, і вони теж стали дивитись на мене чудно.

То була мені гірка наука, але корисна. Я зрозумів, що я не такий, як усі. Чимсь я від них відхилявся таким, чого вони не розуміли, і якщо про те розповідати, вийдуть самі тільки непорозуміння. Як оповідалися байки про привидів та про духів, я мовчав і лишень похмуро всміхався сам до себе. Я думав про свої нічні жахи й знав, що вони справдешні — справдешні, як саме життя, а не примарні, як оті вигадані привиди й тіні.

Усякі "хохи" та лихі людожери з казок мені були не страшні. От коли з запаморочливої височини летиш додолу крізь зелене гілля, коли на тебе кидаються гади і ти сахаєшся від них, весь тремтячи, або дикі собаки женуть тебе через галявину до лісу — ото страхіття справжні, а не уявні, страхіття живі, у плоті й крові. А казкові страшидла… вони були б мені ввісні любі товариші, як порівняти їх до тих, що з ними поділяв я своє ліжко змалку, що поділяють його зо мною й тепер, коли я, вже віку дійшовши, почав усе це записувати.

РОЗДІЛ II

Я вже казав, що у снах ніколи не бачив людини. Я сам рано це усвідомив і сприймав вельми болісно. Навіть іще зовсім малим дитям я завше мав таке відчуття, що коли б серед тих нічних страхіть побачити мені хоч одну людину, хоч одну людську істоту, то вся та сонна змора враз би розпалася. Роками, ніч у ніч, мене посідала ця думка: якби ж мені спіткати оту єдину людську істоту, свій порятунок!

Мушу зауважити, що таке спадало мені на думку завжди саме серед сну. По-моєму, це прямий доказ споріднення двох моїх особистостей, доказ того, що між обома половинами мого роздвоєного "я" є точка дотику. "Я" моїх снів жило колись за давніх-давен, ще як на світі не існувало людини — такої, як ми знаємо тепер. Моє друге "я", денне б то,

виявлялось уві сні настільки, що я усвідомлював існування на світі людини.

Може, вчені психологи скажуть, що я не до речі вживаю виразу: "роздвоєння особи". Я знаю, який зміст вони самі вкладають у нього, але за браком влучнішого виразу мушу й собі ним послуговуватись. Лишається виправдуватись недосконалістю нашої мови. А тепер поясню, в якому розумінні я вживаю чи, радше, зловживаю цей вираз.

Аж юнаком, уже бувши в коледжі, нарешті дістав я в руки ключа, щоб збагнути сенс моїх сновидь та їхню причину. Доти вони, здавалось, не мали ні змісту, ані зв'язку з будь-чим. Але в коледжі, вивчаючи еволюційну теорію та психологію, я знайшов пояснення деяких дивних перечувань та психічних явищ. Наприклад, один із найзвичайніших, знайомих, либонь, кожному, снів — ніби ти падаєш у безодню.

Це є не що інше, пояснив мені наш викладач, як спадкова згадка. Вона дісталась нам від наших найдавніших предків, що жили ще на деревах. їм, отим Деревикам, повсякчасно загрожувала небезпека впасти з дерева. Чимало їх отак загинуло, і кожному не раз доводилося падати й рятуватись, хапаючись та чіпляючись за гілля, коли летів додолу.

Оте страхітливе падання з височини й гарячкове хапання бувало щоразу прикрим нервовим струсом, що полишав певні молекулярні зміни в мозкових клітинах. Ті зміни потім передавались мозковим клітинам нащадків чи, коротше кажучи, ставали спадковими згадками. Отже, коли ви чи я вві сні або засинаючи падаємо в прірву й прокидаємося в останню хвилину з похололим серцем, — нам тоді тільки пригадується те, що колись ставалося з нашими лісовими предками, витаврувалося в їхньому мозку й зробилось нашою родовою спадщиною.

Дивного тут нема нічого — принаймні не більше, ніж в інстинкті. Інстинкт це тільки звичка, що витаврувалась на матеріальній основі

нашої спадковості. Треба, між іншим, зазначити, що ні ви, ні я, ні будь-хто, падаючи вві сні — а всі ми знаємо такі сни, — ніколи не вдаряємось об землю. Бо вдаритись об землю — це була смерть. Хто з наших предків-деревиків таки падав аж додолу, той гинув відразу. Правда, струс від удару передавався мозковим клітинам, але до нащадків та нам'ять перейти вже не могла, бо вони просто не народжувались, не мали вже від кого народитись, ті нащадки. І ви, і я, — всі ми походимо від тих, що врятувалися, до землі не долетівши, тим-то вві сні ми ніколи не вдаряємось об землю.

Тепер щодо роздвоєння особи. Коли ми не спимо, то нам ніколи не уявляється, ніби ми падаємо. Бо наша реальна денна особистість не має такого досвіду. А отже — і докази тут невідпорні,— то якась інша, відмінна особистість падає вві сні, бо вона має такий досвід, вона згадує враження далеких предків, як наша реальна, денна особистість згадує свої денні враження.

Отак міркуючи, мені немов світло почало займатися. Небавом те світло спалахнуло сліпучо-яскраво, висвітлюючи та з'ясовуючи все доти загадкове, незрозуміле, неможливе й неприродне в моїх сновиддях. У них я був не я, не оця моя реальна особа, а зовсім інша, відмінна, що мала й інший, відмінний запас життєвих вражень і в моїх снах спогадувала ті свої, зовсім інакші враження.

Але що ж то була за особа? Коли вона сама жила реальним життям на нашій планеті, щоб надбати свій запас дивних вражень? На ці питання відповідають самі мої сни. Вона жила в давню давнину, ще коли світ був молодий, за тієї доби, що ми звемо середнім дилювієм. Вона падала з дерев, але не долітала до землі. Вона лементувала з переляку, зачувши левиний рев. За нею ганялися хижі звірі, на неї кидалися страшні гади. Вона галасувала зі своїми родичами на ревищах і витерпіла чимало від Огневиків у ті дні, коли тікала від них.

Я вже чую ваші заперечення. Ви скажете: чому ж ми всі не маємо такої спадкової пам'яті, коли припустити, ніби в нас живе якась друга невиразна особистість, що падає та літає вві сні?

Я відповім вам теж запитанням. Чому бувають двоголові телята? Примха природи, скажу я. Оце відповідь і на ваше запитання. Моя особа роздвоєна, і я маю таку виразну спадкову пам'ять, бо я — вирід, примха природи.

Спробую бути точнішим та зрозумілішим. Найзвичайніша наша спадкова згадка — це падання вві сні. Друга наша особистість звичайно бував невиразна, і єдиний її спогад — то спогад про падання з дерева. Але де в кого вона виявляється і яскравіше. Такі люди вві сні літають, задихаються, втікають від різних страховищ, хижих птахів, гадів, снять строкатими барвами. Одно слово, ця друга особистість, що залишки її живуть у кожному з нас, у більшості буває зовсім непомітна, ніби стерта, але де в кому вона проступає виразніше. Тому декотрі з нас мають спадкову пам'ять яскравішу й докладнішу, ніж решта людей. Усе сходить на питання, в якій мірі посідаємо ми цю особистість. У мене вона виявляється в незвичайній мірі, майже не поступаючись перед моєю реальною особою. І з цього погляду, як я вже сказав, я є вирід, примха спадковості.

Я певен, що існування отієї другої особистості — хоч, може, й не такої яскравої, як у мене, — і породило в багатьох людях віру в можливість перевтілення душ. Для таких людей ця ідея вельми вірогідна й переконлива. Коли перед ними постають у сні видива, що їх вони ніколи навіч не бачили, спогади про вчинки й події давноминулих часів, то найпростіше вони це з'ясовують тим, що нібито колись жили вже на світі. Але помилка їхня в тому, що вони не враховують своєї двоїстості. Вони не знають про своє друге "я" і вважають, що мають тільки одне, реальне. Виходячи з цього, вони й роблять висновок, що живуть на світі не перший раз.

Та вони помиляються. То зовсім не перевтілення. У сновиддях своїх я ніби сам блукаю первісними лісами. Але то не я сам, то тільки далека частка моєї істоти, так само як і мій батько або дід — також частки тої самої моєї істоти, тільки не такі далекі. Це друге моє "я" — то пращур мого роду, предок давніх моїх предків і сам нащадок цілої низки поколінь, що за часів іще давніших розвинули пальці на руках та ногах, аби лазити по деревах.

Я мушу — хоч би й набридаючи вам — знову нагадати, що я з цього погляду вирід, примха природи. В мені ота спадкова нам'ять не лише надзвичай розвинута; я успадкував пам'ять одного свого цілком конкретного й дуже давнього предка. Хоч це річ незвичайна, але нічого надто дивовижного тут нема.

Ось простежте, як я міркую. Інстинкт — цс спадкова пам'ять. Тобто і ви, і я, і кожен з нас успадкували ту нам'ять від своїх батьків та матерів, як і вони успадкували її від своїх; а отже, мусить бути якийсь матеріальний посередник, що через нього спогади передаються від покоління до покоління. Цей посередник є те, що Вейсман[1] називає "зародковою плазмою". В ній відбито спогади всіх поколінь роду, спогади невиразні, плутані, багато з них і зовсім стерлось. Але деякі парості зародкової плазми надміру перевантажені спогадами, або, коли вжити наукового терміну, вони атавістичніші за інші парості. Отак і в мене. Я примха спадковості, атавістичний кошмар, — називайте мене як хочете; але я існую живий і реальний, ходжу, дихаю, їм тричі на день, і що ви тут удієте?

Юная богачка "взорвала" город Николаев, показав схему ...

Мой доход растет с каждым днем! (полмиллиона долларов в ...

Неубиваемая зимняя обувь. Распродажа в городе Николаев

Огромный выбор, все размеры

Девушка из города Николаев живет круче арабских шейхов! Вот ...

Случайно обнаружила систему олигархов и вот результат! Учись ...

Ще й не почавши свого оповідання, я наперед угадую, що знайдуться такі Томи-невірні від психології, яким закортить поглузувати з мене. Вони скажуть, що я просто перевчився і що то мої знання з еволюційної теорії підсвідомо відбиваються у снах. Та по-перше, я ніколи не був надто ревний у навчанні. За успіхами я був останній на своєму курсі. Я більше цікавився спортом, та ще — чого б мені з тим критися? — більярдом.

Далі: я вперше почув про еволюційне вчення аж у коледжі. А тим часом усі враження того іншого, давнього життя я пережив у снах ще дитиною та підлітком! Однак мушу визнати, що ті враження були плутані, безладні, поки я не зазнайомився з еволюційною теорією. Вона стала мені ключем, з'ясувала і владнала всі химери мого атавістичного мозку, що, цілком сучасний і нормальний на яві, ховав у собі спогади з часів предковічних, часів самого світанку людства. Бо в тому минулому моїх снів людини, такої, як тепер, ще не існувало. Очевидно, за тієї доби вона тільки формувалася.

РОЗДІЛ III

Змалку найчастіше мені снилося, що я зовсім маленька дитина й лежу скорчившись у чомусь, ніби в кублі, звитому з гілля. Часто я цілими годинами лежав горілиць і дивився, як сонячне світло грає, пробиваючись крізь зелене листя, колихане вітром. Бувало, що він дужчав, і тоді колихалося й моє кубло.

І завше, лежачи в кублі, я мав чудне відчуття, що підо мною страшенна безодня. Я ніколи не бачив її, ніколи не висовувався на край кубла, щоб зирнути вниз, але я знав про неї, я боявся тої безодні, що

весь час чигала підо мною загрозливо, мов паща всежерного страховища.

Такі сни, що в них я спокійно лежав, — сни радше про стан, аніж про дії чи пригоди, — спилися мені малому дуже часто. Та раз у раз у ті сновиддя вдиралися раптом якісь чудні видива, страшні події, грім і завивання бурі, або ж розгорталися перед очима якісь незнані краєвиди, що я зроду таких не бачив на яві. Виходили якісь плутані кошмари. Я нічогісінько не міг зрозуміти, бо в них не було ніякої послідовності.

Як бачите, сни мої не були доладні. То я був немовлям Молодого Світу й лежав у своєму кубельці на дереві; а за хвилину я вже був дорослою істотою того світу й бився з гидким Червонооком, а ще за хвилину обережно скрадався до води, на гаряче сонце. Події, розділені в тому Молодому Світі цілими роками, проходили передо мною за кілька хвилин чи навіть секунд.

Кажу, що то була безладна мішанина, але вам я тієї мішанини не накидатиму. Тільки коли я дійшов літ і переснив тисячі таких снів, ті видива вклались у якусь систему й стали для мене виразні й зрозумілі. Бо тоді я вже орієнтувався у часі й умів розставити всі пригоди й події моїх снів у тій послідовності, як вони відбувалися. Так я спромігся відтворити зниклий Молодий Світ, яким він був тоді, коли в ньому жив я, або, краще сказати, моє друге "я". Різниця не має ваги, бо я нинішній, сучасний, теж вертався в минуле й жив тим прадавнім життям разом зі своїм другим "я".

Оскільки це не якесь педантичне наукове дослідження, задля зручності вашої я зв'яжу окремі ті уривки в ціле оповідання. Бо крізь усі мої сновиддя проходять деякі спільні ниточки. Ось, наприклад, моє товаришування з Клаповухом. Або ворогування з Червонооком чи любов Прудкої. Загалом, я певен, вийде доладне й цікаве оповідання, що сподобається вам.

Матір свою пам'ятаю я не дуже. Мабуть, найперша моя згадка про неї — і, напевно, найяскравіша — така: я лежу на землі — вже трохи більший, ніж коли був у кублі, хоч іще й зовсім безпорадний. Я качаюсь по сухому листі, бавлюся ним, щось курникаю, повискую. Сонечко гріє, мені тепло, приємно, я радий. Я лежу на чистій галявинці посеред кущів і якогось схожого на папороть зілля, а наді мною й навколо — лісова гущина, стовбури та зелене віття.

Враз до мене доліта якийсь згук. Я підводжусь і наслухаю сидячи. Курникання завмирає в мене в горлі, я сиджу, немов закам'янілий. Згук чимраз ближче — наче рохкає свиня. Ось уже чути, як щось продирається кущами. Ось заколихалась папороть; ось вона розступилася і вигулькнули блискучі очка, довгасте рило й білі ікла.

Це дикий кабан. Він зацікавлено втупив у мене очиці і, рохкаючи, переступає передніми ногами та мотає головою; папороть колишеться. Я все сиджу, мов скам'янілий, дивлюсь на нього не кліпаючи, і серце мені холоне з жаху.

Видимо, умовкнувши й не ворушачись, я вівся саме так, як слід. Інстинкт не велів кричати перед лицем небезпеки. Отож я сидів і ждав не знати чого. Розсуваючи папороть, кабан видибав на галявинку. Тепер йому в очах горіла не цікавість, а тільки зажерливість. Грізно мотаючи головою, він приступив ближче, ще ближче.

Тоді я скрикнув — чи радше вереснув. Я не можу описати точно того вереску, але був він пронизливий і страшний.

І знову я, здається, зробив саме те, що й слід було в ту хвилину. Бо звідкілясь, зовсім зблизька, пролунав крик мені на відповідь. Мій вереск, очевидячки, на мить збентежив кабана, і, поки він стояв, вагаючись та переступаючи ногами, на галявину вискочило ще щось. То була моя мати.

Вона нагадувала великого орангутанга чи шимпанзе, але водночас виразно відрізнялася від них. Була не така волохата, дебеліша, руки мала коротші, а ноги міцніші. Одежі, звісно, на ній не було ніякої,— тільки природна шерсть. Ще можу додати, що в люті вона ставала чиста фурія.

І ось такою фурією вискочила вона до нас. Вона скреготіла зубами, страшенно викривлялася, гарчала й раз у раз різко, пронизливо вигукувала щось ніби "х-ха! х-ха!". Поява її була така несподівана, і вигляд такий лютий, що кабан зараз наїжився, готовий боронитися, коли вона підскочила до нього. У ту ж мить мати відстрибнула до мене. Я вже знав, що мені робити. Враз кинувся до неї, обхопив її за поперек, учепився в неї руками та ногами — бо вмів триматися ногами не згірше ніж руками. Я відчував, як їй від зусилля напружились і м'язи, і шкура.

Підстрибнувши догори, вона вхопилась обома руками за гілляку, що звисала над нами. І саме вчасно, бо за мить кабан очутився від здивування, клацнув іклами й пролетів під нами, заревівши, мов сурма. То був поклик. На відповідь кущі та папороть зашелестіли з усіх боків, і на галявину збіглися дикі свині — десятків зо два. Але мати вже гойдалася на грубій гілляці, футів за дванадцять над землею. Я держався за неї, і, примостившись там, ми були безпечні. Та мати ще лютувала. Вона джерготіла, верещала, сварилася на свинячу зграю, що, наїжившися, скрегочучи зубами, обступила дерево. Я теж, тремтячи, дивився униз, на розлючених звірів і кричав, наслідуючи матір.

Раптом здалеку почулись такі самі покрики, тільки басовитіші, немов якийсь потужний рев. Щохвилини він гучнішав, і незабаром я вгледів його — мого батька, що поспішав до нас. Принаймні згодом я дійшов висновку, що то мусив бути мій батько.

Не скажу, щоб він, як на батька, був дуже привабливий. Він здавався напівлюдиною, напівмавпою — вже не мавпа й ще не людина. Годі мені змалювати його. Тепер таких істот в усьому світі нема. Як на свою породу, він був дуже рослий і важив, либонь, добрих сто тридцять

фунтів. Лице він мав широке, пласке, брови низько навислі і над очима, а самі очі були маленькі, глибоко запалі й поставлені близько одне від одного. Носа, властиво, не було. Розплесканий, короткий, без перенісся, він мав ніздрі, мов дві дірки, що дивились на боки, а не вниз.

Спадистий лоб був немов зрізаний. Волосся починало рости від самих брів і вкривало всю голову, недоладно маленьку, посаджену на недоладно грубій, зовсім короткій шиї.

Творячи батькове тіло, як і всі наші тіла, природа виявила велику ощадність. Правда, огруддя було глибоке, опукле, мов барило; але ви б не побачили в батька ні випнутих м'язів, ані широких рамен, ані зграбної прямої постави, ані шляхетної гармонії обрисів. Без ніяких ознак краси, батькове тіло справляло враження сили, лютої, первісної сили, призначеної на те, щоб хапати, душити, дерти й нищити.

Він був безклубий, а сухі волохаті ноги, криві та жилаві, скидалися більше на руки. Вузловаті, мов корчі, вони не мали таких гарних повних литок, як наші з вами. Скільки пригадую, батько навіть не міг ступати на всю підошву, бо ступні були пристосовані до хапання, — справді, радше руки, ніж ноги. Великий палець, замість стояти вряд із рештою, був відстовбурчений, як великий палець на руці. Це давало батькові змогу хапати ногою, наче рукою, але заважало ходити, як ходимо ми.

Отакою дивною появою був мій батько, і в не менш дивний спосіб дістався він до нас, як ми сиділи на гілляці над розлюченою ватагою диких свиней. Він примчав не по землі, а по деревах, спритно й швидко перестрибуючи з гілки на гілку, з дерева на дерево. Ось і тепер, на яві, пишучи ці рядки, я виразно уявляю собі ту волохату чотирируку істоту: бачу, як вона перемахує з гілки на гілку, а то на хвильку спиняється і, шалено виючи, б'є себе стиснутим кулаком у груди; потім знову перелітає в повітрі десять-п'ятнадцять футів до дальшого дерева, хапається одною рукою за гілку, розгойдується, перестрибує знов далі й хапається другою рукою за другу гілку, — і так далі, все далі, не вагаючись і не задумуючись, як і куди стрибнути.

Я дивився на батька, і в моїй істоті, в кожному м'язі аж свербіло нестримне бажання так само стрибати з гілки на гілку. Я відчував у собі, в кожному своєму м'язі притаєну, майбутню силу. Бо й справді: малі хлопчаки, спостерігаючи, як їхні батьки садять сокирами й валять дерева, знають, що настане нас, коли й вони спроможуться на те саме. Так було й зі мною. Життя, що горіло в мені, було створене робити те, що й мій батько. Воно потай нашіптувало мені горді мрії про повітряні стежки та літання лісом.

Нарешті батько дістався до нас. Він був украй лютий. Я й тепер пам'ятаю, як випиналась його спідня губа, коли він, вирячивши очі, дивився на свиней. Він гарчав, як пес. Його білі кливаки були великі, наче собачі ікла, і вражали мене надзвичайно.

Батькова поведінка ще дужче роз'юшила свиней. Він ламав галуззя й шпурляв додолу на наших ворогів або, повиснувши на одній руці, низько гойдався над ними — дражнив їх, а як вони в безмежній люті клацали іклами, перекривляв їх.

Не задовольнившися з цього, він відломив здорову гілляку і, тримаючи її рукою та ногою, ширяв нею розлютованих звірів у боки та бив по рилах. Чи треба казати, що мати й я дуже тішилися з цієї розваги?

Але все в світі, навіть найкраще, набридає. Кінець кінцем мій батько, зловтішно весь час хихочучи, повів нас деревами геть. Весь мій захват відразу де й подівся. Я знов у страху міцно держався за матір, а вона дерлася по гілках та перелітала з дерева на дерево. Пам'ятаю, одна гілка затріщала й підломилася під її вагою. Мати відчайдушно стрибонула. А мені, як затріщало дерево, враз похололо всередині від отого відчуття падіння в безодню. Ліс і сонячне світло, що пробивалося крізь листя, — все зникло з-перед очей. Батько, що враз спинився, блимнув у них останній, а потому — темрява.

За мить я прокинувся в ліжку, засланому простиралом, весь упрілий, тремтячи, у млості. Вікно було розчинене, в хаті повівало прохолодою, тьмяно світила нічна лампочка. З цього можна виснувати, що ми не впали додолу, кабанам на ікла. Бо тоді мене б не було тут нині, через багато тисячоліть, і я не оповідав би вам цієї пригоди.

Станьте-но на хвильку на моє місце. Уявіть собі, що ви мале дитя, що ви засинаєте, як я, і бачите ві сні такі незрозумілі для вас страхіття. Не забувайте, що я був зовсім недосвідчене дитя. Я зроду не бачив не те що диких вепрів, а й свійської свині. Я знав лишень свиняче сало, що шкварчить на сковороді, підсмажене до сніданку. І ось маєш! Дикі свині, справдешні, як саме життя, вдираються в мої сни, а я з якимись химерними батьком та матір'ю перелітаю над безоднею з дерева на дерево.

Чи ж дивно, що мене лякали й гнітили ті нічні привиддя? На мені тяжіло прокляття. Найгірше було те, що я боявся розказувати про свої сни. Не знаю, через віщо, — може, через те, що я почувався немов винний, хоч і не міг уявити, в чому ж моя вина. Так воно тривало цілі роки, доки я не дійшов літ і не зрозумів, звідки оті мої сновиддя.

РОЗДІЛ IV

У цих моїх доісторичних спогадах є одна дуже дивна особливість. Це невиразне уявлення про час. Я не завше знаю, що було раніш, а що пізніш, а також не можу сказати, скільки, власне, років, — рік, два, чотири чи п'ять — минуло між якимись двома подіями. Я можу тільки приблизно визначити час за змінами в зверхньому вигляді й у поводженні своїх одноплеменців.

Деякі ж події можна розставити поряду за самою логікою. Приміром, та втеча від вепрів напевне відбулася задовго до мого знайомства з Клаповухом, що став, сказати б, товаришем моїх хлоп'ячих літ… Так

само очевидно, що десь між цими двома подіями я відбився від своєї матері.

Пригода, що я допіру оповів, — то моя єдина згадка про батька. Пізніше я його не бачив ні разу. Знаючи ту добу, можна здогадуватися, що він загинув невдовзі після тої пригоди з дикими свиньми. І кінець його, запевне, був дочасний. Батько був у розквіті віку й міг померти тільки смертю наглою і не своєю. Але я не знаю, коли та як він загинув. Чи він утопився в річці, чи його поглинув якийсь полоз, чи він потрапив у черево до Гострозуба, старого тигра, — мені невідомо. Бо я пам'ятаю тільки те, що бачив за тих прадавніх часів на свої очі. Коли мати й знала щось про батьків загин, то ніколи мені не розповідала. Гадаю, що їй і слів бракувало таке розповісти. Либонь, за тих часів увесь словник наших предків налічував із тридцять чи сорок згуків — кажу згуків, а не слів, бо то таки були просто згуки, не іменники й не дієслова, без твердого значення, відтінюваного прикметниками та прислівниками, бо цих знарядь мови ще не було винайдено. Натомість ми відтінювали значення своїх згуків вимовою — голоснішою чи тихішою, товстішою чи тоншою, шпаркішою чи протяглішою.

Дієвідмінювання так само не було. Чи йдеться про теперішнє, чи про минуле, здогадувалися з усієї "розповіді". Говорили ми тільки про конкретне, бо тільки конкретними образами думали. Багато важила міміка. Щонайпростіша абстракція не була нам приступна, а як і виникала у кого в голові, то виповісти її іншим бувало дуже важко, бо згуків бракувало, доводилось виходити за межі наявного "словника". Вигадати новий згук — то інші ж однаково не зрозуміють; мусили, отже, по змозі показувати свою думку на мигах, водночас настирливо вимовляючи знов і знов той новий згук.

Отак розвивалася мова. Ті небагато згуків, що ними ми володіли, давали змогу нашій думці забігати трохи далі за їхнє значення; а тоді виникала потреба нових згуків, щоб ними виповісти нову думку. Часом, правда, ми забігали помислом аж задалеко, сягали навіть абстракцій —

неясних, звісно, — і висловити їх було зовсім ніяк. Мова-бо розвивалася не швидко.

О, повірте мені, ми були тоді вкрай примітивні. Проте знали багато такого, чого не знаємо тепер. Ми вміли рухати вухами, нашорошувати або прищулювати їх, уміли чухати собі спину між лопатками, шпурляти каміння ногами — я сам часто так робив, — або, випроставши ноги в колінах, нахилитися вперед і торкнутися землі не пальцями, а ліктями. А дерти пташині гнізда — хай би тільки хлопчаки двадцятого сторіччя подивились на нас! Тільки що ми не збирали яєць у колекції. Ми їх поїдали.

Пригадую… Але я забігаю вперед. Спершу треба розповісти вам про Клаповуха й наше з ним товаришування. Я відбився від матері ще зовсім малим — може, через те, що після батькової смерті вона спарувалася з іншим. У мене небагато згадок про нього, та й ті, що збереглися, не дуже приємні. Він був легкодумний, без ніякої поважності. І занадто балакливий. Навіть і тепер, на саму згадку, його безугавне джерготіння дратує мене. Його розум був надто непослідовний, щоби міг він держатися довго якоїсь мети. Мавпи у клітках зоопарку завжди нагадують мені його. Він був дуже мавпуватий — це найкраще визначення, що я можу йому дати.

Мене він зненавидів відразу, і я незабаром навчився боятись і його самого, і його зловорожих каверз. Зобачивши його, я завше втікав і тулився до матері. Але, більшаючи, я неминуче мусив часом відходити від неї, і то щораз далі. Цього тільки й чекав Джерготун. (Треба вам пояснити, що тоді ми жадних імен не мали; то я вже сам задля зручності подавав іменння тим одноплемінцям, з ким стикався ближче. "Джерготун" — це найвідповідніше ймення для мого любого вітчима. Себе я назвав Зубанем, бо мав великі кли-ваки).

Та повернімось до Джерготуна. Він весь час допікав мені, щипав, стусав, а часом був і не від того, щоб куснути мене. Мати не раз утручалася, і любо було дивитись, як шерсть із нього летіла жмутами.

Але виходила з усього безупинна родинна гризня, і я був той маслак, за який гризуться.

Так, моє домашнє життя було не дуже щасливе. Я всміхаюся сам до себе, пишучи цю фразу. Домашнє життя! Ніби я справді мав дім у теперішньому розумінні цього слова. "Мій дім" — це тільки асоціація, а не житло. Не в домі я жив, а в материному догляді. А мати моя жила абиде — звісно, ніколи не залишаючись на землі на ніч.

Собаче серце

Предлагаем вашему вниманию книгу Михаила Булгакова ...

55 грн

Золота Полиця

Від авторів колекції:...

2800 грн

Игра в бисер

От издателя:Перед вами — книга, без которой немыслима вся ...

143 грн

Мати була дуже консервативна. Вона ще трималася дерев. Поступовніші з-поміж нашого Плем'я жили вже в печерах, що над річкою. Мати ж була дуже обережна й не любила нового. їй гаразд було й на деревах. Ми, звісно, мали своє дерево, де звичайно ночували; а коли ніч постигала нас десь далеко, то доводилося спати на першому-ліпшому. На нашому дереві, в розсошині між двох гілляк, було зроблено

ніби поміст із пагілля та витких рослин. Він скидався на велике пташине гніздо, тільки куди грубше звите, але мав одну відміну, якої я не бачив ніколи в пташиних гніздах, а саме — накриття; звісно, накриття не таке, як будують тепер люди, хоч би навіть найпримітивніші дикуни. Воно було неоковирніше за найнеоковирніші витвори рук людських — цебто рук сучасної людини. Просто стулене сяк-так. У розсошині нашого дерева накладено купу сухого пагілля та хмизу. Ближчі чотири чи п'ять менших розсіх підтримували, так би мовити, крокви — жердини десь із цаль завгрубшки. Зверху на них знов же накидано абияк купу сухого гілля та хмизу. Просто накидано, а не накладено з похилом, щоб збігала вода. В рясний дощ воно дуже текло.

Отже, таки вернімося до Джерготуна. Через нього материне й моє домашнє життя стало нестерпуче; під домашнім життям я розумію не життя у вогкому кублі, а просто наше спільне життя на дереві. Він доїдав мені з великою зазлістю. То було єдине діло, про яке він міг пам'ятати довше, ніж п'ять хвилин уряд. А як я більшав, то мати щодалі боронила мене менш завзято. Може, через оті нескінченні сварки з Джерготуном я й став матері за тягар. Та хай там як, а жилося мені що день, то гірше. Отож я невдовзі сам, своєю волею подався б геть, але мені не судилося вчинити таке самохіть. Поки я надумався, мене впрост викинуто з дому. Таки викинуто.

Нагода ця трапилася Джерготунові, коли якось я лишивсь у кублі сам. Вони з матір'ю пішли разом на болото, до чорниць. Певне, він те надумав раніш, бо незабаром я почув, як він вертається сам, ревучи роз'юшено. Раз у раз він спинявся й бив себе в груди кулаком, як завжди робили чоловіки з нашого Плем'я, коли бували люті чи хотіли підігріти в собі лють.

Я відразу збагнув, що буде мені непереливки, і, тремтячи, принишкнув у кублі. Джерготун дістався до нашого дерева, — пригадую, це був дуб, — і подерся догори, без угаву горлаючи. Як я вже казав, наша мова була тоді дуже бідна, отож, ревучи на всякі лади, він

силкувався сказати мені, що люто ненавидить мене і що хоче нарешті зробити мені кінець.

Я не став чекати. В кублі він мене не знайшов: я вже був на ближчій поземій гілляці. Він туди за мною. Я далі й далі. Врешті я опинився серед тонких галузок і листя. Джерготун був боягуз, і ніяка лють, хоч би як він її підгарячав, не могла переважити його обережності. Він не насмілився пнутися далі за мною. Під його вагою тонке галуззя обломилося б, перше ніж він дістав би мене.

Та цього йому й не треба було, і паскудник те добре знав. Ненависно, зловтішно оскірившись, блискаючи жорстокою кмітливістю в очицях-намистинках, він почав трусити гілляку, де я сидів на кінці, хапаючись за тонкі галузки, що одна по одній ламалися. Земля була футів за двадцять унизу.

Що далі, то несамовитіше трусив він гілляку, вп'явшись у мене ненависним поглядом та шкірячи зуби. Кінця довелося чекати не довго. Всі чотири гілки, що за них я чіплявся, вломилися враз, і я полетів навзнаки додолу, дивлячись угору на вітчима, а обламані гілки все стискаючи в руках і ногах. На щастя, цього разу вепри не чатували на мене внизу, та ще я впав на густі пружні кущі.

Звичайно на падінні мої сни уривалися. Нервовий струс бував досить міцний, щоб перекинути мене за тисячу сторіч, і я прокидався в своєму ліжечку, тремтячи, весь упрілий, і чув, як кує у вітальні дзигар із зозулею. Але цей сон я снив багато разів і ніколи не прокидався. Щоразу, вищачи, ламаючи кущі, летів я аж донизу й гепався об землю.

Забившись, подряпавшись, я лежав нерухомо і скиглив. Крізь кущі над собою я бачив Джерготуна. З радощів він завивав якусь диявольську пісню, все розгойдуючи в такт їй гілляку. Я зразу притих, бо ж не був більш у своєму надійному кублі на дереві й знав, як небезпечно принаджувати голосним плачем усіляких хижаків.

Пам'ятаю, що, виплакавшись тихенько, я ще хвильку бавився грою світла на мокрих від сліз віях, то заплющуючи, то ледь розплющуючи очі. Тоді почав обмацувати себе й виявив, що покалічився я, падаючи, не дуже. Подекуди обдер шкуру й вискуб шерсть. Із плеча стирчав гострий цурпалок, що встромився туди мало не на цаль, і дуже боліло праве стегно: я вдарився об землю саме ним. Але кінець кінцем то все були дрібниці. Кісток я не поламав, а тіло в первісної людини гоїлося швидко. Однак забився я таки добряче і цілий тиждень потім шкандибав через оте надвереджене стегно.

Далі, в кущах лежачи, мене опанувало почуття, що тепер я сам-самотній і не маю де притулитись. Я поклав собі ніколи не вертатись до матері та Джерготуна. Піду ген-ген цим страшним лісом, знайду собі дерево до вподоби й улаштуюся на ньому. За їжу я не турбувався. Я знав, як її добувати. Уже мало не цілий рік мати не годувала мене, а тільки обороняла й на розум навчала. Поволі, тихесенько виповз я з кущів. Озирнувшись, побачив Джерготуна. Він усе завивав і трусив гілляку. Не скажу, щоб то було дуже приємне видовище.

Я добре знав, як треба берегтись, і за тієї першої в моєму житті мандрівки був вельми обережний. Куди податись, про те я не дбав. На думці було тільки одне: втекти так далеко, щоб Джерготун не добувся до мене. Я вилізав на дерева й по кілька годин рухався горою, перестрибуючи з одного на друге й не спускаючись на землю. Але я не йшов увесь час у якому-небудь певному напрямі і взагалі йшов не весь час. Послідовності в моїй натурі, як і в натурі всього нашого Плем'я, не було. До того ж я був іще зовсім дитина й не раз спинявся та бавився дорогою.

Пригоди свої в перші дні після втечі я пам'ятаю дуже невиразно. Моє друге "я" багато чого позабувало, зокрема про ті дні. І я не можу уривками своїх снів замостити прогалини в згадках між моєю втечею і тим днем, коли я дістався до печер.

Пригадую, що кілька разів виходив я по деревах на галявини, злазив додолу й, весь тремтячи, біг щодуху. Пригадую, що були дощові дні й дні сонячні, отож я, напевне, блукав самотній довгенько. Найчастіше мені снилось, як я мерзну під дощем, як терплю голод та як його вгамовую. Дуже виразний був сон про те, як я ловив дрібних ящірок на кам'янистому лисому пагорку. Звісно, вони пороснули від мене на всі боки й поховалися під камінням. Проте декількох я таки зловив, перекидаючи каміняччя. З пагорка мене прогнали гадюки, що на пласкому камінні грілися проти сонця. Вони не нападали на мене, але вроджений страх перед ними був такий сильний, що я чкурнув звідти як опечений, немовби вони гналися за мною.

Пам'ятаю, що я гриз гірку деревну кору й зелені горіхи з іще м'якою шкаралупою і молочним зерням. Також дуже виразно пригадую, як мені болів живіт, але від чого — чи від зелених горіхів, чи від ящірок, — не можу сказати. Одне тільки знаю: мені дуже пощастило, що дикі звірі не зжерли мене, поки я кілька годин корчився з різачки на землі.

РОЗДІЛ V

Нова картина раптом стала мені перед очі, коли я вийшов з лісу. Я опинився край величенького чистого простору. По один бік його здіймалось високе урвище, а по другий бік текла річка. Глинястий берег круто збігав до води, але подекуди, по яругах, видно було стежки. Сюди приходило пити воду Плем'я, що жило в печерах.

Отак я випадково натрапив на головний осідок Плем'я. Це було, умовно кажучи, їхнє селище. Моя мати з Джерготуном та мною і ще кілька поодиноких родин жили, сказати б, на висілках. Ми так само належали до цього Плем'я, тільки мешкали віддалік. Не так щоб дуже далеко: я добирався до печер добрий тиждень, та коли б ішов навпростець, то дійшов би за годину.

Як я вже казав, вийшовши з лісу, побачив я перед собою чистий простір, печери в урвищі і стежки, що збігали до води. А на луговині перед урвищем побачив багатьох своїх одноплемінців. Цілий тиждень блукав я лісом, — самотнє маленьке хлоп'я. За той час я не натрапляв нікого зі своєї породи й жив у постійному страхові й самотності. Тепер, побачивши подібних до себе, я не стямився з радощів і прожогом кинувся до них.

І тоді сталася дивна річ. Хтось мене вгледів, і пролунав крик застороги. У сліпому жахові всі закричали й сипнули навтьоки. Перестрибували каміння, дерлися на урвище, залазили до печер, і за хвильку поховалися геть усі. Тільки одне маля жалісно квилило під кручею: в тій паніці за нього забуто. Та враз, зачувши те квиління, вискочила його мати. Мале кинулося до неї, міцно вчепилося за шерсть, і обоє вони щезли в печері.

Я лишився сам. Гамірна галявина спустіла враз. Безпорадний і самотній, я сів і заплакав. Я нічого не розумів. Чому вони повтікали від мене? Згодом, познайомившися зі звичками Плем'я, я дізнався, в чому справа. Коли я раптом вихопився з лісу, вони подумали, що за мною женеться якийсь хижий звір. Кинувшись до них стрімголов, я сполохав їх.

Сидячи і стежачи за печерами, я завважив, що й за мною стежать. Незабаром повистромлялися цікаві голови. Ще трохи згодом вони почали перегукуватися. Серед поспіху та метушні не всі потрапили до своїх печер. Деякі дітлахи поховалися до чужих. Матері не кликали дітей на ймення, бо до імен тоді ще не додумалися. Вони сердито й тривожно покрикували, і ті покрики зразу впізнавали їхні діти. Колись так само кликала мене моя мати. Я б упізнав її голос з-поміж тисячі, як і вона мій.

Перегукування тяглося довгенько. Всі були занадто обачні й ще не важилися вилізти з печер і спуститися додолу. Нарешті один зважився. Йому судилося відіграти в моєму житті таку саму велику роль, яку він

відігравав і в житті всього Плем'я. На сторінках мого оповідання він виступає під ім'ям Червоноока. Я назвав його так через те, що він мав завше запалені очі й червоні повіки й тому видавався страшенно лютий. Сама душа його була червона, кривава.

З кожного погляду він був справжня потвора. Велетенський на зріст, він важив, либонь, фунтів сто сімдесят. Біль-того за нього я ніколи не бачив ні поміж нашим Плем'ям, ні поміж Деревинами, ні поміж Огневиками. Часом, читаючи в газетах про теперішніх боксерів чи борців, мені мимохіть спадає на думку, чи довго найдужчі з них змогли б вистояти проти нього. Боюся, що не довго. Своїми залізними пальцями він міг би схопити й видерти геть м'яз — скажімо, біцепс — із людської руки. Вдаривши навідліг кулаком, міг би розчерепити людині голову, немов яєчну шкаралупину, а копнувши в живіт ногою, чи, краще б мовити, своєю задньою рукою, випустив би їй тельбухи. Він здужав би скрутити будь-кому в'язи одною рукою або враз перекусити сонну артерію й шийні хребці.

Він міг сидячи, не зводячись на ноги, враз перемахнути з двадцять футів. Увесь він був огидно волохатий. Ми всі пишалися, коли на тілі не було багато волосся. Він же був увесь покритий ним, і навіть вуха йому були волосисті. Шерсть не росла тільки під самими очима та на долонях і підошвах. Він був правдива потвора. Люто вищирені зуби й відвисла спідня губа дуже пасували до його страшних очей.

Отакий був Червоноок. Вельми сторожко вилізши з печери, він спустився додолу й, не звертаючи на мене ніякісінької уваги, пішов на звідини. Ступав він, нахилившись уперед, і такі довгі були його руки, що за кожним кроком він зігнутими пальцями торкався землі, ніби підпираючись. Та хода напівврачки видавалася дуже незграбна, і він таки справді помагав собі йти руками. Зате як він умів бігати на всіх чотирьох! А ми, решта, бували надто незграбні саме як рачкували. Взагалі поміж нас не часто можна було спіткати таких, що ходили, підпираючись руками. То був атавізм, а Червоноок являв зразок іще виразнішого атавізму.

Справді, ось що він був таке — атавізм. Ми якраз були в процесі переходу від життя на деревах до життя на землі. Той перехід тривав багато поколінь, і відповідним чином змінювалось як наше тіло, так і наші звички; Червоноок же ніби вернувся своєю подобою до давнішого та примітивнішого типу Деревиків. Народившись у нашому Плем'ї, він і жив з нами; але насправді він був атавістичний вирід, і його місце було не серед нас.

Він вельми сторожко й моторно побігав по луці, пильно вдивляючись у просвітки між деревами й виглядаючи звіра, що, як усі гадали, чигав там на мене. А тим часом Плем'я, скупчившись у печерах, чекало.

Нарешті він, очевидячки, переконався, що ніякої небезпеки немає. Ще пройшов стежкою до водопою, позирнув з кручі вниз, а тоді рушив назад. Я був йому просто на дорозі, але він мене не бачив, доки не наткнувсь. Тоді зненацька, мовчки, неймовірно спритно так клепонув мене по голові, що я відлетів на добрих дванадцять футів. Хоч той стусан забив мені памороки, проте я пам'ятаю, як заверещали та зареготали в печерах. О, то була знаменита розвага — принаймні за тих часів, — і Плем'я щиро тішилося.

Отак Плем'я прийняло мене. Червоноок пішов собі далі, не дбаючи більше про мене, і я міг скиглити та хлипати досхочу. Кілька жінок обступили мене. Я зараз пізнав їх усіх. Торік мати водила мене в яри до ліщинників збирати горіхи, отоді я й бачив їх.

Незабаром жінки розійшлися, і залишились тільки цікаві хлоп'ята. Вони взялися дрочити мене. Стоячи навколо, вони витикали мене пальцями, кривилися, штовхали й щипали. Наляканий, я довго терпів усе те, а тоді враз мене пойняла така шалена лють, що я кинувся й учепився зубами та пазурами в найзухвалішого з них. То був сам Клаповух. Я так назвав його через те, що він міг нашорошувати тільки одне вухо. Друге йому завжди звисало. Він якось ушкодив його м'язи й більше не міг ним ворушити.

Ми зчепилися й почали битись, точнісінько як і тепер, буває, б'ються двоє малих хлоп'ят. Ми кусалися, чубились, лупцювали один одного й валяли додолу. Нарешті мені пощастило: я підбив його під себе в спосіб, що зветься півнельсоном, як я дізнався потім у коледжі. Це дало мені перевагу. Та недовго я тішився з неї. Він якось добрав способу зігнути одну ногу, чи то задню руку, і почав так дерти мене нею по животі, що мало тельбухів мені не випустив. Мимоволі я мусив трохи попустити, а тоді ми знову зчепилися.

Він був, певне, на цілий рік старший за мене, але люті я мав куди більше, і врешті він кинувся тікати неогдядки. Я за ним — і погнав його луговиною, потім стежкою, що провадила до річки. Краще обізнаний з тією околицею, він побіг понад водою, потім звернув другою стежкою вгору — і, перетявши луговину навкіс, щез у великій печері. Я й не стямився, як услід за ним пірнув кудись у темряву. Мені стало жаско. Доти я ніколи ще не бував у печері. Я заскімлив і заплакав. Клаповух заджерготів глузливо і, налетівши на мене в темряві, повалив додолу. Але стятися зі мною вдруге не наважився й дав драла. Тільки куди? Адже я заступав йому вихід із печери. Повз мене він не пробігав, а проте щез кудись. Я пильно прислухався, та не міг угадати, де він. Це мене спантеличило й зацікавило. Вийшовши з печери, я сів чекати.

Він не виходив сюдою, цього я певен був. Минуло кілька хвилин, і ось він захихотів збоку. Знов я кинувся за ним, і знову він метнувся в печеру. Та цього разу я спинився на самому проході. Він не вибігав повз мене, проте за хвильку знову засміявся позаду, і я знову загнав його до печери. Так сталося ще кілька разів. Тоді я побіг услід за ним у печеру, але даремно шукав його там. Я не міг збагнути, кудою ж він утікає. Щоразу біг він у печеру, назад не вибігав і щоразу опинявся знадвору та сміявсь із мене. І так помалу наша бійка перейшла на гру в піжмурки.

Так гралися ми мало не півдня з недовгими перервами і зовсім сприязнились у тій грі. Нарешті він кинув утікати від мене, і ми, обнявшись, сіли спочивати. А трохи згодом він викрив мені таємницю

печери. Взявши за руку, повів углиб. Із тієї печери вузенька розколина провадила до другої, що нею ми й вийшли надвір.

Тепер ми були вже справжні товариші. Коли хлоп'яки внизу зібралися дратувати мене, він кинувсь у бійку разом зі мною, і ми налетіли на них так шалено, що вони незабаром дали мені спокій. Клаповух обводив мене по всьому сельбищі, але оповісти мені про нього та про звичаї Плем'я міг небагато, бо йому на те бракувало слів. Проте він зміг мені багато що показати, і скоро я довідався про все, що потребував знати.

Ми ходили з ним по луговині між урвищем та річкою й далі, до лісу. Там, на одній травистій галявині, ми нарвали й наїлися ликуватої дикої моркви. Тоді напились води з річки й пішли назад до печер.

На стежці, що нею ми дерлися вгору, ми несподівано наскочили на Червоноока. Клаповух раптом сахнувся набік і припав до схилу. Я, певна річ, мимовільно зробив те саме, аж тоді озирнувся подивитись, чого він злякався. Серединою стежки сунув Червоноок, грізно бликаючи запаленими очима. Я завважив, що всі дітлахи кидалися врозтіч від нього так само, як і ми, а дорослі, осторожливо дивлячись на нього, оступались йому з дороги.

Увечері, ще навіть не смеркло, як луговина спустіла. Плем'я поховалося в печери. Клаповух повів мене спати. Ми подерлися вгору, вище за всі печери. Його печерки або радше розколини в урвиську зовсім не було видно знизу. Клаповух просунувся до неї, а слідом за ним і я, — насилу-насилу, бо війстя було вельми вузьке. Я опинився, сказати б, у кам'яній комірчині, не більшій як два фути заввишки, якихось чотири завдовжки й три завширшки. Щільно пригорнувшись один до одного, ми проспали там цілу ніч.

РОЗДІЛ VI

Як я згодом дізнався, ніхто з Плем'я не жив у великих печерах, надто з широким війстям. Тільки сміливіші з дітлахів наважувалися гратись там удень, але ночувати там ніхто не ночував. Для житла вибирали печери з вузьким пролазом, і що вужчий він був, то безпечніший від нападу диких звірів, які за тої доби день і ніч держали нас у страху.

Першого ж ранку, прокинувшись у печері Клаповуха, я побачив, які переваги має вузький пролаз. Ще тільки-тільки розвидніло, як на луговину перед урвищем вийшов Гострозуб, старий тигр. Двоє з Плем'я, що вже були внизу, кинулися тікати. Не знаю, чи перелякались вони дуже, чи вже він їх зовсім доганяв, тільки замість лізти до якої-небудь розколини на кручі, вони метнулися до широкої печери, де ми гралися— з Клаповухом напередодні.

Що трапилось там, важко сказати; можна тільки здогадуватися, що вони пролізли розколиною до другої печери; звір же, занадто великий, не міг просунутись туди. Голодний і лютий, він вийшов з печери тим самим ходом, яким і ввійшов. Очевидячки, вночі йому не пощастило в полюванні, й він сподівався поснідати кимсь із нас. Побачивши втікачів біля другої печери, він одним скоком опинився там. Вони, звісно, ту ж мить шмигнули знову до першої печери. Ще лютіший, вій, гарчачи, вискочив назад.

Нагорі знявся пекельний галас. Ми повистромлялися з усіх розпадин, повилазили на прискалки й джерготали, верещали, репетували на всі лади, злісно викривляючись, — то так нам велів природний інстинкт. Люті мали ми не менше, ніж у тигра, тільки в нас вона поєднувалася з жахом. Пам'ятаю, що і я кричав та викривлявся, як усі, але робив те не просто за прикладом інших. Щось потужне з нутра моєї істоти примушувало мене. Волосся на мені настовбурчилося, і я увесь колотився з дикої, скаженої люті.

Тигр далі кидався то в першу, то в другу печеру, але ті двоє, що там заховалися, рятувались від нього так само: перебігаючи розколиною то

туди, то сюди. Тим часом розворушились усі ми нагорі. Щойно тигр вискакував назовні, на нього летів цілий град каміння. Спочатку ми тільки спихали його на звіра, а потім почали шпурляти з усієї сили. Те бомбардування відвернуло увагу тигрову на нас і ще дужче його розлютило. Він облишив тих двох у печері й подерся на кручу до нас, чіпляючись пазурами за каміння, що обсувалося під його вагою, й скажено ревучи. Загледівши те, всі до одного перелякано поховалися в печерах. Виткнувшися з нашої розколини, що була вище за всіх, я вже нікого не побачив, крім Гострозуба. Саме тоді він зірвався з кручі й покотився вниз.

Я радісно закричав, і знову всі висипали з печер, знову загаласували, і каміння ще густішим градом полетіло на тигра. Звір геть сказився. Вій раз у раз стрибав і дерся на кручу; йому навіть пощастило було добратися до найнижчої розколини, але хоч як він намагався, та не міг просунутися в неї й знову покотився додолу. Щоразу, як він кидався на кручу, по нас прокочувалася хвиля жаху. Спершу майже всі ми ховались у своїх печерах, однак дехто важився залишитись і кидати на нього каміння. Під кінець ніхто вже не ховався, і всі бомбардували його.

Ще ніколи такому могутньому звірові не доводилося зазнати такої цілковитої поразки. Пиху йому страшенно вражало те, що таке плохеньке, нікчемне поріддя перемудрило його. Він стояв унизу, задерши до нас голову, бив хвостом, ревів і клацав зубами на каменюки, що падали коло нього. Одного разу мені пощастило шпурнути каменя саме тоді, як він, задерши морду вгору, дивився на нас. Камінь улучив його якраз по пискові. Звір підскочив у повітря, гучно заревівши й занявчавши з болю й подиву.

Він був переможений і знав те. Ніби згадавши про свою гідність, він повільно вийшов з-під граду кам'яного і, зупинившись посеред луговини, смутно її заздрісно подивився на нас. Йому, голодному, прикро було зрікатися здобичі. Стільки м'яса перед очима — загнаного в кут, але недосяжного! Бачивши його в такій притузі, ми всі гучно, глумливо реготали з нього. А звірі не люблять, як із них глузують. їх те дратує.

Отож і наш регіт уразив Гострозуба. Заревівши, він повернувся й знову кинувся на кручу. Того нам і було треба. Баталія зійшла на гру, і ми щиро втішалися, засипаючи його камінням.

Цим разом його атака була недовга. Він швидко повернувся до глузду — ба й наше каміння було гостре й било болюче. Я й досі виразно бачу, як він, відступивши, зупинився край лісу й озирнувся на нас. Одне око йому трохи не зовсім запливло; вій вищирив білі ікла, наїжив шерсть і скажено бив хвостом. Потужно заревівши востаннє, він щез між деревами.

На кручі тоді знявся такий гвалт, що й сказати не можна. Ми всі висипали з дір, усі разом шварготіли, бігали, розглядали сліди кігтів на м'якому лупаку. Ті двоє, що їх заскочив тигр у подвійній печері, вийшли з свого захистку вельми горді. Ми обступили їх і в подиві й захваті дивились на них. Один із них був ще зовсім підліток. Його мати несподівано пропхалась наперед і люто накинулась на сина. Вона клепала його по щоках, скубла за чуприну й весь час пронизливо репетувала, мов який біс. Дебела волохата жінка, вона дала йому добрячого прочухана на превелику втіху всьому Плем'ю. Ми реготали так, що мусили триматись один за одного, або ж качалися по землі.

Невважаючи на те, що жили під гнітом вічного страху, ми були дуже смішливі й мали виразне почуття гумору. Наша веселість, нестримана й щира, була правдиво гаргантюанська. У нас ніщо не робилось наполовину. Бачивши щось смішне, ми сміялися, аж корчились, смішні ж були для нас навіть найзвичайніші й найбрутальніші речі. О, ми були великі сміхуни, можу запевнити вас.

Як ми повелися з Гострозубом, так само велися ми й з іншими звірами, що часом уганялись до нашого сельбища. Нашими стежками та водопоями ми користалися самі, доїдаючи прикро кожному звірові, що вдирався чи заблукував на наш терен. Навіть найкровожернішим хижакам ми так дошкуляли, що вони давали спокій нашому сельбищу. Звісно, ми були далеко не такі дужі й сміливі, як вони, ми були

боягузливі й хитрі, але тільки завдяки тій боягузливості, полохливості та хитрості й могли ми існувати в жорстокому ворожому оточенні Молодого Світу.

Як я вже казав, Клаповух був, либонь, на рік старший за мене. Він не міг мені розказати, як жив раніше. Я вважав його за сироту, бо ніколи не бачив його матері. А батьки в ту добу взагалі не багато важили в житті дітей. Шлюб тоді був ще зовсім у зародку. Подружні пари раз у раз

І сварились і розходилися. Теперішні люди роблять це за законом, ми ж законів не мали, а жили тільки за звичаями. Шлюбні ж звичаї в нас були досить безладні.

Проте, як ви побачите далі з мого оповідання, в нас уже зароджувалась ідея одношлюбності, яка згодом, розвинувшись, і зміцнила ті племена, що її додержували. Вже й тоді, коли я народився, кілька пар жило окремо на деревах

поблизу мого материнього кубла. Життя в сельбищі не дуже сприяло моногамії, і, мабуть, якраз через це ті пари відокремилися й жили осібно, жили вкупі по багато років уряд. Звісно, коли одне вмирало чи трапляло до пазурів хижого звіра, тоді друге завше знаходило собі когось іншого до пари.

Одна річ вельми бентежила мене першими днями, коли я оселився з Плем'ям: над усіма панував якийсь безіменний, невимовний жах, що ніби йшов з одного боку, з північного сходу. Все Плем'я боялося тої сторони й йшло наче в постійному страху перед нею. Кожне позирало гуди частіше й тривожніше, ніж будь-куди інде.

Одного разу ми з Клаповухом подались у той бік по дику моркву, що саме тієї пори була найсмачніша. Мій товариш ураз став незвичайно сторожкий і боязкий. Він волів

І їсти чи стару тверду моркву, чи молоденьку, ще глизяву, і ніяк не важився зайти трохи далі, де багато було соковитої, смачної і де її ще не збирано. Коли ж я пішов гуди, | він розсердився й налаяв мене. Він дав мені на здогад, що там, у тій стороні, чигає якась страшенна небезпека, але яка саме, не міг пояснити, бо йому бракло слів.

Поки він лаявся й белькотав щось незрозуміле, я наївся досхочу моркви, але весь час мався на бачності, хоч і не було ніякої видимої небезпеки. Я виміряв оком відстань до найближчого дерева й знав, що завше встигну добігти до цього захистку, якщо вигулькне з хащі Рудий, чи Гострозуб, чи ще який звір.

Одного пізнього вечора на сельбищі зчинився великий! переполох. Усіх до одного пойняв якийсь нез'ясовний жах. Плем'я обліпило кручу, і всі дивилися та показували руками на північний схід. Я не знав, у чому річ, проте хутко видряпався до свого власного захистку — нашої печерки — і аж тоді озирнувся.

Далеко на північному сході, за річкою, здіймався стовп диму. То було для мене щось зовсім не знане. Зроду-віку не бачив я такого величезного звіра. Думаючи, що то якийсь дивовижний гад, я пильно стежив, як він підносить угору над лісом свою голову, коливаючи нею туди й сюди. Та незабаром з поведінки Плем'я я здогадався, що дим сам із себе не був небезпечний. Усі боялись його лишень як ознаки чогось іншого; але що воно було таке, я не міг збагнути, а вони не могли мені пояснити. Та скоро я мав про те дізнатися — дізнатися, одо воно куди страшніше за Рудого, за Гострозуба й навіть за гадюк, хоча в цілому світі начебто не було нічого над них страшнішого.

РОЗДІЛ VII

Був у Плем'ї ще один підросток, що жив самотньо, — Щербань. Його мати жила тут-таки в печерах. Коли в неї народилося ще двоє дітей, вона випхала його геть, щоб сам за себе дбав. Кілька днів ми

спостерігали, як воно діялось, і насміялися з того немало. Щербаневі не хотілось кидати печери: щойно його мати виходила геть, він скрадався туди знов. Повернувшись додому й знайшовши його там, вона сатаніла — на превелику нам утіху. Звичайно мало не пів-плем'я захоплено чекало таких хвилин. Зразу з печери чути було крики та лайку, потім ляпаси й скигління Щербаня. Тоді починали гвалтувати й менші діти. Кінець кінцем, немов виверженний із мініатюрного вулкана, надвір вилітав сам Щербань.

За кілька днів його вигнано було вже остаточно. Мало не півгодини він плакав, сидячи сам серед луговини, потім прийшов до нас із Клаповухом і залишився в нас. Печерка була маленька, але ми потіснились, і місця знайшлося всім. Я не пам'ятаю, щоб він ночував з нами більше, як одну ніч. Отже, виходить, що жахлива пригода скоїлася саме другого дня.

Вранці ми понаїдались досхочу моркви й почали гратись. Десь опівдні, захопившися грою і забувши про всякі страхи, ми позалазили на високі дерева далеко в лісовій гущині. Я й досі не розумію, що сталося з Клаповухом, куди він заподів свою звичайну обачність. Очевидячки, захопився грою. І не диво, як згадати, ідо то була за гра. Ми гралися у квача, тільки не на землі, а на деревах. Перестрибувати десять-п'ятнадцять футів від гілки до гілки або плигати додолу з височини двадцяти чи двадцяти п'яти футів була для нас абищиця. Справді, й сказати страшно, з якої височини ми сплигували. Зростаючи та важчаючи, ми ставали обережніші, але підлітками, коли тіло ще гнучке та пружне, ми хтозна-що могли витівати.

Щербань був напрочуд сміливий і моторний. Він бував "квачем" куди рідше за нас обох і витівав таке, що ні Клаповух, ні я не могли того зробити чи, сказати правду, не важилися.

Коли "квачами" були я або Клаповух, він утікав на кінець високої гілки на одному дереві, звідки до землі було не менше, як сімдесят футів, і нічого нижче, за що вхопитись. Але футів на п'ятнадцять убік і

футів на двадцять нижче тяглась груба гілляка другого дерева. Коли ми дерлись туди, де сидів Щербань, він, повернувшись до нас лицем, починав розгойдувати свою гілку. Звісно, це заважало нам посуватися далі, та то ще не все. Він гойдав гілку що далі, то дужче, і вже як ми мали "заквацяти" його, задки зіскакував з неї. Розгойдана гілка високо підкидала його, немов справжній трамплін. Повернувшись у повітрі лицем до тої другої гілки, що була нижче, він хапався за неї. Під його вагою вона згиналася, зловісно тріщала часом, але не ламалась, і він визирав на пас із листя, шкірячись переможно.

Востаннє Щербань утяв свою штуку, коли "квачем" був я. Він сидів на кінці гілки й розгойдував її, а я повільно повз до нього. Враз пролунав тихий застережливий вигук Клаповуха. Я глянув униз. Він сидів на дереві, у великій розсошині, й тулився до стовбура. Інстинктивно прищулився і я на своїй грубій гілляці. Щербань кинув розгойдувати її, але гілка ще сама гойдалась, шелестячи листям, і він підносився та падав на ній.

Долі тріснула суха галузочка, — і тоді я вперше побачив Огневика. Він ішов нечутно, скрадаючись, і пильно вдивлявся в дерево. Першої хвилини мені здалося, що це дикий звір, бо на плечах йому й навколо стану висіло пошарпане ведмеже хутро, але незабаром розгледів я руки, ноги й риси обличчя. Він мало чим різнився від нашої породи, тільки не такий був волосистий, та й ноги менше скидалися на руки, ніж у пас. Пізніше дізнався я, що все його плем'я було менш пелехате проти нашого, як і ми проти Деревиків.

Дивлячись на нього, я несподівано подумав, що це, власне, і є оте страшне на північному сході, що про нього сповіщав таємничий дим. Я трохи розгубився. На вигляд нічого жахливого в ньому не було. Хіба можна було дорівняти його до Червоноока й до ще багатьох наших дужих чоловіків? Він був старий, зморшкуватий, із зовсім сивим заростом на лиці, до того ще дуже кульгав. Безперечно, він бігав і лазив на деревах гірше, ніж ми, і куди йому було нас ізловити!

Але він мав у руці те, чого я досі ніколи не бачив, — лук і стріли. Тоді я не розумів, що то таке, та й звідки ж міг би я знати, що в тому зігнутому патику таїлася сама смерть. А Клаповух знав про це. Очевидячки, він ще раніше бачив Огневиків, і їхні звичаї були почасти знайомі йому. Коли Огневик загледів його й почав обходити дерево, Клаповух теж закружляв навколо стовбура, ховаючись за ним.

Нараз Огневик обернувсь і зайшов з другого боку. Клаповух зараз і собі сахнувся назад, але, заскочений зненацька, ще не встиг заховатися за стовбур, як лук задзвенів і в повітря знялася стріла. Вона пролетіла повз Клаповуха, ледь зачепила сук і впала на землю. У захваті я загуцав на своєму високому сідалі. Нова гра! Огневик шпурляв щось у Клаповуха, так само, як і ми часом перекидалися чим-небудь.

Гра тривала ще кілька часу, лише Клаповух більше не висовувався, і Огневик незабаром дав йому спокій. Я низько перехилився зі своєї гілки й заджерготів до нього. Мені кортіло погратися з ним. Нехай він шпурне і в мене отією штукою. Він, звичайно, побачив мене, але всю свою увагу звернув на Щербаня, що мимохіть гойдався й далі на своїй гілці. У повітря шугнула нова стріла. Цього разу вона добре влучила. Щербань заголосив з болю й жаху, Ні, тут щось було не так… Мені зразу перехотілося гратись. Затремтівши весь і скоцюрбившись, я знову щільно прилип до своєї гілки. Угору полетіла друга й третя стріла. Прошелестівши листям і окресливши дугу в повітрі, ВОШІ попадали на землю.

Огневик знову натяг лука і, ступивши кілька кроків убік, став на нове місце. Тетівка задзвеніла, й стріла прошила повітря. Жахливо зойкнувши, Щербань упав з гілки, Його тіло, мов клубок із рук та ніг, перекидаючись у повітрі, полетіло додолу. Я встиг тільки побачити, що в грудях йому стриміла стріла. З сімдесятифутової височини гупнув він об землю. Чути було, як хряснули його кістки. Тіло на мить підскочило й знов упало. Але він був ще живий, совався, корчився й дряпав землю руками й ногами. Схопивши каменя, Огневик кинувся до нього й чимдуж ударив по голові… і більше я нічого не пам'ятаю.

Змалку мені не раз снився такий сон, але завжди уривався на цьому. З переляканим криком я прокидався — і майже щоразу бачив над собою матір і няньку. Вони обидві схилялися над моїм ліжечком, самі стривожені, пестливо гладили мене по голові й, заспокоюючи, казали, що вони тут і що боятись нема чого.

Дальший мій поряду сон завжди починався з того, що ми з Клаповухом удвох утікали лісом. Огневика, Щербаня й дерева, що на ньому скоїлась трагедія, вже не було. Перейняті жахом, ми обережно скрадались по деревах. У правій нозі відчував я пекучий біль. Пробивши наскрізь литку, в ній стирчала Огневикова стріла. Вона не тільки мучила мене, але й заважала рухатися. Я почав відставати від Клаповуха, й щораз більше. Утративши всяку надію збігти з ним, я спинився й зіщулився у безпечній розсошині грубого дерева. Він уже був далеко спереду. Я гукнув до нього — дуже жалісно, як пригадую. Він спинився й озирнувся. Потім вернувся до мене і, дістався до моєї розсохи, обдивився мені ногу. Він спробував був витягти стрілу, але нічого не виходило: кістяний площин був зазублений, а хвіст — із пір'ям. Отож мені так нестерпно боліло, що я не дав тягти.

Часину ми обидва сиділи зіщулившись у розсошині. Клаповух дуже нервувався і, щохвилини полохливо роздивляючись на всі боки, квапився бігти далі, а я тихенько скімлив. Він страшенно боявся, проте, невважаючи на весь свій ляк, не хотів покинути мене. По-моєму, то вже була далека призвістки тої самопожертви й товариськості, що допомогла людині стати наймогутнішою серед усіх тварин.

Ще раз Клаповух спробував витягти стрілу, але я розсердився й не дав. Тоді він нахилився й почав зубами перегризати її, держачи стрілу твердо обома руками, щоб не ятрити рани, а я щосили вчепився в нього. Я часто міркую про цю сценку з далечі віків, коли ми обидва, ще підлітки, сиділи на дереві і один, перемагаючи свій страх і борючись з інстинктовим себелюбним пориванням утекти, рятував другого з біди. Переді мною постає все те, що провіщала та сценка. Я бачу величні постаті Дамона й Піфія[2], рятувальні загони й сестер-жалібниць

червоного хреста, мучеників і споборників безнадійної справи, бачу отця Даміена[3], і самого Христа, й усіх великих людей землі, що їхня душевна велич може походити ще від Клаповуха, Зубаня й багатьох інших незнаних насельників Молодого Світу.

Коли нарешті Клаповухові пощастило відгризти площина, стріла витяглася вже легко. Я рушив був з місця, але цього разу він сам спинив мене. З моєї рани цебеніла кров. Очевидячки було порвано якісь величенькі жили. Дістався до кінця гілки, Клаповух нарвав повну жменю зеленого листя і, вернувшись до мене, запхав ним рану. Це помоглося. Кров затамувалась, і ми обидва щасливо добулися до наших безпечних печер.

РОЗДІЛ VIII

Як виразно постає мені на думці перша зима після того, як я покинув "дім"! Скільки разів у сні трусився я з холоду, тулячись до Клаповуха й обнявшись із ним руками й ногами, обидва посинілі, цокотячи зубами! Найгірше брало нас холодом проти ранку. Тими досвітніми годинами ми майже зовсім не спали. Закляклі й нещасні, лежали ми, згорнувшись клубком, і чекали нетерпляче на сонце, щоб відігрітися.

На світанні, коли ми нарешті вилазили з нашої печери, під ногами нам хрупотіла замерзла земля. А одного ранку ми навіть побачили, що тиха вода в затоці річки, де був наш водопій, узялася кригою. Та й буча ж збилася тоді! Старий Маслак, найстаріший у нашому Плем'ї, і гой зроду не бачив такого. Я й досі пам'ятаю жалісний, розгублений вираз, що з'явився йому на очах, як він розглядав кригу. Такий вираз завше бував у наших очах, коли ми чогось не розуміли або як нас щось невиразно муляло чи поривало. Навіть Червоноок, розглядаючи лід, понуро й жалісно скривився, а тоді втупився через річку, на північний схід, ніби ця пригода з водою якось пов'язувалась у голові в нього з Огневиками.

Але ми бачили лід тільки одного того ранку. Другої такої холодної зими більше ми ні разу не зазнали. Я принаймні не пам'ятаю такої й гадаю, що вона була тільки провісницею незліченних холодних зим, які настали згодом, коли крижаний покрив з холодної півночі поволі простелився далеко по землі. Але ми того покриву ще не побачили. Мабуть, іще багато поколінь минуло, поки нашим нащадкам довелось або змандрувати далі на південь, або принатуритись до умов, що так гостро змінилися.

Жили ми як прийдеться. Рідко траплялося, щоб ми намітили щось й обміркували наперед, а ще рідше — щоб потім те виконали. Ми їли, як були голодні, пили, як хотілось пити, уникали наших хижих ворогів, а на ніч шукали захистку в печерах. Решта життя була для нас гра й розвага. Звеселялися ми дуже легко, бо були цікаві до всього, великі пустуни та витівники. Поважності в нас годі було шукати, поважніли ми хіба під час небезпеки або коли гнівалися, але за першу ми швидко забували, що ж до гніву, то він так само швидко минався.

Ані логічності, ані послідовності в нас не було, як не було й витривалості, щоб дійти певної мети; щодо цього Огневики далеко випереджали нас. Вони якраз посідали всі ті прикмети, що їх так дуже бракувало нам. Проте іноді — особливо в царині емоцій — ми були здатні на велику сталість. Вірність деяких подружжів, що про неї я вже згадував, можна, звісно, пояснити звичкою, але цим не дається пояснити ані мого тривалого потягу до Прудкої, ані незгасної нашої ворожнечі з Червонооком.

Тепер, коли я оглядаюсь на ті давні часи й на тодішнє наше життя, мене аж жаль бере на ту нашу непослідовність та недотепність. Пам'ятаю, одного разу знайшов я половинку розбитого гарбуза, повну дощової води. Вона була солодка, і я її випив. Я навіть узяв гарбуза з собою до річки, зачерпнув знов води, трохи випив, решту вилив на Клаповуха, а гарбуза покинув. Тоді мені й на думку не спало, що краще було б налити його водою та занести в печеру, бо ночами я дуже часто

знемагав на спрагу, надто наївшися дикої цибулі чи жерухи. Збігати ж напитись до річки вночі ніхто з нас не важився.

Іншого разу я знайшов другого гарбуза, старого й зовсім висохлого. Насіння так і торохтіло в ньому. Я довго бавився ним. Але для мене він був лишень цікавою цяцькою, а трохи згодом у всього нашого Плем'я повелося набирати в гарбузи воду, й честь цього винаходу належала не мені, а старому Маслакові. Треба, правда, сказати, що то, либонь, стареча неміч його примусила. Та хай там як, а він перший з-поміж нас додумався до того, що можна в цих гарбузах запасати воду. Він жив із своїм сином Безволосим, котрий дав йому притулок у своїй печері. Ми часто бачили на водопої, як старий набирає воду в свого гарбуза й потім обережно, повагом несе його до себе. А здатність до наслідування була в нас дуже розвинена. Перше один, потім другий, третій, а згодом і всі почали використовувати гарбузи для води, — так у нас і повелося це.

Траплялося, що старий Маслак, нездужаючи, не міг вийти з печери. Тоді воду приносив йому Безволосий, а трохи згодом він поставив це за обов'язок уже своєму синові, Вислогубові. Закінчилося ж усе на тому, що хлопець носив воду дідові навіть і тоді, коли той видужав. Незабаром чоловіки наші взагалі перестали носити воду — хіба з якої виняткової нагоди, — склавши те діло на жінок та більших дітей. Ми з Клаповухом були обидва самотні й ні від кого не залежали. Коли ми носили воду, то тільки для себе, а тому часто дражнили молодих водоносів, як їх відривали від гри й гнали з гарбузами по воду.

Поступ наш був дуже повільний. Ми гралися ціле життя, навіть дорослі, зовсім як діти. Ми грались, як жодна тварина не грається. Усе, що ми знали, — а того було дуже небагато, — ми дізнавалися, граючись, бувши цікаві й спостережливі. Єдиний великий винахід, що його зроблено за весь час мого життя з Плем'ям, — це було вживання гарбузів.

Спочатку, наслідуючи Маслака, ми запасали в них тільки воду. Але одного разу котрась із жінок, не пам'ятаю котра саме, назбирала в

гарбуза чорниць і занесла до себе в печеру. Минуло небагато часу, і всі жінки почали носити в гарбузах ягоди, горіхи, коріння.

Зародившись, ідея неминуче мусила розвиватися. Дальший ступінь, у своєму розвитку вона завдячувала тим самим жінкам. Може, в якоїсь був замалий гарбузик, а може, вона й зовсім забула його взяти, але, так чи сяк, вона склала докупи два великих листи, позішпилювала краї тоненькими ломачками й принесла додому більше чорниць, ніж би в щонайбільшому гарбузі.

На тому ми спинилися й далі не пішли. За всі ті роки, що я прожив із своїм Плем'ям, ми нічого не вигадали більше в цьому напрямі. Нікому ніколи не спало на думку, наприклад, що з вербової памолоді можна сплести кошик. Деколи хто-небудь із наших уже зв'язував цупкою лозою оберемки гілок та папороті, щоб занести в печеру собі на постіль. Та минуло б, мабуть, десять або й двадцять поколінь, поки б ми навчилися плести кошики. Немає сумніву, що, навчившися сплітати лозини, люди неминуче мусили ступити й дальший крок — ткати одіж. А вже як тіло прикрите, починає розвиватись і соромливість.

То вже була нова рушійна сила в поступі Молодого Світу. Але ми її ще не мали. Ми тільки-но вирушили шляхом поступу й за одне покоління не могли ввійти далеко. Ми не знали ніякої зброї, не знали вогню, наша мова тільки зароджувалась, а писемність була ще в такій безвісті віків, що й подумати страшно.

Тим часом наш розвиток ішов шляхом несподіванок і випадковостей. Раз я й сам був на порозі великого відкриття, і, якби не зажерливість Клаповуха, то мені, мабуть, пощастило б освоїти першого дикого собаку, тобто зробити те, чого ще не дійшли навіть Огневики, що жили на північний схід від нас. У них собак не було; я те знаю з власних спостережень. Але треба розповісти поряду, як усе було і як ненаїдність Клаповуха зупинила наш розвиток, може, на кілька поколінь.

На захід від наших печер була велика драговина, а на південь простягайся довгою стягою невисокі скелясті пагорби. Ми заходили туди дуже зрідка, і то з двох причин: по-перше, там не було нічого їстівного для нас, а по-друге — сила хижих звірів кублилась поміж скелями.

Проте ми з Клаповухом якось забилися туди. Звичайно, ми б не зважилися на те, якби нам не закортіло подражнитися з тигром. Не смійтесь, то був сам Гострозуб, але ми нічим не ризикували. Ми надибали його в лісі випадково рано-вранці. З дерев, з безпечної височини ми джерготали до нього, виявляючи йому свою ненависть і зневагу. Перестрибуючи з гілки на гілку, з дерева на дерево, гналися ми за ним і, зчиняючи пекельний галас, перестерігали лісових мешканців, що Гострозуб поблизу.

Все полювання йому було зіпсовано, і він сказився геть. Він рикав, бив себе хвостом по боках, часом спинявся й стояв нерухомий, утопивши в нас очі, ніби міркуючи, як добутися до нас. А ми сміялися й шпурляли в нього вламане павіття.

Таке цькування було в Плем'ї улюбленою розвагою. Часом мало не половина Плем'я гналася за тигром чи левом, що зважувався вийти на полювання вдень. То була наша помста, бо чимало з нас, захоплених зненацька, потрапляло в черево чи до того, чи до другого. Беручи цих хижаків на тортури сорому та безсилої люті, ми привчали їх уникати наших теренів. До того ж це була така цікава й утішна гра.

Ми з Клаповухом гнали Гострозуба мало не три милі. Нарешті, рятуючись від нашого глузування, він підібгав хвоста й помчав лісом, як той побитий собака. Ми силкувалися якомога не відстати від нього, але як добулися до узлісся, він уже здавався лишень темною цяткою в далечині.

Не знаю, що нас підштовхнуло, хіба цікавість. Погравшись часину на узліссі, ми з Клаповухом несподівано розхрабрувались і духом перемахнули до скель; правда, від лісу відступили недалеко — яку-небудь сотню ярдів. Зайшовши за гострий ріг скелі — ми посувалися дуже повагом, не певні того, що могло чекати на нас там, — і натрапили ми на трьох цуценят, що гралися на сонечку.

Вони нас не бачили, і ми якусь хвильку їх спостерігали. То були дикі собачата. Поблизу в скелі видніла позема розколина. Напевно, там було їхнє кубло, де мати покинула їх і звідки вони свавільно повилазили. Юне життя, що буяло в них, — те саме, що вигнало нас із Клаповухом сюди на узлісся, вигнало й їх із кубла бавитись на сонечку. Звичайно, їм би хіба ж так натрусилось, коли б оце мати їх застала. Але замість матері застукали їх ми з Клаповухом. Він зиркнув на мене, і ми мовчки кинулись до них. Лігво було єдине місце, де цуценята могли врятуватись, але ми заступили їм стежку. Одно з них шмигнуло просто мені між ноги. Я притиснув його і схопив. Воно вгородило мені в руку свої гострі зубенята. З несподіванки й болю я випустив його. Ту ж мить воно чкурнуло в лігво.

Клаповух, що тим часом вовтузився з другим, скинув на мене грізними очима й заджерготів, що я, мовляв, дурень і вахло. Я, засоромившись і разом набравшись духу, схопив останнє цуценя за хвіст. Воно теж куснуло мене, але я не випустив його й перехопив другою рукою за карк. Посідавши на землю, ми підняли свою здобич проти себе й стали, сміючись, розглядати її.

Цуценята гарчали, дзявкали, скавуліли. Та раптом Клаповух жахнувся, ніби щось йому причулося. Ми злякано перезирнулись, усвідомивши враз, у якій ми небезпеці. Ніщо не може так розлютити диких звірів, ні від чого ВОШІ так не сатаніють, як коли займати їхніх малят. Цуценята, що ми їх половили і що так галасували, належали дикій собаці. Ми були з цією породою знайомі. Вони бігали зграями, наганяючи жаху всім травоїдним звірам, завжди назирці за чередами й табунами, і загризали малих, старих та кволих. Не раз і ми самі мусили

рятуватись від них. Мені якось довелося бачити, як вони гналися за жінкою з нашого Плем'я. Наздогнали вони її вже в лісі, й коли б вона не виморилась, бігши, то вилізла б на дерево і, звичайно, врятувалася. А так, знесилена, вона зірвалась і впала на землю, де вони швидко порішили її.

Мить лише дивились ми один на одного, потім разом схопилися й, не випускаючи з рук здобичі, помчали геть до лісу. Там, позалазивши на високе дерево й почувши себе безпечними, ми сіли й почали знову розглядати своїх бранців та реготати з щирого серця. Ми були дуже сміхотливі, як бачите, і сміялися з кожної нагоди.

Далі перед нами постало вельми важке завдання. Треба було занести цуценят до нашої печери. Перестрибуючи з дерева на дерево, ми не могли чіплятися руками, бо тримали ними наших звірят, що борсалися й видиралась. Спробували були бігти по землі, але огидна гієна, за нами погнавшись, примусила нас знову пнутися на дерева. О, то була кмітлива тварюка.

Клаповухові шибнула чудова думка. Згадавши, як ми приносили до печери оберемки зеленого гілля на постіль, він зірвав витку стеблину, одним кінцем зв'язав цуценяті лапи, другий замотав собі круг шиї й закинув цуценя собі на спину. Тепер руки й ноги були йому вільні. Увесь сяючи, він не став чекати, поки й я позв'язую лапи своєму цуценяті, а кинувся наперед. Але вийшло зовсім не те, чого вій сподівався. Цуценя не довго лежало на Клаповуховій спині. Помаленьку з'їхало воно йому на бік, а потім і наперед. Зуби йому не були зв'язані, й воно, скориставшися з нагоди, в'їлося Клаповухові в м'який, нічим не захищений живіт. Мій товариш зойкнув і, може, впав би навіть додолу, коли б не вхопився зопалу обома руками за гілля. Стеблина, обмотана йому круг шиї, урвалась, і цуценя зі зв'язаними лапами полетіло додолу. Гієна дочекалася свого обіду.

З досади та злості Клаповух заходився псячити її а тоді рушив деревами далі, вже без ноші. Коли б мене спитали, я не міг би пояснити,

навіщо, власне, тяг я своє цуценя до печери: просто мені хотілося цього, і я його ніс. Я скористав з вигадки Клаповуха, але зв'язав цуценяті не тільки лапи, а й писок, просунувши між щелепи цурпалочок.

Врешті я допер його додому. Певне, в мене було більше завзятості, ніж у пересічного мого одноплемінця, а то б я був кинув його. Як я разом з ним дерся кручею до себе, навколо всі глузували з мене, але я на те не зважав. І не марно я трудив себе: цуценя таки опинилося в печері. То була забавка, якої ще ніхто в нас ніколи не мав. Було воно дуже тямке. Так, наприклад, як я грався з ним, воно раз куснуло мене. Я нам'яв йому вуха, і по тому воно довго вже не опитувалось кусатись.

Я щиро прихилився до мого цуценятка. То взагалі була прикметна риса нашого Плем'я, що нас тягло до всього нового, незнаного; а цуценя якраз було для мене такою новиною. Побачивши, що воно не хоче їсти овочів та зеленини, я став ловити йому птахів, вивірок, кролят. (Наше Плем'я не гребувало й рослинним, і м'ясним харчем, і ми добре вміли ловити дрібну дичину). Цуценя, ївши м'ясо, росло й гладшало. Скільки можу я уявити, воно жило зі мною більш як тиждень. Та одного разу, повернувшись до печери з гніздом тільки-но вилуплених фазанят, я побачив, що Клаповух, забивши цуценя, саме заходився його поїдати. Мовчки накинувсь я на товариша, і в тісній печері ми вчепились один в одного й зубами й пазурами.

Цією бійкою закінчилась одна з найперших спроб освоїти дикого собаку. Ми билися довго, скублися, дряпались, кусалися; потому похмуро розійшлись. А трохи згодом удвох ізжерли цуценя. Сирове? Авжеж. Вогню ми тоді не знали. Таємниця, як варити їжу, ще була захована в туго звитому сувої майбутнього.

РОЗДІЛ IX

Червоноок був атавізмом, гострим дисонансом у нашому Плем'ї. Примітивніший за будь-кого з нас, він був серед нас зовсім чужий, але й

ми ще були такі примітивні, що не вміли якось умовлятися між собою, аби гуртом чи то вбити його, чи то прогнати геть. Хоч які ми ще були дикі й незгуртовані, та він усе яг був аж занадто дикий, аби жити з нами. Усі його вчинки сходили на те, щоб заподіяти Плем'ю якусь шкоду. Створюючи його, природа ніби вернулась до більш раннього взірця, й місце йому було серед Деревиків, а не серед нас, бо ми вже стояли на стежці перетворення в людей.

Жорстокість його була страхітлива, навіть як на ті жорстокі часи. Він просто мордував своїх жінок — не те що він мав їх кілька зразу, але вони в нього часто мінялися. Ніяка жінка не могла б із ним ужити; і все ж вони з ним жили — з примусу. Перечити йому годі було. Ніхто в нашому Плем'ї не був такий дужий, щоб міг вистояти проти нього.

Мені часто сниться одне тихе надвечір'я. До луговини перед печерами з усіх усюд сходяться наші: і з болота, де сила ягід, і з водопою, і з галявин, де росте морква. Йдуть хутко. Загаюватись не можна. Насувається темрява, світ перейде під владу хижих, кровожерних звірів, і предтечі людини мусять, тремтячи, ховатися по печерах.

Декілька хвилин ми ще барились унизу й не лізли до печер. Натовкшись та набігавшись за день, ми надвечір попринишкали. Навіть малі дітлахи, завжди охочі до витівок і гри, вовтузилися не дуже завзято. Вітер, що вдень подував з заходу, вщух; сонце сідало, й тіні довшали. Коли це до нас несподівано долинули дикі розпачливі зойки з печери Червоноока й почулися глухі вдари. Він бив свою жінку.

На луговині враз залягла нашорошена, злякана тиша. Вдари й зойки не вщухали, і ми з безпорадної люті шалено заджерготіли. Наше обурення було дуже велике, але ще більший був страх перед Червонооком. Помалу вдари стихли, завмер приглушений стогін. А ми все джерготіли. Журний присмерк обгортав Плем'я.

Нас бавило все, хоч би що де сталось, але ми ніколи не сміялися, коли Червоноок бив свою жінку. Ми занадто добре знали, що то була за трагедія. Не раз уранці на каміняччі під кручею бачили ми мертве тіло: коли жінка вмирала від його побою, він звичайно викидав її труп геть із своєї печери, не турбуючись ховати його й полишаючи робити це тому, хто хоче. Щоб труп не отруював повітря нашого оселиська, ми самі завжди скидали його в річку, нижче за те місце, де пили воду.

Червоноок не тільки вбивав своїх жінок, а й добував їх через убивство. Коли йому треба було жінки і йому припадала до вподоби така, що мала вже чоловіка, то він простісінько вбивав його. Два чи три рази я сам був свідком того, і все Плем'я знало про такі вбивства, але дати припин не могло.

У нас не існувало ніякої, сказати б, форми врядування, були тільки деякі заведені звичаї. Той, хто ламав їх, зазнавав нашого гніву. Того, наприклад, хто зважився б запаскудити наш водопій, провчив би кожен, хто б те побачив. А тому, хто збивав фальшиву тривогу, добряче перепадало від нас усіх. Але Червоноок брутально топтав наші звичаї, і ми так його боялися, що були навіть гуртом нездатні скарати його.

Шостої зими, що я жив з Клаповухом, ми почали помічати, що дуже за цей час виросли. Нам із самого початку нелегко було впихатися вузеньким пролазом до нашої печери; але такий вузенький пролаз мав і переваги. Ніхто дорослий не міг оселитись у нашій печері, а тому ніхто й не пробував заграбувати її від нас, хоч і була вона знадна: вище за всі на кручі, найбезпечніша, а взимку найтепліша, бо маленька.

Щоб показати вам, на якому низькому ступені стояв тоді наш розумовий розвиток, доволі сказати, що не було нічого простішого, як, витуривши нас із печери, поширити пролаз до неї; але до такого не доміркувався ніхто. Нам з Клаповухом теж таке не спадало на думку, поки, щодалі підростаючи, ми були змушені до того. Під кінець літа, як була така сила їжі, що нас дуже розпасло, ми почали працювати, але прихватком — тоді, як припадала охота.

Камінь був не твердий і легко кришився. Спочатку ми колупали його просто пальцями, але незабаром пообламували та пообдирали собі пазури. Тоді мені набігла блискуча думка колупати цурпалком. Справа пішла хутко, але зовсім несподівано призвела до біди. Якось рано-вранці ми наколупали велику купу каміння та грузу. І гадки собі не маючи, я зіпхнув її додолу. Звідти враз долетів скажений рев. Голос був знайомий, аж надто знайомий. Не треба було й зазирати туди, щоб дізнатися, хто то був. Каміння звалилося на Червоноока.

Перелякані, ми попадали додолу й принишкли. За хвилину він, лютий як чорт, зазирав уже до нас у печеру. Та бувши занадто великий, продертись досередини не міг. І раптом він зник. Нас те спантеличило: знаючи вдачу та звички наших одноплемінців, треба було сподіватися, що він тут шаленітиме, поки виллє свою лють. Обережно підлізши до діри, я зирнув униз і побачив, що він уже дереться на кручу з ломакою в руках. Не встиг я ще збагнути, що він надумав, як він уже видерся назад і почав люто ширяти ломакою в печеру.

Він штирхав нею так шалено, що, напевне, повипускав би нам кишки, коли б ми не попритискалися до бічних стінок печери, де йому важко було дістати нас. Але, примірившись, він часом сягав і туди й шкрябав нас кінцем ломаки, обдираючи шкіру та вискубуючи волосся. Коли ми зойкали з болю, він задоволено гарчав і ще лютіше ширяв своїм дрюком.

Урешті мене поняла злість. За тих часів я й сам був вельми запальний та й сміливий до того ж, хоч то була радше хоробрість щура, загнаного в кут. Я схопився обома руками за кінець ломаки, але Червоноок такий був дужий, що, шарпнувши дрюка до себе, витяг мене аж на середину печери й, дістався до мене своєю довженною рукою, почав нігтями шматувати мені тіло, доки я не вирвався від нього й не притулився знову до стіни, де міг бути хоч трохи вбезнечений.

Він знову почав штирхати дрюком і боляче вдарив мене в плече. Клаповух весь час тільки трусився з переляку й зойкав, коли ломака

зачіпала його, але не робив нічого. Шукаючи й собі якої дрючини, щоб дати відкоша Червоноокові, я нагледів цурпалок із фут завдовжки й цаль завгрубшки й пошпурив його в діру. В Червоноока я не влучив, проте він несамовито завив, ще дужче розлючений, що я насмів боронитись, і почав ще скаженіше колошкати нас ломакою. Я налапав рукою камінець, що відпав від скелі, і, кинувши, влучив йому в груди.

Це мені піддало духу, та й був я вже такий самий розлючений, як і він, і забувся за всякий страх. Відлупивши від стіни величеньку каменюку, що важила фунтів зо два, зо три, я бебехнув його тою каменюкою просто в лице й мало не порішив на місці. Він заточився, впустив ломаку і трохи-трохи не полетів із урвиська.

Із закривавленим лицем він мав жахний вигляд. Гарчачи й клацаючи зубами, мов той дикий кабан, він витер кров з очей, загледів мене й страшенно заревів. Ломаки в нього більше не було, а тому він почав відлуплювати камені від м'якої скелі й шпурляти в мене. Тим він постачав мені бойовий припас: каміння летіло навідворіт у нього, з тією тільки різницею, що його постать становила мені гарну мету, мене ж під стінкою він міг бачити тільки мигцем.

Раптом він знову щез. Вистромившись із печери, я побачив, що він спускається додолу. Все наше Плем'я, збившись докупи, мовчки, в німому жахові дивилось на нього. Коли він заходився спускатись, то найполохливіші чимдуж метнулися до своїх печер. Старий Маслак теж зашкандибав додому так швидко, як лишень міг. Червоноок зіскочив з височини мало не двадцять футів і став на землю коло однієї жінки, що само подерлася вгору. З переляку вона скрикнула, а її дворічне дитинча, що чіплялось за неї, не вдержалось і покотилось до ніг Червоноока. Мати прожогом кинулася до своєї дитини, але він устиг уже схопити її, і за мить тендітне тільце, захурчавши в повітрі, розтрощилось об скелю.

Мати підхопила його й, голосячи, припала до трупика.

А Червоноок подавсь далі до свого дрюка. Дорогою вій наскочив на старого Маслака, що, плентаючись на кволих ногах, не встиг оступитися набік. Простягши довженну руку, Червоноок ухопив його за карк, і я чекав, що він ось-ось скрутить старому в'язи. Маслак увесь ніби заклякнув. Тремтячи всім тілом, він нахилив голову, затулив обличчя руками й скорився своїй долі. Хвильку Червоноок, видимо, вагався, потім з усієї сили турнув його долілиць на землю. Старий не опинався, лежав, до впав, і тільки скімлив з переляку. Мені було видно, що Безволосий виліз із свого захистку. Він бив себе в груди, їжився, але підтупитися ближче не насмілявся. Тоді Червоноокові шибнула в голову якась нова примха, вій кинув старого й побіг далі до свого дрюка.

Повернувшися з ним до урвища, він знову подерся вгору. Клаповух, що весь час визирав з-поза моєї спини, затрусився з жаху й заховався в печері.

Цей раз було видно, що Червоноок наважився повбивати нас. З розпачу й злості я зовсім осмілів. Побігавши на суміжних прискалках, я понабирав цілу купу вламків від скелі й склав їх на влазі до нашої печери. Червоноок уже був лишень на кілька ярдів нижче під нами, але його ще закривав від мене прискалок. Коли він видерся трохи вище й показалась його голова, я щосили шпурнув у нього великою каменюкою, але не влучив. Камінь ударився об скелю й розсипався; скалки та порохнява тільки запорошили Червоноокові очі, й вігі знову щез.

Серед юрби, що здалеку стежила за всім, почулося джерготіння й сміх. Нарешті серед Плем'я знайшовся такий, що не збоявся стати віч-на-віч із Червонооком! Та щойно пролунали ті схвальні поклики та сміх, як він загарчав — і миттю все стихло. Підбадьорившись таким доказом своєї могутності, Червоноок вистромив голову між камінням.

Щоб дужче налякати мене, він гарчав, скреготав зубами й грізно супився. І справді пика його була страшна: шкіра на лобі йому наморщилась і насунулася на брови, а довге волосся на тім'ї настовбурчилось і стирчало вперед, мов голки на їжаку.

Я похолов, проте, перемагаючи свій страх, загрозливо підняв руку з каменем. Та він дерся все вище. Тоді я шпурнув у нього каменюку. Мені не пощастило, я схибив, зате другим каменем улучив йому в шию. Він зразу посунувся вниз, знову заховавшись за прискалком. Я встиг тільки побачити, що, чіпляючись однією рукою за каміння, другою він схопився за горлянку. Дрючок загримотів додолу.

Більше я не бачив його, тільки чув, як він давиться, харчить та кашляє. Серед юрби панувала мертва тиша. Я, скоцюрбившись, причаївся у війсті до нашої печери. Помалу пирхання та кашель стихли, і він тільки раз у раз відхаркувався. Минуло ще декілька часу, й він поліз додолу. Він ліз повільно, спинявсь мало не щохвилини, або випростуючи шию, або мацаючи її рукою.

Побачивши, що він спускається додолу, вся юрба дико зарепетувала, заверещала й метнулася до лісу. Старий Маслак, припадаючи та заточуючись, плентався ззаду. Червоноок не звернув уваги на ту паніку. Спустившись додолу, він пройшов попід кручею й поліз до своєї печери, не озирнувшись і разу.

Я глянув на Клаповуха, він на мене. Ми зрозуміли один одного і зараз полізли обережно, потихеньку нагору, на верх урвища. Дістався туди, ми обернулись і кинули оком назад. Наше сельбище спустіло. Червоноок заховавсь у своїй печері, а все Плем'я зникло в лісовій гущавині.

Ми обернулись і побігли. Забувши про гадюк, що могли чатувати на нас у траві, ми мчали прогалинами та схилами до самого лісу. Там ми злізли на дерево й, перемахуючи з гілки на гілку, помчали далі по верховіттях.

Аж як між нами та печерами були вже цілі милі, тоді тільки ми спинилися. Посідавши безпечно в розсошині грубезного дерева, ми переглянулися й зареготали.

Ми трималися один за одного ногами й руками, з очей нам котилися сльози, боки нам боліли, проте ми все реготали, реготали й реготали.

РОЗДІЛ X

Нареготавшися всмак, ми збочили з нашого шляху і подалися до болота поснідати чорницями. То було те саме болото, куди перед кількома роками я вперше на своїм віку подорожував разом з матір'ю. Я лише зрідка бачив її, відколи покинув рідне кубло. Завжди траплялось так, що я бував у лісі, коли вона приходила до печерного сельбища. Раз чи два я мигцем бачив на луговині й Джерготуна і завдавав собі втіхи, перекривляючи його та дратуючи з війстя своєї печери. Окрім таких приємних випадків, я цілком нехтував свою родину: вона не дуже мене цікавила, бо мені й самому непогано велося.

Наївшися досхочу ягіддя, а тоді знайшовши двоє перепелячих гнізд та поласувавши на закуску насідками, ми з Клаповухом рушили вельми обачливо далі в ліс, напрямець до річки. Там було моє рідне кубло на дереві, звідки Джерготун колись витурив мене. У ньому й досі жили, і родина навіть побільшала. Опріч маленької дитини, що чіплялась за матір, була ще дівчина-підліток. Вона, примостившись на одній з нижніх гілок, зацікавлено дивилась на нас. Очевидячки, це була моя сестра, чи, радше, напів-сестра.

Мати впізнала мене, та коли я заходився лізти на дерево, загрозливо нашорошилась. Клаповух, обережніший за мене, враз дав гасло, на відступ, і хоч як я вмовляв його, не хотів повернути. Проте трохи згодом, того ж самого дня, сестра спустилась додолу, і ми втрьох мало не до вечора гасали та гралися поміж деревами. Без сварки, звісно, не обійшлося. Дівчина була моя сестра, але це не заважало їй збиткуватися з мене всіляко: вона, видно, вдалася в Джерготуна. З доброго дива ніби сказившись, вона кидалась на мене, дряпалася, скубла мене чи в'їдалася своїми гострими зубенятами мені в руки. Врешті я скипів. Звичайно, якоїсь великої шкоди я їй не заподіяв, але завдав такої вичуханки, якої вона ще зроду не мала.

Як же ж вона верещала та скиглила! Джерготун, що, не бувши цілий день удома, саме тоді повертався, почув той гвалт і кинувся до нас. Мати теж вибігла, але він випередив її й опинився біля донечки перший. Та ми з Клаповухом не чекали на нього й були вже далеко. Він помчав навздогін за нами.

Коли нарешті та гонитва на відчай душі скінчилась і ми втекли від нього та всмак нареготалися, почало вечоріти. Надходила ніч зі всіма її жахами, а повертатися до печер годі було й думати через Червоноока. Ми знайшли собі притулок на високому дереві, що стояло осторонь від інших, і перебули ніч у його розсошині. То була жахлива ніч. Звечора кілька годин підряд ішов дощ, потім нагло похолоднішало, і студений вітер пронизував нас наскрізь. Змоклі, ми трусилися всім тілом, цокотіли зубами і тулились один до одного. Як нам бракувало нашої затишної сухої печерки, що так скоро вгрівалась від тепла наших тіл!

Світанок застав нас зовсім вимучених, але рішучих. Другої такої ночі вже не буде. Пригадуючи, як дорослі влаштовують притулки на деревах, ми заходилися будувати й собі такий: зробили снасть кубла і на вищих гілках поклали кілька жердин для покрівлі. Коли зійшло сонце, ми під його живлющим промінням забули за всі наші нічні злигодні й пішли шукати сніданку. Потім, — ось вам іще приклад, яке безглузде було наше життя за тих часів, — ми захопилися грою. Цілий місяць, либонь, минув, поки ми, працюючи похватком, управилися побудувати свій деревний дім; а коли він був уже готовий, то став нам непотрібен і ми й разу не покористалися з нього.

Але я забігаю наперед. Другого дня після нашої втечі з печер, як ми гралися по сніданку, Клаповух, ловлячи мене, вигнався аж до річки, туди, де в неї впадає чимала сага з чорничного болота. Вода в річці була майже зовсім стояча. У гирлі вона дуже ширшала і була геть захаращена плавучими стовбурами. Декотрі з них, уже віддавна носившись у повінь по воді та валявшися влітку на піщаних косах, були пообламувані, без гілок, і висохлі наскрізь. Вони держались на воді високо й під нашою вагою гойдались та переверталися.

Декуди поміж ними виблискувала вода. Зазираючи туди, ми бачили цілі зграйки маленьких рибок, щось подібне до скобликів, що швидко-швидко сновигали взад-уперед. Звичайно, ми враз поробилися рибалками. Лігши плиском на котрій-небудь деревині, ми тихо, не рухаючись, вичікували на скобликів, і коли вони підпливали ближче, миттю хапали їх руками. Мокру здобич, що звивалась нам між пальцями, ми зразу живцем запихали в рот. Солі нам не треба було.

Це гирло стало улюбленим місцем наших ігрищ. Щодня ми гаяли там чимало годин рибалячи або ж вовтузячись на стовбурах. І там-таки довелося нам навчитись веслувати. Ось як воно вийшло. Одного разу Клаповух, скрутившись калачиком на стовбурі, заснув собі. Коли це його дерево несподівано зрушило й тихцем попливло за водою. Легіт, що подихав від берега, підганяв його щораз далі. Коли я побачив, що сталося, колоду віднесло вже так далеко, що Клаповух не міг перестрибнути на берег.

Спочатку воно було тільки смішно, але враз мене порвало почуття страху, таке звичайне за тих днів повсякчасної небезпеки. Я жахнувся своєї самотності, збагнувши нагло, що не можу досягнути до Клаповуха, хоч і розділяло нас лиш небагато футів ворожої стихії. Я голосно й застережливо окликнув його. Він пробудився і, скинувшися з ляку, хитнув деревину, що обкрутнулася під ним. Мій товариш опинивсь у воді. Разів зо три пірнав так Клаповух, аж поки йому пощастило видряпатися на колоду, і він скорчивсь на ній, тремтячи та скімлячи з жаху.

Я не міг нічого вдіяти. Він так само. Плавати ми не вміли, бо вже так далеко відійшли від нижчих форм життя, що втратили плавальний інстинкт, але й не досить іще були подібні до людини, щоб дорозумітися до такої можливості.

Занепавши духом, я розгублено бігав берегом туди й сюди, намагаючись не віддалятися дуже від Клаповуха, а він, пливучи проти

волі за водою, плакав та скімлив безперестанку. Ще дивна річ, як його квиління не привабило всіх лісових хижаків здовкола.

Година минала по годині. Сонце, що стояло високо над головою, почало вже котитись на захід. Легіт ущух. Деревина з Клаповухом, тихо обертаючись, пливла собі футів за сто від берега. І нараз він зробив великий винахід: почав гребти руками. Спочатку він посувався повільно й безладно, тоді помалу вирівнявся і почав з усієї сили підгрібати до берега. Я нічого не розумів і, сівши на землю, тільки дивився та чекав, доки він дістанеться до суходолу.

Отак Клаповух і навчився чогось більшого за все, що будь-коли пощастило придумати мені. Трохи пізніше, надвечір того ж дня, він знов обережно відплив на колоді від берега, а перегодя і я дався на його намови й навчився гребти. Кілька день уряд ми не могли відірватися від саги й так захопилися новою грою, що навіть забували за їжу, ночі перебували на одному дереві поблизу, а Червоноока зовсім спустили з думки й забули, що він є на світі.

Щоразу ми брали новий стовбур, і що менший він був, то легше плив. Але ми також дізнали на досвіді, що стовбур, чим менший, тим легше перевертається, скидаючи нас у воду. Незабаром ми зробили ще одне відкриття. Якось ми пливли поруч, кожен на своїй деревині. Цілком випадково, бавлячись, кожен з нас учепився рукою та ногою в стовбур другого, і враз ми помітили, що вони попливли рівніше й не так хистко, як дотi. Ми ж легко могли гребти лежма вільною рукою та ногою. Врешті ми додумалися, що це дає нам змогу брати менші деревини й плавати швидше. На тому наші відкриття скінчилися. Самі про те не здогадуючись, ми винайшли найпримітивніший катамаран, але нам ніколи й на думку не спадало зв'язати стовбури цупкими лозинами або гнучким корінням. З нас доволі було й того, що ми тримали їх укупі руками й ногами.

Коли вщух паш перший спалах захоплення плавбою і коли ми по ночах почали вже повертатися до свого кубла на дереві, тоді саме

спізналися ми з Прудкою. Вперше побачив я її, коли вона рвала зелене жолуддя на гілках великого дуба, що ріс близько нашого дерева. Вона була дуже полохлива й поводилася спершу тихо-тихенько. Завваживши, що ми викрили її, вона враз скочила додолу й помчала, як та стріла з лука. День у день ми бачили її тільки мигцем і щоразу шукали її очима, як бігли від дерева до саги чи назад.

А потім одного дня вона не кинулась навтьоки, а чекала на нас, приязно щось жебонячи. Проте близько до себе однаково не підпустила. Щораз, як ми підходили, вона відбігала далі й, спинившись віддалік, знову приязно гукала до нас. Так тривало кілька днів уряд. Минуло чимало часу, доки ми нарешті зовсім спізналися і вона часом стала бавитися з нами.

Вона припала мені до вподоби з самого початку, бо була приємна на вигляд і дуже ласкава, а очей таких лагідних, як у неї, я ще ні в кого не бачив. У всьому вона була не така, як дівчата й жінки нашого Плем'я, — правдиві мегери. Вона ніколи не кричала пронизливо й сердито, і здавалось, що до її вдачі дужче насувало втікати, ніж боронитись.

Ця лагідність, що про неї я згадую, ніби променіла з усього її єства. Таке враження справляло й тіло її, і обличчя. Очі вона мала більші, ніж звичайно в нашої породи, й не так глибоко посаджені, вії довші й густіші, ніс не такий приплесканий та кирпатий, як у інших, і ніздрі не дерлися вгору. Передні зуби були невеликі, горішня губа недовга й не звисала на спідню, а спідня не випиналась наперед. Тіло, звичайно, було вкрите волоссям, але не густо, тільки зверху на руках і ногах та ще на плечах росло його багато. І хоча й вона була безклуба, проте литки мала не криві.

Оглядаючись із двадцятого сторіччя крізь мої сни на Прудку, я часто розважав про неї, і мені не раз спливало на думку, що вона, певне, була споріднена з плем'ям Огневиків. Мабуть, її батько або мати походили з тої вищої породи. Не можу сказати, щоб це була звичайна річ, але таке траплялось — я бачив на власні очі випадки, коли мої одноплемінці,

наприклад, скочувалися до того, що кидали своє Плем'я й оселялися з Деревинами.

А втім, я знов ухилився вбік. Прудка була зовсім відмінна від решти жінок у нашому Плем'ї і з самого початку припала мені до вподоби. Її лагідність та зграбність надили мене. Ніколи не була вона люта, ніколи не билась, а тільки тікала. Через те я й узвав її так. Лазила вона куди краще за Клаповуха й за мене. Коли ми гралися в "квача", то ніколи не могли зловити її, хіба випадком, а вона здоганяла нас, коли хотіла. Усі рухи в неї були надзвичайно спритні, а її вміння визначати відстань дорівнювало її відвазі. Хоч геть у всьому вона була боязка, та як доходив ряд до того, щоб лазити чи бігти кудись по деревах, тоді вона не знала страху. Клаповух і я, обидва ми були проти неї незграбні тюхтії, ще й боягузливі до того.

Вона була сирота. Близько неї ми ніколи не бачили нікого, і навіть розмови не було про те, чи давно вона живе на самоті. Певне, ще з самого малку вона зрозуміла, що безпека для неї тільки у втечі. Бувши кмітливою, вона була й обачна. Для мене й Клаповуха з того стала ніби особлива гра — знайти, де вона живе. Безперечно, її притулок був десь на дереві й не дуже далеко, проте марно ми намагалися знайти те кубло. Вдень вона залюбки гралася з нами, але таємницю свого притулку ревниво берегла.

РОЗДІЛ XI

Треба зауважити ось що: змальовую Прудку я не так, як змалював би її Зубань, друге "я" моїх сновидців, мій доісторичний предок. То я, сучасна людина, дивлюсь на все крізь мої сни очима Зубаня.

І саме з такого погляду я здебільшого й оповідаю про ті без краю далекі часи. В моїх враженнях завжди є якась двоїстість, така плутана, що дуже важко з'ясувати її вам. Я ненадовго відхилюсь від свого оповідання, щоб відзначити оту двоїстість, оту химерну плутанину двох

особистостей. Це я, сучасна людина, озираючись назад крізь століття, важу і розбираю почуття та спонуки Зубаня, мого другого "я". Він ніколи нічого не важив і не розбирав. Він був сама простота. Він тільки переживав події, ніколи не розмірковуючи, чому вони складаються для нього саме в такий, часом дуже дивний спосіб.

Що дорослішав я, цебто моє справжнє нинішнє "я", то більше заглиблювався в суть своїх снів. Часом, бува, й уві сні усвідомлюєш, що це все тобі сниться, і коли то сон поганий, заспокоюєш себе: мовляв, прокинешся, — і буде по всьому. Кожному з нас таке траплялось. Отак і мені теж. Не раз я, сучасна людина, бував присутній у тих доісторичних снах і через химерну двоїстість моєї особи був разом і актором, і глядачем; і як часто бентежився я, сучасна людина, як прикро бувало мені за нерозвагу, нелогічність, тугодумність і взагалі неймовірну глупоту мого другого, первісного "я"!

Іще одне, перше ніж закінчити цей відступ. Чи снилось вам коли-небудь, що ви бачите сон? Собаки, коні, всі тварини снять. За часів Зубаня напівлюди так само снили й уві сні скиглили, коли ввижалося щось погане. Отак і я, сучасна людина, лежав разом з моїм другим "я", з Зубанем, і снив його сни. Знаю, що це важко осягти розумом, але знаю таки, що так бувало зі мною, і дозвольте сказати вам, що сни Зубаня, в яких він літав чи плазував, були для нього такі самі живі та виразні, як і ваші, коли ви уві сні сторчголов падали у безодню.

Зубань мав теж своє друге "я", і коли він спав, те друге "я" снило своїм далеким минулим, де літали крилаті плазуни, де панували, пожираючи один одного, страшні ящери; верталося вві сні до життя прудких, вертких, невеличких, мов гризуни, ссавців, і ще далі й далі — аж до підбережного живого мулу в первісному морі. Не можу, не важуся сказати нічого більше. Усе те таке невиразне, таке складне й таке жахливе, що я можу тільки натякати на ті безкраї і страшні обшири, крізь які, мов крізь туман, прозирав я поступ життя, і не від мавпи до людини, а навіть від першого гробака.

Тепер вертаюсь до свого оповідання. Я, Зубань, знав Прудку не як зграбніше лицем і тілом створіння з довговіїми очима, з виразним переніссям та ніздрями, що дивилися вниз, створіння з якимись уже признаками вроди, — ні, я знав тільки молоде дівча з привітними ласкавими очима, що лагідно жебоніло й ніколи не билося. Мені було до вподоби бавитися з нею і, не знаю чому, шукати їжу з нею вдвох, а надто видирати пташині гнізда. Мушу признатися, що багато перейняв я від неї науки лазити по деревах. Вона була дуже кмітлива, дуже сильна, і ніякі спідниці не прилипали їй до ніг і не заважали рухатися.

Саме під цей час Клаповух почав потроху відкидатися від нас. Він узяв собі звичку бігати в напрямку того дерева, де було кубло моєї матері. Моя капосна сестра припала йому до вподоби, і Джерготунові довелося терпіти те. Та й було там іще декілька підлітків, дітей одношлюбних пар, що жили поблизу, і Клаповух бавився з ними.

Прудка ніколи не давалась на мої намови пристати до них. Щоразу, коли йшов я туди, вона відставала від мене й непомітно зникала. Якось я на всі лади намагався був переконати її, але даремно. Вона, боязко озираючись, відступала і потім гукала мене з дерева. Отак і сталося, що я ніколи не ходив з Клаповухом до його нових приятелів. Ми дуже сприязнилися з Прудкою, але хоч як я силкувався, однак ніколи не міг знайти її кубла. Безперечно, якби ніщо не завадило, ми спарувалися б незабаром, бо одне одного вподобали; але сталося таке, що тому завадило.

Якось уранці Прудка чогось не з'явилась. Ми з Клаповухом бавилися вдвох на колодах у гирлі саги. Ледве встигли ми виплисти на чисту воду, як раптом здригнулися, зачувши страшенний рев. То ревів Червоноок. Він примостився скраю на звалиську мертвих дерев і ненависно жер нас очима. Першу мить ми страшенно перелякались. Тут же не було печери з вузьким пролазом, аби заховатись. Проте двадцять футів води, що відділяла нас від нього, поки що боронили нас, і ми знов осміліли.

Червоноок випростався й почав бити себе кулаками у волохаті груди. Наші дві деревини пливли поруч, і ми, сидячи на них, сміялися з нього. Зразу наш сміх був трохи боязкий, змішаний з острахом, але, переконавшися, що він не може нам нічого вдіяти, ми зайшлися гучним реготом. Він сатанів що далі, то більше, і в безсилій люті тільки скреготів зубами, а ми дражнили й дражнили його у своїй уявній безпеці, бувши, як і все наше Плем'я, не дуже передбачливі.

Червоноок ураз перестав бити себе в груди й скреготати зубами та метнувсь по стовбурах до берега. Так само враз прийшов край і нашій веселості; тривога заступила її. Не такий був Червоноок, щоб легко скинутися помсти. Ми, тремтячи з жаху, сиділи собі й чекали, і на думці не мавши відплисти далі від берега. А Червоноок уже стрибав до нас по стовбурах, маючи повню жменю круглих гальок, вигладжених водою. Я радий був, що він не зумів знайти нічого більшого, скажімо, каменюк по два чи три фунти, щоб кидати в нас. Бо ми були не далі, як за двадцять футів від берега, і він, звичайно, повбивав би нас.

Та й так небезпека була чимала. Дзизь! Маленька галька прошила повітря повз нас із силою мало не справжньої кулі. Годі Клаповух і я, мов несамовиті, заходилися відгрібати далі від берега. Дз-зизь! Лясь!.. Ще одна галька — і Клаповух вереснув з раптового болю. Вона вдарила його поміж плечима. В мене теж улучила одна, і я мимоволі зойкнув. Нас урятувало тільки те, що Червоноокові незабаром забракло бойового припасу. Він кинувся набирати ще каміння, а ми погреблися геть.

Помалу ми відпливли так, що стали недосяжні для нього. Проте він раз у раз бігав набирати нових камінців, і вони все свистіли навколо нас. Посередині саги була легенька течія, і ми згарячу не помічали, що нас виносить у річку. Ми гребли, а Червоноок ішов услід берегом, тримаючись якомога ближче до нас. У одному місці він надибав на більше каміння, замашніше, що його він міг кидати далі. Один уламок, що важив добрих п'ять фунтів, улучив у мій стовбур, і така була сила удару, що десятків зо два трісочок, як ті вогняні голочки, встромилися мені в ногу. Якби він попав у мене, там би мені й кінець.

Не вгаваючи ми гребли далі так завзято, що й не помітили, як нас підхопив стрижень. Червоноок зауважив те перший, і тільки його тріумфальний крик перестеріг нас. Там, де течія з саги сходилася зі стрижнем річки, було багато невеличких вирів. Вони підхопили наші незграбні колоди й закрутили їх сяк і так. Ми кинули гребти й усю силу покладали на те, щоб тримати стовбури поряд, а тим часом Червоноок засипав нас камінням далі. Навколо падали каменюки, хлюпаючи на нас водою й загрожуючи нашому життю. І весь час він люто жер нас очима і дико горлав.

Зразу за гирлом саги річка звертала крутим коліном на південь, а стрижень відхилявся до протилежного, північного берега. Нас і понесло туди за водою. За невеликий час ми були вже так далеко, що каміння Червоноокове не досягало нас. Востаннє ми загледіли його, як він там далеко, на виступні берега, підстрибував і на весь голос виспівував гімн перемоги.

Ми нічого не робили, тільки дбали за те, щоб утримати наші колоди поряд. Ми скорилися долі й не рухались, доки не побачили, що нас несе повз північний берег футів за сто від нього. Тоді ми враз заходилися гребти. Уся сила стрижня тут відкидалась на південь, і нам довелося перетинати його там, де він був найшвидший, але й найвужчий. Незчулися ми, як уже були поза ним, у спокійній затоці.

Стовбури, що тепер пливли повільно, м'яко торкнулися дна, ми з Клаповухом вихопились на берег, а їх понесло Далі за водою. Цей раз ми не сміялися, а тільки мовчки дивились один на одного. Місце було зовсім не знайоме, а повернутись додому тим самим способом, яким ми сюди дісталися, нам і на думку не спадало.

Самі того не знаючи, ми навчились переправлятися перів річку. Ніхто з нашого Плем'я ніколи зроду не робив такого. Ми були перші, що ступили на північний берег, та, мабуть, і останні. Безперечно, згодом те стали б робити й інші; але наступ Огневиків та переселення недобитків Плем'я загальмували наш розвиток на цілі сторіччя.

Не варт і говорити, який згубний для нас був той рух Огневиків. Сам я схиляюсь до думки, що він украй знищив нашу породу. Нас, паросты нижчої раси, що вже почала розвиватися до справжньої людини, було просто вломлено, і ми погинули в гуркоті прибою там, де річка впливала в море. І лиш випадково я, Зубань. тоді вижив, щоб я нинішній міг тепер розповісти ту сумну історію. Але я знову забігаю наперед; про все буде розказано свого часу.

РОЗДІЛ XII

Я не можу сказати, як довго ми блукали в тій місцевості на північ від річки. Ми не могли повернутись додому, наче мореплавці, що після суднотрощі опинилися на безлюдному острові. Покинувши берег, ми цілі тижні й місяці навмання блукали по дикій країні, не знаній для нашого Плем'я. Мені дуже важко відновити в пам'яті всі наші мандри і зовсім неможливо змалювати їх день по дні. Майже все тут невиразне й імлисте, хоч про деякі події зринають і яскравіші спомини.

Особливо виразно постає мені на пам'яті наше голодування в горах поміж Довгим та Далеким Озерами, та ще молодий олень, що його ми натрапили сонного в гущавині. В лісі поміж Довгим Озером та горами жили Деревики; то вони й загнали нас у гори, примусивши податись до Далекого Озера.

Залишивши річку, ми спершу рушили на захід і йшли, доки не прибилися до маленького струмочка, що протікав багвою. Тут повернули ми на північ і, йдучи понад краєм мокравин, вийшли до озера, що йому я дав назву Довге. Поблизу його горішнього кінця ми знайшли багато їжі, тому й перебули там якийсь час. Там-таки набігли ми й на Деревиків. Ці створіння були не що більш, як злющі мавпи, хоч і мало чим від нас різнилися. Щоправда, вони були волохатіші за нас, їхні ноги трошечки кривіші й вузлуватіші, очі менші, шиї ледь грубші й коротші, а ніздрі скидалися радше на маленькі вдавлені дірочки, але, так само як і ми, вони не мали волосся на обличчях, на долонях та на підошвах, а згуки, що ними вони спілкувались, були майже такі самі, як наші, і означали

трохи не те саме. Кінець кінцем Деревики й наше Плем'я не дуже відрізнялися одні від одних.

Я перший побачив його, того маленького, дуже старого Деревика, висхлого, миршавого, з закислими очима й зморшкуватим обличчям. За тих часів не існувало ніякої приязні поміж окремими племенами. Він був нам законною здобиччю, бо не належав до нашої породи. Адже він був Деревик, до того ж дуже старий. Він сидів під деревом; очевидячки, під своїм власним, бо поміж гілками видно було напіврозвалене кубло, де він спав уночі.

Я показав на нього Клаповухові, і ми разом кинулися до старого. Він ударився лізти на дерево, але вже пізно. Я схопив його за ногу й стяг додолу. Та й натішилися ж ми! Щипали його, скубли, крутили йому вуха й штрикали в нього патиками, весь час регочучи так, аж сльози лилися з очей. Безсила лють його найдужче смішила нас. То було справді кумедне видовисько, як він намагався роздмухати до полум'я холодний попіл своєї молодості, відживити колишню силу, що давно вже вмерла, геть витекла з нього разом із плином років. Замість лютих гримас виходили тільки жалюгідні, хоч він і скрипів своїми старечими з'їденими зубами та бив кволими кулаками себе в сухі груди. До того ж його мучив кашель, він весь час бухикав, бризкав слиною, задихався. Та щоразу, як він поривався втекти на дерево, ми стягали його додолу. Нарешті він скорився своїй долі й тільки сидів сумирно та плакав. Ми з Клаповухом сиділи поруч, обнявши один одного руками, й глумилися з його немочі.

Спочатку він плакав потихеньку, потім заскиглив і врешті заголосив на весь ліс. Ми трохи злякались, але що більше намагалися втихомирити його, То голосніше верещав він. Коли це з лісу, не дуже здалека, почулося: "Квек! Квек!" — на що враз обізвалися крики з усіх боків, і ген здаля долетіло густе, басовите: "Квек! Квек! Квек!" А тоді ще: "Гу-у! Гу-у!" Незабаром увесь ліс навколо нас залящав тими криками.

А потім почалась гонитва. Здавалося, кінця-краю їй не буде. Вони гналися за нами по деревах, уся їхня орда, і ледь-ледь не зловили нас.

Ми мусили спуститися на землю, де мали велику перевагу над ними, бо вони таки були Деревики. На деревах вони переважали нас, зате на землі ми їх. Ми помчали на північ, і вся орда, завиваючи, бігла назирком за нами. На прогалинах ми відривались від них, але в гущавині вони не раз нас наздоганяли, щипали та скубли. Ми щодалі переконувалися, що не належимо до їхньої породи її що між нами нема нічого, крім ворожості.

Вони гнали нас цілі години. Ліс, здавалося, не мав краю. Ми держалися прогалин, де лишень могли, але вони завжди кінчались гущинами. Не раз ми думали, що вже врятувалися й погінь відстала, але не встигали сісти та звести дух, як знову чули злісне: "Гу-у! Гу-у!" та жахливе: "Квек! Квек! Квек!", що часом закінчувалося диким: "Ха-ха-ха! Ха-ха-ха!"

Так прогнали нас розлютовані Деревини крізь увесь ліс. Аж пополудні місцевість почала спинатись крутіш і крутіш угору; ліс щодалі рідшав. Урешті ми вибігли на чисте, поросле травою узбіччя гори. Тут Деревини облишили гонитву й повернулися до лісу; отож ми змогли трохи спочити.

Гори здалися нам похмурі, непривітні, і ще разів зо три пробували ми були вернутися в ліс, але Деревини, чигаючи на узліссі, виганяли нас назад. Ніч ми переспали на маленькому карликуватому дереві. Підносилось воно не вище за кущі, а тому ми не чулися безпечно на ньому й легко могли стати здобиччю всякого хижака, що випадком натрапив би на нас.

Деревики таки навчили нас їх поважати, і вранці ми подалися далі від них — у гори. Я певен, що якогось вираз* ного плану чи наміру ми не мали. Ми йшли світ за очі втікаючи від небезпеки. Мої спомини про те, як ми блудили між тими похмурими горами, дуже невиразні. Чимало днів перебули ми там і багато натерпілися, надто ж зі страху, бо все там було чуже й дивне для нас. Довелося зазнати чимало й холоду, а наприкінці навіть голоду.

Країна була безрадісна, самі голі скелі, піняві бурчаки та ревучі водоспади. Ми або лізли вгору, або спускалися глибокими та вузькими тіснинами, але хоч би звідки дивилися, перед нами в усіх напрямах, пасмо за пасмом, тяглііся без кінця гори. Ночами ми ховались у розпадинах скель, а одного разу перебули довгу холодну ніч, примостившись на верхівці кам'яного слупа, схожого на вломлене дерево.

Нарешті, одного жаркого полудня, коли нам у голові вже морочилось від голодування, доволоклися ми до вододілу. Звідти, з того високого кряжу, видніло далеко на півночі озеро. Воно миготіло поза рядами гірських пасом, що помалу нижчали в той бік. Сонце виблискувало на його поверхні, навколо простягалася поросла травою рівнина, а на схід сонця темніла безкрая смуга лісу.

Та минуло ще два дні, поки ми допленталися до озера. З голоду ми зовсім підупали на силі, але на березі натрапили молодого оленя, що спокійно спав у густому чагарнику. Та й клопоту завдав він нам, — ми ж бо нічого не мали, крім власних рук, щоб його вбити. Наївшись досхочу, решту м'яса ми віднесли до лісу, що на сході, й заховали на одному дереві. Проте нам так і не довелося вернутись по те м'ясо. В річці, що текла через Далеке Озеро, при березі була сила-силенна лососів, що заходили туди нереститись, і ми годувалися ними.

На захід сонця від озера далеко розлігся степ, де паслися череди бізонів, і гасали зграї диких собак. А що там не було дерев, то місцина та не була для нас безпечна. Отож ми подалися спершу понад річкою на північ і йшли так кілька днів, потім, не знаю, з якої причини, враз повернули на схід, а трохи згодом пішли лісом на південний схід. Та я не набридатиму вам, оповідаючи про ту нашу подорож. Я згадую про неї, тільки щоб ви зрозуміли, як це сталося, що ми потрапили в край Огневиків.

Випадком ми знову прибилися до нашої річки, та не впізнали її. Занадто довго блукали ми в незнайомому краю і звикли до думки, що

довіку там блукатимемо. Озираючись назад, на наше тодішнє життя, я виразно бачу, як дуже вся наша доля залежала від простої випадковості. Ми не знали, що це наша річка, та й способу не мали впізнати її, але якби ми не перепливли на другий її бік, то можлива річ, ми ніколи б не повернулись до нашого Плем'я, і я нинішній, що мав народитися тепер, за тисячу століть, ніколи б не народився.

Проте обидва ми, і я, і Клаповух, прагнули повернутись додому. За всі наші мандри нас не покидала туга за домівкою, і ми жадали побачити знову своє Плем'я, свій край. Частенько згадував я й Прудку, те дівча, що з ним бувало мені так приємно, що так лагідно жебоніло й жило самотнє, невідомо де. І дивна річ, коли вона спадала мені на згадку, щоразу виникало в мене почуття якоїсь зголоднілості, навіть і тоді, коли я, щойно наївшись усмак, бував зовсім не голодний.

Але повернімося до нашої річки. Харчу було там більше ніж удосталь — головно ягід та смачного, соковитого коріння. Цілими днями ми обидва бавились або вилежувалися на березі. А потім Клаповухові зродилась у голові одна думка. Я просто навіч бачив, як вона народжується: в очах йому з'явивсь якийсь жалісний і воднораз дражливий вираз. Видко було, що він дуже чимось збентежився. Трохи згодом очі йому потуманіли, ніби той зародок думки вислизнув від нього, потім знову стали дражливі й жалісні, наче думка повернулась і він знову спіймав її. Він глянув на мене, на річку, на далекий берег і спробував щось сказати, але, не маючи згуків, щоб виповісти свою думку, тільки незрозуміло забелькотів. Я зареготався. Це розсердило його, і він, злапавши мене, шпурнув горілиць на землю. Звісно, зчинилася бійка. Кінець кінцем я загнав його на дерево, звідки він, озброївшись довгою гілкою, спихав мене геть щоразу, як я пробував до нього долізти.

Щодо думки, то вона так і згасла. Я не довідався, про що йшлося, а він забув ту думку. Проте другого ранку вона знову прокинулась йому в голові. Можливо, в тій настирливості виявлявся тільки інстинкт, що вів його додому. Та хай там як, а тепер він розумів краще, що йому треба, й

привів мене до річки — туди, де лежав стовбур, прибитий хвилею до берега. Моя перша гадка була, що Клаповух хоче гратися, як колись у гирлі саги. Та й побачивши, як він заходився тягти по воді другу деревину, що лежала при березі трохи нижче, я не змінив своєї гадки.

Аж коли ми вмостились на наших стовбурах і вигребли на стрижень, зрозумів я його намір. Спинившись на хвильку, він показав рукою на далекий другий берег і заходився знову завзято гребти, гучними вигуками підохочуючи мене. Я зрозумів і сам почав гребти щосили. Бистрінь підхопила нас і відкинула до південного берега, але не встигли ми пристати до землі, як течія понесла нас назад, знову до північного берега.

Тут між нами знялася сварка. Бачивши північний берег зовсім поблизу, я підгрібав до нього, а Клаповух уперто гріб до південного. Стовбури закрутилися, ми не подавались ні в один, ні в другий бік, а мчали за водою так швидко, що побережний ліс тільки миготів повз нас. Побитися нам не було як, бо ми мусили триматися руками й ногами за колоди. Замість бійки дали ми попуск язикам і кричали та лаялись, поки нас знову не стало прибивати до південного берега. Забувши тоді за сварку, ми дружно погреблись туди й пристали до землі в маленькій тихій затоці. На березі ми насамперед вилізли на дерево, щоб роздивитись, де ми опинилися.

РОЗДІЛ XIII

Аж надвечір нашого першого дня на південному березі річки ми побачили Огневиків. Напевне, то була ватага мандрівних ловців. Вони отаборились неподалік дерева, де ми з Клаповухом примостилися ночувати. Спочатку нас сполохали їхні голоси, а трохи згодом, коли зовсім смеркло, зацікавив вогонь, що його вони розіклали. Потихеньку, крадькома перелізали ми з дерева на дерево, поки вибрались на місце, звідки все було добре видко.

На галявині поміж деревами, близько річки, палало багаття. Навколо нього мостилося з півдесятка Огневиків. Клаповух нараз притиснувся до мене, і я відчув, як він труситься. Придивившись, пізнав я низенького старого ловця, що колись, перед трьома роками, стрілою збив Щербаня з дерева. Коли він підвівся з місця й заходив, підкидаючи свіжого гілля в огонь, я побачив, що він кульгає, як і тоді. Очевидячки, то було вже давнє каліцтво. Від того часу він схуд і посивів іще дужче. Заріст на обличчі був уже зовсім сивий.

Решта ловців були сама молодь. На землі поруч кожного лежали стріли та лук. Тепер я вже знав, що то за зброя. Звірячі шкури висіли в них на плечах і навколо стану, але руки й литки були голі, узувок на ногах вони теж не мали. Як я вже казав, вони були не такі пелехаті, як наша порода. Голови в них були невеличкі, а лоби мало не такі самі спадисті, як у нас.

Вони держались прямі і були не такі звинні в рухах та гнучкі в хребті, крижах і колінах, як ми. Руки мали наче коротші, і я ані разу не помітив, щоб вони, ідучи, підпиралися руками задля рівноваги. М'язи в них були опукліші, доладніші, ніж у нас, обличчя приємніші. Ніздрі дивилися вниз, перенісся було виразніше, менш приплескане; губи не такі обвислі, кливаки менше скидалися на собачі ікла. Разом з усім тим, вони теж були безклубі й не дуже дебеліші за нас. Узагалі вони різнилися від нас менше, ніж ми від Деревиків. Безперечно, всі три племена були споріднені, і то досить близько.

Багаття, що навколо нього вони сиділи, приваблювало нас над усе. Година по годині, не відвертаючи очей, дивились ми на полум'я та дим. Коли в огонь підкидано палива, роями злітали іскри, і те видовище просто чарувало нас. Мені кортіло підійти ближче й подивитися на вогонь, але шкода було й гадки про те. Ми сиділи, скоцюрбившись, у розсохах дерева край галяви й далі не важились, побоюючись, щоб нас не викрито.

Джек Лондон. Твори у 12 томах. Том 4

Огневики сиділи навколо багаття навкарачки і спали, поклавши голови собі на коліна. Але сон їхній був неспокійний. Вуха їм нашорошувались уві сні, і самі вони кидалися. Раз у раз один чи другий просинався і, звівшись на ноги, підкладав ще гілля у вогонь. Поза межами світляного кола в темряві лісовій сновигали хижі звірі. Ми з Клаповухом розрізняли їх по голосах: були там дикі собаки й гієна, і часом вони заводили таке виття та гарчання, що всі Огневики біля багаття нараз прокидалися.

Одного разу під нашим деревом спинились лев і левиця. Наїжившись, примруживши очі, видивлялися вони на сонних людей довкола багаття. Лев облизувався жадібно й був готовий ураз стрибнути та всмак повечеряти. Левиця була обережніша. То вона перша нас нагледіла. Втягуючи повітря ніздрями, пара левів довго, мовчки дивились на нас; потім нагло вони заревли і, озирнувшись на багаття, повернули в ліс.

А ми з Клаповухом усе сиділи й стежили. Часом у чагарнику, в гущавині лісу чути було, як щось тріщить під чиєюсь важкою ступою, а в темряві, потойбіч багаття, не раз блищали чиїсь очі. Здалеку долинав лев'ячий рев, а іноді й верещання жертви, її борсання та хлюпіт води на водопої. Від річки чулось і гучне рохкання носорога.

Уранці, трошки поспавши, ми скралися до багаття ближче. Огневиків уже не було, але воно ще куріло. Вибігавши весь ліс довкола й переконавшися, що ніде нікого нема, ми вернулись до вогню. Мені кортіло довідатися, що то за диво. Двома пальцями схопив я жарину і, завивши з переляку й болю, шпурнув її геть. Мій крик наполохав Клаповуха, і він кинувся тікати в ліс, а це злякало й мене. Я й собі чкурнув услід за ним.

Повернувшися знову до багаття, ми були вже обережніші й стереглися дотикатись до жару. За хвильку ми почали наслідувати Огневиків: сіли навкарачки біля вогню, повитягали шиї, поклали голови на коліна, удаючи, немов спимо, і перекривляли їхню розмову, белькотячи один до одного так, як вони. Мені спало на згадку, як сивий старий мисливець патиком перегортав жар. Я й собі став так само, як він, перегортати вугілля і збив цілу хмару попелу. Це нам дуже припало до вподоби, і незабаром ми були геть білі від нього.

Певна річ, не забули ми й за те, як Огневики підживляли вогонь. Спочатку підкинули ми дрібного цурпалля. Все вийшло якйнайліпше: вогонь спалахнув і затріскотів. З радощів ми застрибали й зареготали, потім почали підкладати щораз більших уламків, аж поки розпалили здоровезне вогнище. Немов шалені, кидалися ми туди й сюди, тягали сухе гілля з лісу, а полум'я розгорялося що далі, то більше; стовп диму здіймався вже вище за дерева, і вогнище страшенно тріщало та гуготіло. Ще ніколи зроду не робили ми нічого величнішого й дуже горді були з діла своїх рук. Тепер і ми Огневики, думали ми, стрибаючи, ніби якісь білі гноми навколо багаття.

А вогонь тим часом перекинувся далі. Ми й не помітили, як зайнялася суха трава, потім дрібний чагарник. Нагло спалахнуло високе дерево, що росло край галяви. Ми здивовано глянули один одному в вічі. Жар, що нараз подужчав, примусив нас відступити. Спалахнуло друге дерево, третє, і ось палало їх уже з десяток. Нас огорнув страх. Здавалось, видобулося на волю якесь страховище. Тремтячи, припали ми до землі, а вогонь розходився і оточував нас далі й далі. Погляд Клаповухів став жалісний, як завше, коли він чогось не розумів. Знаю, що й у мене в очах був такий самий вираз. Ми сиділи, скулившись і обнявши один одного, а вогонь уже мало не сягав до нас; у ніздрях лоскотало від їдкого смороду смаленого волосся. Нараз ми опритомніли, кинулись геть і помчали лісом на захід сонця, озираючись назад та регочучи.

Опівдні ми вийшли на перешийок, що його утворювала річка, звиваючись і обводячи тут мало не повне коло, як ми довідалися пізніше. Почерез перешийок тяглася стяга низьких пагорбів, почасти заростих лісом. Ми зійшли нагору і оглянулися на ліс позаду. Там уже вирувало ціле море вогню. Навальний вітер, знявшися, гнав його на схід. Ми пішли берегом далі на захід, і в голову не кладучи, що опинилися в осідку Огневиків.

Зі стратегічного погляду місцевість була така, що годі й уявити кращу. То був півострів, захищений із трьох боків річкою. Продертися до нього суходолом можна було тільки по вузькому перешийку, але й там пагорби становили природну перепону. Огневики, відокремлені геть від решти світу, могли не тільки спокійно жити там, а й гараздувати довший час. Мені спливає на думку, що те їхнє гараздування, змусивши їх розселятись, і спричинило таке лихо нашому Плем'ю. їхня кількість безупинно зростала, аж поки їм стало тісно на батьківщині. Розсуваючи свої межі та шукаючи нових місць, вони й прогнали наше Плем'я, забрали наші печери й оселилися на нашому терені.

Але про щось таке нам і в голові не мріло тоді, коли ми з Клаповухом опинилися в твердині Огневиків. У нас було одне бажання, одна думка — якнайскоріше втекти звідти. Проте як могли ми не піддатись невгамовній нашій цікавості й не поглянути на їхнє сельбище? Отоді вперше побачили ми їхніх жінок і дітей. На жінках були шкури з диких звірів, а дітлахи бігали здебільшого голі.

Огневики, як і ми, жили в печерах. Галява, що була перед цими печерами, спускалася до річки. На ній подекуди горіли невеличкі багаттячка. Не знаю, чи варили на них Огневики собі їсти, чи ні. Ми з Клаповухом того не бачили. Проте, на мою думку, вони мусили вже знати примітивне куховарство. Воду вони приносили з річки так само, як і ми, — в висохлих гарбузах. У сельбищі був великий рух. Чоловіки ходили, котрі туди, котрі сюди, жінки та діти галасували. Ті діти вовтузилися, гралися, витівали всячину, як і в нашому сельбищі; і

взагалі, як ми помітили, діти Огневиків і нашого Плем'я більше були між собою подібні, аніж дорослі.

Ми там барилися недовго. Побачивши, що хлопці-підлітки почали стріляти зі своїх луків, ми скралися назад у гущавину лісу й попрямували до річки. Там надибали ми на катамаран, справжній катамаран, що його, очевидячки, змайстрував якийсь Огневик: дві рівні, невеликі колоди, з'єднані дерев'яними поперечками й зв'язані цупким корінням.

Цього разу мені й Клаповухові та сама думка шибнула в голову водночас. Нам треба будь-що-будь утекти з терену Огневиків. Чого ж краще — перепливти річку тими колодами? Ми залізли на них і відіпхнулися від берега. Бистра вода підхопила була нас, але щось немов шарпнуло катамарана й сильно шпурнуло назад, до берега. Ми мало не попадали в воду. Виявилося, що його тримала ужва, сплетена з коренів і прив'язана до пня. Миттю ми відв'язали її й знову відштовхнулися від берега.

Незабаром катамаран потрапив у саму бистрінь і поплив за водою повз увесь берег, заселений Огневиками. Ми завзято гребли, не зводячи очей із другого берега, й нічого не завважували, коли враз до нас долинув якийсь дикий крик. Ми озирнулися. На березі юрмились Огневики, цілий натовп. Вони дивились на нас, показуючи руками, а з печер вилазили все нові та нові. Ми посідали й стежили за ними, навіть гребти забувши. На березі зчинився страшенний гвалт. Дехто поміж Огневиків почав стріляти по нас із луків. Декілька стріл упало поблизу, але жодна не влучила в нас — відстань була задалека.

То був великий день для нас із Клаповухом. На сході пожежа, що сталася через нашу вину, оповила мало не півнеба густим димом, а ми, цілком безпечні серед річки, що обтікала твердиню Огневиків, сиділи на своєму катамарані й глузували з них. А бистра вода несла нас щораз далі на південь, тоді на південний схід, потім просто на схід, далі на північний схід, знову на схід, на південний схід, на південь і потім ураз

повернула нас на захід. Таким чином зробили ми мало не повне коло в тому місці, де річка ніби зав'язувалась у вузол.

Ми пливли на захід, оселище Огневиків лишилося далеко позаду, й перед нашими очима виникали знайомі краєвиди. Ось великий водопій. Ми були тут раз чи двічі й підглядали, як звірі приходять і п'ють воду. Трохи далі була морквяна галявина, а поза нею — печери, де жило наше Плем'я. Ми погреблися до берега, що швидко біг повз нас, і незчулись, як опинилися на тому місці, де брало воду наше Плем'я. Там було багацько жінок і дітей, водоносів, що набирали води в гарбузи. Побачивши нас, усі кинулися, немов шалені, тікати, гублячи свої гарбузи по стежках.

Ми висіли на берег, а катамарана прив'язати нам, звичайно, на думку не спало, і він поплив собі за водою. Ми обережно побралися стежкою вгору. Люди поховалися по печерах і тільки де-не-де визирали з дір. Червоноока й знаку ніде не було.

Отак ми опинилися знову вдома. Ту ніч ми вже ночували на кручі, у нашій старій печерці, звідки довелось потурити двійко забіякуватих підлітків, що вже присвоїли її собі.

РОЗДІЛ XIV

Минав місяць по місяці. Драма й трагедія майбутнього ще тільки мали вийти на кін. А тим часом ми жили й спокійно збирали собі горіхи. Як я пригадую, те поліття було на них дуже гарне. Ми набирали повні, гарбузи й несли їх до скелі. Там, поклавши горіхи в яку-небудь заглибнику, каменюкою трощили їх, а тоді їли.

Коли ми повернулися додому після наших довгих, багатих на пригоди мандрів, рік уже доходив краю. Незабаром настала й зима, цей раз дуже лагідна. Я часто пробирався до старого матернього кубла на дереві й обнишпорював усю місцевість поміж чорничним болотом та

гирлом саги, де ми з Клаповухом навчилися плавати на стовбурах. Але ніде не було й признаки Прудкої. Вона зникла. А я так жадав її! Мене нудив ніби якийсь голод. Я вже казав, що то був майже фізичний голод, тільки я відчував його й тоді, коли мій шлунок був повнісінький. Але всі мої розшуки виявилися марні.

Щоб життя наше в печерах було завжди одноманітне, не можна сказати. Червоноок добре давався взнаки. Нам з Клаповухом і просвітку ніде не було, як тільки в нашій печерці. Хоч ми й добре поширили війстя, воно все ж лишалося зовсім вузьке, і нам самим нелегко було пропихатися крізь нього. Від часу до часу ми поширювали його ще, та однак воно було замале для дебеленного тулуба Червоноока. Він, щоправда, й не пробував більше здобути нашу печеру штурмом, добре затямивши собі науку: гуля, що набігла йому на шиї, там, де я гепнув його каменюкою, так і залишилась навік, така велика, що й здалеку було видно. Я часто вельми тішився, бачачи те діло своїх рук, і коли почувався в безпеці, то реготав від щирого серця, дивлячись на ту шию.

Хоч із нашого Плем'я ніхто не став би нас визволяти, нехай би навіть Червоноок роздирав нас із Клаповухом на шматки у всіх перед очима, але всі нам співчували. А втім, може, то було й не співчуття, а тільки вияв ненависті до Червоноока. Так чи сяк, а нас завжди сповіщали, коли він був поблизу. Що в лісі, що на водопої, що на луговині перед печерами — всі однаково спішили попередити нас. Отже, в нашій ворожнечі з Червонооком ми мали певну перевагу: за ним стежило багато очей.

Проте одного разу він мало не спопав мене. Сталося те рано-вранці, коли Плем'я ще спало, і цілком несподівано. Він раптом перетяв мені шлях до моєї печери. Не стямившись, я кинувся до подвійної печери, куди Клаповух колись, перед багатьма роками, заманив мене і де Гострозуб зазнав поразки, погнавшися за двома нашими.

Я вихопився з вузького пролазу, що був між цими печерами. Червоноок не поліз слідом за мишо, але ту ж мить кинувся до мене

знадвору. Я знову шмигнув у пролаз. Він оббіг кругом і напав на мене знов. Я назад у пролаз.

Так ми крутилися мало не півдня, поки він не подався геть. Потім, коли Червоноок з'являвся на кону і ми були певні, що зможемо дістатися до подвійної печери, ми більше не тікали до нашої, що на кручі. Треба було тільки добре пильнувати, щоб він не перетяв нам відступу.

Тої зими Червоноок своєю брутальністю та повсякчасним боєм загнав на той світ останню свою жінку. Я визначив його як "атавізм", але з цього погляду він був іще гірший. Самці в нижчих тварин не мордують і не вбивають своїх самиць. Мені здається, що Червоноок усупереч своїй жахливій атавістичності був ніби прообразом потомного чоловіка, бо вбивають своїх самиць тільки самці людської породи.

Як і треба було сподіватися, Червоноок, позбувшись однієї жінки, зараз же заходився добувати собі другу. Цей раз він уподобав собі Співучу. То була Маслакова внука, дочка Безволосого, зовсім молоденьке дівча, що смерком завше виспівувало біля своєї печерки. Вона недавно спарувалася з Кривим — лагідним, плохим чолов'яжкою, що ніколи нікого не кривдив і ні з ким не заводився. Перебійник із нього був ніякий. Маленький, худорлявий, він буї! далеко не такий моторний, як ми всі.

Мерзотнішого вчинку Червоноок, здається, ще ніколи не вдіяв. День тихо дотлівав; перше як лізти до печер, Плем'я помалу сходилося на луговині. Несподівано стежкою від водопою примчалася, скільки духу, Співуча. За нею гнався Червоноок. Вона кинулась до чоловіка. Бідолашний недоросток Кривий страшенно перелякався, проте явив себе героєм. Він знав, що то була смерть, але йому й на думку не спало тікати. Він випростався, заджерготів, наїжився й вищирив зуби.

Червоноок заревів з люті. Така образа! Хтось насмілився стати йому поперек дороги! Миттю його рука простяглася й учепилась Кривому в

карк. Той уївся в неї зубами, але за якусь хвилину вже борсався й корчився на землі зі скрученими в'язами. Співуча заголосила й забелькотіла. Червоноок схопив її за волосся й поволік до себе, брутально витяг на скелю і ввіпхнув у свою печеру.

Ми закипіли гнівом, шаленим гнівом. Немов показившись, ми кричали, билися в груди, їжилися, скреготіли зубами, юрмлячись під кручею. То промовляв у нас гуртовий інстинкт, потреба об'єднуватися, потяг до спільних учинків. Ми невиразно відчували, що треба діяти гуртом, проте, не мавши способу висловитись, не могли справдити того відчуття. Ми не кинулися на нього всі разом, не знищили його геть, бо нам бракувало слів, цих символічних значків для неясних думок, що виринали нам у голові. Ті символи думок ще мали бути повільно, трудно винайдені.

Ми намагалися хоч у згуках вилити думки, що, мов невиразні тіні, МИГТІЛИ в нашій свідомості. Безволосий ГОЛОСНО зашварготів. Йому треба було виповісти свій гнів і прагнення помститись Червоноокові, і ми добре зрозуміли його. Та як він спробував витлумачити нам оте своє поривання до спільного з нами чину, ми почули тільки незрозуміле белькотіння. Тоді нараз зашварготів Мордань, настовбурчивши брови й б'ючи себе в груди, а потім і всіх нас одного по одному захопила та оргія люті. Залопотів хрипко, прискаючи слиною, навіть старий хляпогубий Маслак. Тоді хтось ухопив ломаку й почав гепати нею по деревині. Те гепання ніби задало ритм нашим вигукам та верещанню, й за хвилину ми несвідомо вже горлали влад. Цим нас ураз заспокоїло: ми й не стямились, як забули свою лють, і почалося ревище.

Ті хорові ревища — чудова ілюстрація непослідовності та несталості нашої породи. Нас зігнала докупи спільна лють і поривання до спільного чину, але скоро почули ми примітивний ритм, як забулися за все. Вдачею ми були громадські, гуртові, і оті хорові ревища чи сміховища тішили нас дуже. В певному розумінні ті хори становили туманний прообраз дикунських рад чи навіть великих національних та міжнародних зібрань і з'їздів нашої доби.

Нам, насельникам Молодого Світу, бракувало мови, і сходячись, ми тільки галасували, але з того галасу поставав ритм. Він крив у собі зародки майбутнього мистецтва, ба сам був мистецтвом, що тільки-но народжувалося.

Але ревища наші не довго трималися ритму. Ми швидко губили його, й тоді починалася пекельна какофонія, поки ми знову не вловлювали ритму або не натрапляли на новий. Часом збіговисько ніби розпадалося на півдесятка різних хорів: кожний додержував якогось свого ритму і щодуху силкувався заглушити інші.

У перервах ми джерготіли, гигикали, вищали, скакали кожен сам собі, сповнений своїх думок, своїх прагнень, аж до повного забуття всіх довкола, — сам справжній осередок усесвіту, на час відрубний від решти таких самих осередків, що вили й скакали навколо нього. Потім знову зроджувався ритм: хтось починав плескати в долоні, або гепати дрючком по дереві, або стрибати ритмічно, або ж завивати: "А-ва! А-ва-ва!", розмірно підносячи голос. Той ритм захоплював одного по одному й решту нас, і незабаром усі знов скакали та співали хором. "Ге-е, ге-е, ге-е-го" була одна з наших улюблених хорових пісень, та ще "ей-вей, ей-вей, ей-вей-вей!".

Так викривляючись, немов навіжені, скачучи, крутячись, перекидаючись, ми танцювали й співали в похмурому присмерку первісного світу самозабутньо, споюючись в одне й доводячи себе до чуттєвого шалу.

Цей раз мистецтво теж угамувало нашу лють на Червоноока. Ми верещали нестямним хором, поки ніч не нагадала про свої жахи, тоді позалазили до своїх печер на урвищі й тихенько перегукувались. А тим часом ніч поволі огортала землю і зорі висипали на небо.

Лякалися ми тільки темряви. У нас не було ані зародку релігії, ані уявлення про якийсь невидимий світ. Ми знали самий реальний світ,

боялися самих реальних речей, конкретних небезпек, хижих тварин у плоті й крові. І темрява лякала нас тому, що для них то був час полювання. Вони тоді виходили зі своїх лігов і, чигаючи невидимо в мороці, кидалися з нього на нас.

Може, з цього страху перед реальними насельниками темряви й розвинувся потім страх перед насельниками нереальними, уявлення про невидимий світ потужних сил. Уява розвивалась, і щодалі більший жах перед смертю в потомної людини перейшов у жах перед темрявою, яку та людина заселила духами. Я гадаю, що в Огневиків цей жах перед невідомими силами темряви вже зароджувався; але наше Плем'я уривало ревище й бігло ховатися до печер від небезпеки цілком реальної: Гострозуба, левів, шакалів, диких собак, вовків та іншого голодного хижацтва.

РОЗДІЛ XV

Клаповух узяв собі жінку. Сталося це другої зими після нашої мандрівки, і зовсім несподівано. Він мене не попередив. Дізнався я про це одного вечора, коли, видершись на кручу, почав просуватися до своєї печери: там уже не було для мене місця. Печеру посіли Клаповух та його жінка, не хто інша, як моя сестра, Джерготуна, мого вітчима, дочка!

Я все ж спробував був упхатися, але де там! Місця в печері вистачало тільки на двох, і воно вже було зайняте. Користаючись із мого скрутного становища в тісному пролазі, вони так дряпали та скубли мене, що я радніше відступився. Ту ніч і ще багато ночей виспав я в пролазі подвійної печери. Там було досить безпечно, я знав це з досвіду. Двом нашим пощастило врятуватися там від Гострозуба, а мені від Червоноока. Природно, мені здавалося, що, снуючи пролазом туди й сюди, я зможу так само рятуватись від хижаків.

Але я забув за диких собак. Вони були невеликі й могли пролізти скрізь там, де пролазив я. Одного разу нічною добою вони й знюхали

мене. Коли б вони водночас залізли в обидві печери, був би я пропав. Але, вихопившися з пролазу, куди вже залізло декілька їх, я встиг вибігти другою печерою надвір. Там мене зустріла вся зграя. Собаки кинулись на мене; я подерся від них угору, на кручу. Один голодний, худющий пес учепився в мене ту саму мить, як я плигнув на скелю. Зуби його глибоко вгородилися мені в стегно, він мало не стяг мене додолу, але я навіть і не спробував струсити його з себе. З усієї сили дерся я далі вгору, щоб решта собак не дістали мене.

Тільки відчувши себе в безпеці, я звернув увагу на ту живу здохляку, що повисла в мене на стегні. На височині футів із дванадцять над зграєю, що клацала зубами, здряпалась на скелю й падала назад, я схопив собаку за горло й задушив. Це забрало мені чимало часу. Пес дряпав мене задніми лапами, рвався, борсався й мало не стяг униз.

Нарешті дух вийшов із нього, зуби йому розчепилися й пустились мого прокушеного стегна. Я витяг його вгору і переспав ніч, скулившись біля війстя в свою стару печеру, де спали Клаповух і моя сестра. Та спершу на мене посипалася градом лайка розбурканого Плем'я, бо Я{ то я спричинився до такого гвалту. Але ж і я добре помстився. Скоро починав угавати внизу гавкіт зграї, я шпурляв туди каменюку — і гавкіт зчинявся знову, і з усіх боків мене знову шпетило розгніване Плем'я. Вранці я поділився задушеним собакою з Клаповухом та його жінкою, і декілька днів ми не були вегетаріанцями, не годувалися самими рослинами та овочами.

Подружнє життя Клаповухове не було дуже щасливе. Єдина втіха, що воно недовго тривало. Але весь той час і я, і він жили погано. Я почувався самотнім і, позбувшися затишної печерки, дуже бідував. А примоститись до котрого з молоді мені якось не довелося. Мабуть, заважало моє давнє приятелювання з Клаповухом, що стало мені вже за звичку.

Звісно, я міг би й собі взяти жінку. Мабуть, я б і зробив так, та тільки їх у Плем'ї бракувало. Легко зрозуміти, що призвела до того

Червоноокова розпусність і це показує, якою він був загрозою для самого існування нашого Ллєм я. До того ж, я ще не забув за Прудку.

Одно слово, натерпівся я лиха за час подружнього життя Клаповуха. Жодної ночі не був я безпечний, і ніколи не почувався спокійно. Один з нашого Плем'я вмер, удову мого взяв інший, і я посів її печеру. Але війстя в ній було дуже широке, і Червоноок якось мало не застукав мене там. Я мусив повернутися до подвійної печери й знову ночувати в пролазі. Правда, влітку я цілими тижнями не бував у сельбищі. Я зліпив кубло на дереві поблизу гирла саги й ночував собі там.

Як я вже казав, подружнє життя Клаповухове не повелося гарно. Моя сестра була правдива дочка Джерготуна й затруювала життя своєму чоловікові. Ніде в жодній печері не знано стількох сварок та бійок. Якщо Червоноок був Синя Борода, то Клаповух був увесь у жінчиній жмені. Либонь, на його жінку й сам Червоноок не заздрив, бувши надто розумний для того.

На щастя Клаповуха, прожила вона недовго. Того літа сталася вельми дивна річ. Воно вже доходило краю, коли несподівано зійшла вдруге морква. Хоч і ликувата, вона була соковита й смачна, і все Плем'я стало ходити годуватись на морквяну галявину. Якось рано-вранці нас там зібралося й снідало кількадесят. По один мій бік пасся Безволосий, далі за ним його батько й син, старий Маслак і Вислогуб. По другий бік моя сестра, а за нею — Клаповух.

Усе сталося зненацька. Моя сестра й Безволосий раптом підскочили й зойкнули, а я почув свист стріл, що прошили їх. За мить вони вже корчилися на землі, пускаючись духу а решта нас шугнула до дерев. Повз мене просвистіла ще одна стріла й вістрям загналася в землю; пір'яний хвіст її дрібно тремтів. Виразно пригадую, що я сахнувсь убік, немов схарапуджений кінь, і оббіг ту страшну ріп, накинувши великого круга.

Клаповух, що мчав поруч зі мною, раптом гепнувся з розгону на землю. Нова стріла пробила йому литку й звалила його. Зразу схопившись, він кинувся був бігти далі, але знову впав. Тоді звівся, сів, скоцюрбившись, тремтячи з жаху, й жалібно покликав мене. Я вернувся до нього. Він показав мені на стрілу. Вхопивши її хвіст, я потяг був її, але він, ойкнувши з болю, вчепився мені в руку. Ще одна стріла пролетіла між нами обома, по ній друга вдарилась у камінь, розкололася й упала. То вже було занадто. Смикнувши з усієї сили, я зразу вирвав стрілу Клаповухові з ноги. Він несамовито скрикнув і з серця вдарив мене, та за хвилину ми вже гнали щодуху.

Я оглянувся. Старий Маслак, усіма покинутий, зостався далеко позаду й мовчки дріботів наввипередки зі смертю. Він часто спотикавсь, одного разу навіть упав. На щастя, стріли вже не літали, і він поволі звівсь на ноги. Старість дуже тяжила йому плечі, проте вмирати він ще не хотів. Троє Огневиків, що саме вибігли зі своєї лісової засідки, могли б легко злапати його, але вони того навіть і не пробували. Може, він просто був надто старий і жилавий. Безволосого та мою сестру — ось кого їм треба було. Діставшись до дерев, я знову озирнувся й побачив, як вони гатять їх каменюками по головах. Один з тих Огневиків був старий кульгавий ловець, уже знайомий мені.

Лісом ми попрямували до своїх печер. Наша зрушена, безладна юрба сполохала всіх дрібних тварин у лісі й загнала їх у нори. З верховіть зухвало кричали нам услід сойки. Тепер, коли безпосередня небезпека минулася, Вислогуб спішився й діждав свого діда Маслака. Тоді вони поплентались далі вдвох — дід і онук, замикаючи собою нашу черідку.

Отак Клаповух і став знову нежонатий. Ту ніч я вже спав з ним у нашій печерці, і знову почалося наше колишнє товаришування. Втрата, здається, не дуже завгорила його. Принаймні не видно було, щоб він за жінкою журився чи щоб йому її бракувало. Непокоїла його лишень рана на нозі; минув добрий тиждень, поки вона загоїлась і до нього вернулася колишня жвавість.

Маслак був єдиний старий дід на все Плем'я. Часом, коли я згадую про ту давнину і його постать яскраво постає переді мною, я бачу, як дивовижно він схожий на батька нашого садівника. Той садівників батько був дуже старий, зморшкуватий та мізерний; і коли він блимав своїми маленькими сліпаками та плямкав беззубими яснами, то, їй-бо, був викапаний Маслак. Та схожість дуже лякала мене змалку, і я завжди тікав, побачивши старого, що шкандибав на двох костурах. Навіть Маслакова сива, кошлата борідка була така сама, як рідкі бурці в старого.

Я вже казав, що Маслак був єдиний дід на все Плем'я. То була дивина. У нас ніхто не доживав старості й мало хто середніх літ. Здебільшого вмирали наші не своєю смертю, а — як мій батько, як сестра, Щербань, Безволосий нагло й люто в розквіті життя. Природна смерть?! За тих часів умирати не своєю смертю якраз і було природно.

Серед нашого Плем'я ніхто не вмирав зі старості. Такого випадку я не знаю. Навіть і старий Маслак не вмер так, хоч він, єдиний на ту пору, мав такий шанс. Каліцтво, хвороба, будь-яка, хоч і тимчасова втрата прудкості та сили означали скору смерть. Як правило, такі смерті завжди траплялися без свідків. Просто хто-небудь нагло зникав з очей. Уранці виходив із сельбища й більше ніколи не повертався, зникнувши в череві якогось хижого звіра.

Наскок Огневиків на морквяній галявині був початком нашого кінця, хоч ми й не знали того. їхні ловці стали з являтися що далі, то частіше. Вони приходили вдвох або втрьох, скрадаючись лісом зі своїми летючими стрілами, що здіймали їм здобич з верховіття найвищих дерев, хоч би й як далеко. На ті дерева їм і злазити не треба було: луки і стріли правили їм за безмірно розвинені м'язи, — отож воші мовби стрибали та били за сотню футів, коли не далі. Те робило їх страшнішими над самого Гострозуба. Вони були дуже хитрі, мали справжню мову, що давала більшу силу їхній думці, а до того ще вміли об'єднуватись для спільних дій.

Після появи Огневиків ми стали ще полохливіші, ще прудкіші та сторожкіші. Тепер нам доводилось бути обережними й у лісі. Дерева вже не давали нам надійного захистку, не можна було, сидячи на гілляці, дражнити своїх ворогів, що бігали долі. Огневики були ті кровожерні вороги з зубами й кігтями футів на сто завдовжки — найжахливіші з усіх хижаків, що блукали в первісному світі.

Якось уранці, ще Плем'я й не розбрелося лісом, несподівано знявся переполох на водопої між тими, хто пішов напитись чи набрати води. Все Плем'я кинулося до печер. Такий уже був у нас звичай — перше тікати, а потому вже довідуватись, у чому річ. Прищулившись у війстях, ми чекали. Трохи згодом на майдан обережно вийшов Огневик. То був старенький кульгавий ловець. Він довго стояв, придивляючись до нас, до наших печер і розглядаючи наше урвище згори донизу. Тоді зійшов стежкою до водопою, а за хвилину повернувся іншою; знову довго стояв, спостерігаючи нас, і нарешті, обернувшись, зашкутильгав до лісу. А ми тим часом збентежено й жалісно перегукувалися у своїх печерах.

РОЗДІЛ XVI

Я знайшов її на давньому місці, неподалік чорничного болота, де жила моя мати і де ми з Клаповухом збудували наше перше житло на дереві. Це сталося цілком несподівано. Проходячи під деревом, я враз почув знайомий ласкавий згук і, зиркнувши вгору, побачив Прудку на гілляці. Вона теліпала ногами й дивилася на мене.

Щасливий, я стояв хвильку непорушно, та скоро в те щастя почала закрадатись якась туга та тривога. Я подерся на дерево до неї. Вона поволі відступила. Я далі за нею, та коли вже трохи-трохи не дістав її, вона перестрибнула на ближче дерево і, шелестячи листям, визирала з зеленої гущини на мене, ласкаво щось жебонячи. Я теж стрибнув туди й погнався за нею, як навіжений, і ще раз вийшло те саме. Вона перескочила на третє дерево, і знов виглядала з листя, і знов лагідно жебоніла.

Я відчув нараз, що є між нами щось нове, чого не було раніше, перед нашою з Клаповухом мандрівкою. Тепер я жадав її і був свідомий того. Вона теж це знала, а тому й не підпускала мене до себе. Забувши, що вона направду Прудка й що я лишень її учень у мистецтві лазити по деревах, я гнався за нею з дерева на дерево, а вона ніяк не давалася мені до рук. Вона дивилась на мене ласкавими очима, лагідно жебоніла, гуцалася та розгойдувалась на гілках зовсім близько, але недосяжна. Що довше вислизала вона від мене, то дужче я прагнув її спіймати. Та вже й вечір надходив, тіні на землі довшали, а зусилля мої все були марні.

Поглинаючи її очима серед гонитви і під час коротких перепочинків, я бачив, що вона дуже змінилася. Стала більша, повніша, дорослiша. Обриси її покруглішали, м'язи налились, і в усій її істоті відчувалася дозрілість, щось нове для неї й збудливе для мене. Я не бачив її три роки щонайменше, і, натурально, зміна була чимала. Я кажу три роки, але це тільки приблизно; може, їх було й цілих чотири, бо спомини мої дуже плутані, і що більше я думаю про те, то більше впевняюсь, що то мусило бути не три, а чотири роки.

Проте куди та чому вона була щезла й що з нею за той час діялось, я не знаю. Вона не мала жодного засобу розповісти мені про те, так само як ми з Клаповухом не мали засобу повідати нашому Плем'ю про все, що ми бачили, мандрувавши. Мабуть, вона пустилася в мандри на відчай душі, як і ми. Можливо, що причиною того був теж Червоноок. Запевне, він не раз здибувався з нею в лісі; і якщо він раз погнався за нею, цього, певна річ, було досить, аби вона втекла світ за очі. З подальшого видно буде, що вона забилась геть-геть на південь, за гори, аж на берег невідомої річки, навідшиб від свого поріддя.

В тих краях жило чимало Деревиків. Либонь, вони й примусили її врешті повернутись до Плем'я та до мене. Чому я так гадаю — поясню пізніше.

Тіні все довшали, а я гнався за нею все завзятіше, та зловити не міг. Удаючи, ніби стрімголов тікає від мене, вона весь час трималася так близько, що тільки хапай її,— але не давалась. Я забув за все: за час, за хижих ворогів, за ніч, що вже западала. Я знавіснів з жадання й гніву, Що вона не підпускає мене до себе. Дивна річ, але той гнів був немов частиною мого поривання до неї.

Як я щойно казав, я забув за все. Біжачи через прогалину, я напоровсь на ціле ліжбисько гадів. Та й вони мене не спинили. Я був мов навісний. Вони кидались на мене, але я крутивсь та петляв поміж ними й біг далі. За хвилю я наскочив на велетенського полоза. Перше я, верещачи з ляку, тікав би від нього десь аж на вершечок дерева. Тепер він теж загнав був мене на дерево; але Прудка якраз зникла мені з очей, і я сплигнув додолу й помчав за нею, бувши ту мить на волосинку від смерті. Тоді за мною вчепилась гієна, мій давній ворог, і бігла назирці добру годину, передчуваючи з моєї поведінки якусь поживу. А потім ми з Прудкою збурили цілу ватагу диких свиней, і вони теж порвалися за нами. Раз Прудка перескочила таку велику просторінь між деревами, що мені була не до снаги. Я мусив спускатися додолу. Мені було байдуже, що там чатують дикі свині. Я злетів на землю за ярд від тих тварюк, і вони кинулися за мною. Опинившись у мене з обох боків, вони примусили були мене рятуватись на дереві, але воно стояло трохи віддалік шляху, що ним тікала Прудка, і я відважно знову спустився додолу, повернув назад на старий слід і помчав широкою прогалиною навперейми. Вепри, наїжившися, клацаючи іклами та рохкаючи, наступали мені на п'яти.

Коли б я спіткнувся або впав на тій прогалині, було о по мені. Але такого не трапилось, та я й не дбав про те. Я був у такому настрої, що не злякався б стати віч-на-віч із самим Гострозубом, ні з двадцятьма Огневиками, що пускають стріли. Такий любовний шал пойняв мене. Але тільки мене — з Прудкою нічого такого не діялося. Вона була розважна й на небезпеку дарма не наражалась. Оглядаючись крізь далечінь віків на ту давню любовну погоню, я пригадую, що, коли свині затримали мене, вона побігла тихцем, мовби вичікуючи, коли я зможу знов

погнатися за нею. Крім того, втікаючи від мене, вона весь час сама бігла й мене вела, куди їй було треба.

Вже зовсім смеркло, як я слідом за Прудкою обминув моховиту стіну бескида, випнуту з-поміж дерев, і заглибився в густий чагарник, що хвиськав і дряпав мене своїми гілками, коли я продирався крізь нього. Прудка ж ніде й не зачепилася. Вона добре знала дорогу. В самій гущавині ріс здоровезний дуб. Я майже наздоганяв її, коли вона полізла на того дуба. І там серед гілля, в її кублі, що його я так довго й марно шукав, я зловив її.

Гієна знов нанюхала наш слід і тепер, сидячи під деревом, заводила з голоду. Але ми не зважали на те й тільки зареготали, коли вона нарешті, загарчавши, подалась геть у чагарник. Ніч була повна весняних згуків. Як звичайно весною, всюди по лісі билися один з одним самці. З нашого кубла на дереві ми чули іржання диких коней, сурми слонів і рикання левів. Та вже зійшов місяць, і година була тепла. Ми сміялися й нічого не боялись.

Пригадую, другого ранку ми надибали двох розлютованих півнів-готурів. Вони билися так запально, що я просто підійшов до них і схопив обох за шию. Вони й стали нам із Прудкою за весільний сніданок. Півні були пресмачні. Повесні птахів легко ловити. Якось уночі ми навіть бачили, як билися при місяці два лосі. Поки ми з дерева стежили за тим боєм, до них тихцем підкралися лев і левиця й розірвали їх ще перше, ніж лосі помітили небезпеку.

Важко сказати, скільки часу ми прожили б у кублі Прудкої. Якось, коли нас не було, в дерево ударив грім. Грубезні гілки потрощило, кубло наше зруйнувало. Я заходився був відбудовувати його, але Прудка не хотіла на нього й дивитися. Вона страшенно боялась блискавки, і я не міг намовити її повернутись на дерево. Отак закінчився наш медовий місяць, і ми подались до печерного сельбища. Там я витурив Клаповуха з нашої печерки так само, як колись зробив був він. Ми з Прудкою оселилися там, а він пішов ночувати в пролазі подвійної печери.

Як ми повернулися до нашого Плем'я, так і прикрощі спіткали нас. Червоноок змінив не знаю вже скільки жінок після Співучої, що пішла тією ж дорогою, як і всі перед нею. Тепер у нього була маленька, тендітна й сумна самичка, що пхинькала й плакала, навіть коли він не лупцював її. Звичайно, вона мусила неминуче загинути, і то дуже скоро. Червоноок уже накидав оком на Прудку й коли нарешті забив свою жінку на смерть, почав ганятися за нею.

Щастя наше, що вона справді була Прудка й мала дивовижний хист перемахувати з дерева на дерево. І все ж, аби не впасти йому в пазури, вона потребувала всієї своєї обачності й сміливості. Я не міг стати їй до помоги. Червоноок був такий сильнющий, що на клапті роздер би мене.

Так довіку залишилося в мене покалічене плече — пам'ятка його рук. Дощовою погодою воно добре давалося взнаки й ломило.

Покалічив він мені його, коли Прудка нездужала. Либонь, то в неї був напад пропасниці; ми всі частенько хворіли на неї. В кожному разі, вона була тоді якась млява, квола, немоторна. І ось у такому стані їй довелось утікати від Червоноока, що заскочив її десь поблизу лігва диких собак, кілька миль на південь від сельбища. Раніш вона поводила б його трохи по лісі, дражнячи, а тоді подалася б прямцем, лишивши його далеко ззаду, і незабаром була б у захистку нашої печерки, вузької з проходу. Тепер же вона була надто квола й незграбна, аби ще дражнитись. Він раз у раз заступав їй стежку, і вона мусила обернути всю снагу тільки на те, щоб уникнути його лап.

Здоровій їй утекти від нього було б заіграшку, а тепер на те потрібні були всі її хитрощі й уся обережність. На щастя, вона мала перевагу в тому, що могла бігти по тонших, ніж він, гілках і перестрибувати далі. Ще й надто, вона несхибно визначала віддаль і інстинктивно вгадувала тривкість гілки чи сучка, навіть підгнилого.

Гонитва не мала кінця. Круг по кругові, туди, сюди гасали вони обоє лісом. А в Плем'ї наростало збудження. Знявся шалений джергіт; він то гучнішав, коли Червоноок відставав, то стишувався, коли він наганяв Прудку. Жінки верещали й шварготіли, чоловіки в безсилій люті били себе в груди. Найдужче розпалився Мордань, і хоч він також притихав, коли наближався Червоноок, але не настільки, як решта.

Щодо мене, то я не показав себе там вельми відважним. Я був хто завгодно, тільки не герой. Та й яка б із того була користь, коли б я зчепився з Червонооком? Він був така здоровезна потвора, така пекельна звірюка, що в двобої з ним я не мав би жодної надії. Він убив би мене, а нікому б тим не помоглось і на крихту. Прудка не встигла б дістатися до печерки, як він зловив би її. Отож я міг тільки дивитись у безсилій люті, вхилятися геть йому з дороги й замовкати, коли він наближався.

Година минала по годині. Було вже далеко за полудень, а гонитва все тривала. Червоноок поклав собі зморити Прудку й навмисне загонив її. Вона довго кріпилась, та врешті почала втомлюватися і не могла вже стрибати так стрімголов. Тоді вона стала забиратись на найтонші гілки, неприступні для Червоноока, й так тільки могла віддихати. Але він був підступний, мов чистий диявол. Не маючи змоги дістатись до неї, він почав струшувати її. З усієї сили, всією своєю вагою він розгойдував гілку туди-сюди, поки не скидав Прудку, ніби муху з батога. Уперше вона врятувалась, потрапивши на нижчі гілки. Удруге вони хоч і не затримали її лету, але послабили силу падіння. А одного разу він так скажено струснув її, що вона перелетіла аж до другого дерева, — тільки добре, що напрочуд метко вхопилася за гілку й тим урятувалась. На тонких гілках Прудка шукала порятунку тільки в крайньому разі, але тепер вона була така втомлена, що не мала іншого способу врятуватися від Червоноока й раз у раз мусила забиратися ген високо.

Гонитва тяглася далі. Всі, хто дивився, скрикували, билися в груди, скреготіли зубами. І нарешті прийшов кінець. Уже смеркало. Прудка, захекана, тремтячи й хапаючи повітря, жалібно припала до верху

високої, тоненької гілки. До землі було футів з тридцять, і нічого, що могло б затримати падіння. Нижче на тій самій гілці гойдався Червоноок, налягаючи на неї всією своєю вагою. Гілка хиталась, ніби якесь вагало, і розмахи щоразу ширшали. Коли це він несподівано з усієї сили рвонув її навспак, не давши їй дійти до кінця розмаху. Прудка не вдержалася гілки, голосно зойкнула й сторчголов полетіла додолу.

Якось ухистившися, вона перевернулась у повітрі й упала на ноги. Це мусило б зменшити силу падіння, але Прудка була така змучена, що ноги їй підломилися, і вона повалилась на бік. Все ж, як виявилося, падіння з такої страшної височини не покалічило її, а тільки забило їй дух. Вона лежала безпорадна й хапала ротом повітря.

Червоноок кинувся й схопив її. Своїми цупкими пальцями вчепившись їй у волосся, він звівся на ноги й переможно заревів, дивлячись задирливо на Плем'я, що в жаху стежило за ним з дерев. Ось тоді я оскаженів. Обачність пішла за вітром, забулася любов до життя, що жила в моїй плоті. Ту саму мить, як заревів Червоноок, я ззаду наскочив на нього, і мій напад був такий несподіваний, що я збив його з ніг. Обвивши його руками й ногами, я з усієї сили намагався не пустити його. Звісно, це була б неможлива річ, коли б він однією рукою не держав за волосся Прудку.

Мордань заразився моєю хоробрістю і несподівано став мені до помочі. Він угризся зубами в руку Червоноокові, дряпав і рвав пазурами йому лице. Отоді б усьому Плем'ю встряти! Коли б усі прийшли нам до помоги, Червоноокові, може, й настав би кінець; але вони полохливо зачаїлися на деревах.

Червоноок неминуче подолав би нас обох, і тільки тому не вбив нас відразу, що Прудка сковувала його рухи. Вона вже віддихалася й тепер і собі змагалася з ним. Він не хотів пустити їй волосся, і це зв'язувало його. Нарешті він схопив мене за руку. То був для мене початок кінця. Він почав тягти мене до себе, щоб перегризти мені горло й, роззявивши

рота, вже вищирив зуби. Отоді він викрутив мені плече, хоч стискав його ще, мабуть, тільки на півсили, і воно потім боліло мені вже довіку.

Але саме під цей час скоїлося щось несподіване. Поки ми крутилися всі четверо клубком, на нас звалилося чиєсь здоровезне тіло й розкидало нас урізнобіч. Із несподіванки ми повипускали один одного. Мордань відчайдушно скрикнув. Я не знав, що то було таке, та коли кинувся до дерева, мені перед очима промайнула періста шкура і засмерділо тигром.

То був старий Гострозуб. Його лігво було десь поблизу. Наш гомін розбудив його, і він тихцем, непомітно скрався до нас.

Прудка була вже на дереві обік мого. Я перескочив туди, обняв її руками й пригорнув до себе. Вона хлипала й тихенько плакала. А здолу чулося гарчання й хрускіт кісток. Гострозуб вечеряв тим, що колись було Морданем. Червоноок запаленими очима зверху поглядав на звіра. То була потвора, дужча за нього.

Ми з Прудкою подалися собі деревами геть і спокійно добулися до нашої печерки. Тим часом усе Плем'я, скупчившись над тигром на гілках, обсипало лайкою свого правічного ворога й шпурляло в нього павіттям. Він бив себе хвостом, рикав, але їсти не переставав.

Отак ми врятувалися. Звичайно, то була чистісінька випадковість. Якби не та випадковість, я загинув би в лапах Червоноока, низка поколінь урвалася б і не довела через тисячоліття до нащадка, що читає газети, їздить у трамваї — і пише про минуле, навіть таке далеке, як у цім оповіданні.

РОЗДІЛ XVII

Це сталося підосені другого року. Після невдалої спроби зловити Прудку, Червоноок узяв собі іншу жінку, і, навдивовижу, вона ще жила.

А ще дивніше — в них було немовля, декількох місяців, перше в Червоноока. Всі жінки, що були в нього доти, не встигали навіть привести йому дітей, як він забивав їх на смерть.

Той рік був добрий для всіх нас, погода напрочуд лагідна, їжі вдосталь. Надто пригадується мені чомусь тодішня ріпа. На горіхи також був урожай, а щодо диких слив, то вони ще ніколи не бували такі великі й солодкі.

Одно слово, рік був золотий. Але тоді й скоїлася біда. Нас заскочили в наших власних печерах. Ми прокинулись у холодній сірій млі на світанку того дня, щоб знайти собі смерть; принаймні більшість із нас. Мене й Прудку розбудили дикі крики та скажений вереск, ніби сюди на раду злетілися дияволи з усіх усюд. Наша печерка була найвища на урвищі, і, підповзши до війстя, ми побачили, що на луговині повно Огневиків. їхні поклики ще додавали гамору, але в цих людей був якийсь лад і певний план, а в нас ні того, ні другого. Ми всі билися нарізно, кожен сам за себе, і ніхто з нас і уявити не годен був, яке велике лихо спобігло нас.

Огневики з'юрмилися під скелею. Ми сипнули на них цілий град каміння й, мабуть, декотрим попробивали голови, бо коли вони відхлинули, троє з них корчилися на землі. Один силкувався відповзти геть, але ми, скажено ревучи, знов закидали їх камінням. Декілька Огневиків повернулися, щоб відволокти своїх, але кам'яний град прогнав тих рятівників.

Огневики розлютилися, проте стали обережніші. Завиваючи ще голосніше, вони, однак, трималися віддалік і тільки пускали в нас силу стріл. Це поклало край шпурлянню камінням. Коли з півдесятка наших було вбито, а десятків зо два поранено, ми відступили в печери. Моя, хоч і найвища на кручі, не була поза досягом стріли, але на такій відстані влучити було важко, а тому Огневики й не витрачали багато стріл на мене. Я був дуже цікавий, і мені хотілось побачити все, що діялося. Прудка, тремтячи з переляку, причаїлась у печері й жалібно

квилила, закликаючи мене досередини. А я, припавши у війсті, стежив за всім.

Бій ущухав, ніби застрягши на місці й не посуваючись ні сюди ні туди. Ми поховалися по печерах, і Огневикам якось треба було нас викурити звідти. Вони не важилися лізти до нас, а ми не хотіли наражатись на їхні стріли. Як котрийсь із них підступав ближче до кручі, той чи той з наших починав шпурляти в нього каміння, а тим часом з півдесятка стріл встромлялося в нього самого. Але такий підступ недовго мав успіх; скоро вже ми нічим не давалися виманитись надвір. Бій направду захряс на місці.

Позад Огневиків я побачив старого кульгавого ловця. Він командував, і за його наказами люди метались туди-сюди. Декілька відрядилися до лісу й повернулися з оберемками хмизу, сухого листя і трави. Огневики підійшли ближче. Котрі з луками напоготові, щоб стріляти, як хто виткнеться з печери, а котрі заходилися накидати купи хмизу та сушні під війстями до нижніх печер і тоді виворожили з тих куп страхіття, що його ми найбільше боялися, — вогонь. Спочатку закурівся димок і став здійматися по скелі вгору. Потім, немов маленькі гадючки, вихопилися з сушняку червоні язички полум'я. Дим густішав і часом огортав усе урвище. У моїй печері він не дуже діймав мене, але очі щипало, і я тер їх руками.

Старого Маслака викурено першого. Вітром знесло дим трохи вбік, і я виразно побачив його. Він вискочив з диму, наступив на жар, обпікся, з болю голосно зойкнув і кинувся лізти на кручу. Стріли, немов дощ, сипонули на нього. На прискалку він спинився й учепився руками в скелю. Хапаючи повітря, чхаючи й крутячи головою, стояв він там і хитався вперед та назад. З десяток стріл з пір'яними хвостами стирчало йому в тілі. Він був старий, але не хотів умирати й, хитаючись, щодалі жалібніше голосив. Та ось коліна йому підігнулися, рука пустилася каменя, він далеко відхитнувся й полетів додолу. Старі кістки, певне, геть побилися, проте він, стогнучи, ще силкувався звестись. Один Огневик підбіг до нього і шпорою розтрощив йому голову.

Те саме, що з старим Маслаком, сталося й з багатьма іншими. Задихаючись у диму, наші вискакували з печер і лягали трупами від стріл. Декілька жінок і дітей подушилися в печерах, а більшість загинули надворі.

Звільнивши таким способом перший ряд печер, Огневики почали лаштуватися зробити те саме з другим. Поки вони дерлися туди з посушем та травою, Червоноок та його жінка з немовлям, що тісно держалося її, кинулись урвищем нагору. Огневики, либонь, були певні, що тим часом ми лишатимемось у печерах, а тому луки в них не були напоготові. Коли ж стріли посипалися, Червоноок укупі з жінкою були вже високо. Опинившись на верху урвища, він обернувся й, б'ючися в груди та ревучи, лютими очима витріщився на ворогів. Вони знову пустили на нього стріли, й хоч жодна не влучила, він кинувся геть.

Я бачив, як Огневики викурювали третій та четвертий поверхи печер і як вони розстрілювали наших, коли ті намагалися втекти нагору. Не багато кому пощастило дістатись до верху урвища. Більше загинуло. Мені пригадується

Вислогуб. Жалібно зойкаючи, він добувся до мого прискалку, але тут стріла вдарила йому в спину й прошила наскрізь. Кістяний площин вистромлявся з грудей, а пір'яний хвіст зі спини. Закривавившись, Вислогуб повалився біля війстя до моєї печери.

Близько того часу горішні печери самі спорожніли. Мало не всі наші разом кинулися вгору. Декого те справді врятувало, бо Огневики стріляли не досить швидко. Правда, в повітря знялася хмара стріл, і десятки наших летіли сторчака додолу, проте були й такі, хоч і не дуже багато, що добулися на саму кручу й утекли.

Мене тепер самого порвало тікати, й те поривання переважило в мені цікавість. Стріли вже не летіли. Наші, видимо, втекли всі, хіба, може, дехто ще ховався по горішніх печерах. Тоді ми з Прудкою хутко

подерлися на урвище. Побачивши нас, Огневики зчинили великий галас — певно ж, не через мене, а через Прудку. Вони шпарко загомоніли, один одному показуючи на неї. По ній вони ні разу не вистрелили, а почали ласкаво кликати її. Я спинився й заглянув униз. Вона ж, перелякана, хлипала й тягла мене геть. Ми пройшли верхом урвища й заглибилися в ліс.

Я часто розважаю про цей випадок. Якщо вона справді була з їхнього плем'я, то, напевне, відбилась від них зовсім маленькою й нічого не пам'ятала, а тому їх боялась. З другого боку, може, вона ніколи й не відбивалась від них, а народилась десь у лісі, далеко від їхнього сельбища, від батька — втеклого Огневика — й матері з нашого Плем'я. Хіба хто міг щось певне сказати? Мені це було невідомо, а Прудка знала не більше за мене.

Ми перебули день жаху. Більшість із тих, хто врятувався, втекли до чорничного болота й заховались у прилеглому лісі. Але цілий день ловці Огневики ватагами снували там і вбивали нас, де тільки знаходили. Либонь, вони виконували наперед повзятий план. Огневики розплодилися, їм стало тісно на своїх теренах, і вони поклали собі звоювати нас. Але яке ганебне було їхнє звоювання! Хіба ми мали якийсь шанс проти них? То була просто різанина, поголовна різанина, не помилувано ні старого ні малого. Вони геть вичистили нашу землю від нас.

Того дня для нас немов настав кінець світу. Як я вже казав, ми кинулись до нашого останнього притулку, до лісу, і ховалися на деревах, але й там нас оточували та вибивали одну родину по одній. Багато довелось нам набачитись того дня! Я ж іще був до того й цікавий. Ми з Прудкою ніколи не зоставалися подовгу на одному дереві, а тому нас ні разу й не застукали. Але втікати, здавалося, не було куди. Скрізь снували Огневики, що поставили собі за мету винищити нас. Куди не поткнися, скрізь вони, тим-то й бачили ми так багато їхніх злочинств.

Що сталося з моєю матір'ю, я не знаю, але Джерготуна перед моїми очима підстрелено на дереві в його власнім кублі. Боюся, що, бачивши це, я навіть весело захихотів. Перше ніж закінчити цю частину мого оповідання, я мушу ще сказати про Червоноока. Його заскочили разом з жінкою на дереві коло чорничного болота. Ми з Прудкою на хвильку спинилися, щоб на те подивитись. Огневики так захопилися своїм ділом, що не догледіли нас, а крім того, ми добре заховалися в густому листі.

Добрих два десятки ловців зібралися під деревом і пускали в нього стріли, підбираючи їх, коли вони падали на землю. Червоноока не було видно, тільки чулося його завивання звідкись із дерева. Згодом воно стало якесь здушене. Очевидячки, він заліз у дупло. Жінка не встигла залізти. Стріла звалила її додолу, видимо, поранивши тяжко. Вона навіть і не спробувала тікати, тільки припала до свого немовляти, затуляючи його собою, і жалісно благала Огневиків голосом та на мигах. А ті, обступивши її, глузували з неї, як колись глузували я й Клаповух із старого Деревина. Як ми тоді штрикали його патиками, так і вони тепер штрикали жінку між ребра гострими кінцями своїх луків. Та забава вийшла погана. Жінка не боронилась і навіть не розлютовувалась. Вона й далі тільки благала, припавши до свого немовляти. Тоді один Огневик підійшов до неї з шпорою. Вона бачила те й зрозуміла, але до кінця благально скиглила.

Червоноок же в своєму дуплі був убезпечений від стріл. Огневики порадились хвильку, а потім один з них поліз на дерево. Що сталося там, не знаю. Я тільки почув зойк Огневика і побачив, як захвилювались ті, хто стояв під деревом. Трохи згодом його тіло, ламаючи гілки, звалилося додолу й нерухоме зосталося на землі. Товариші підійшли, підвели йому голову, але вона знову впала. Червоноок помстився за себе.

Огневики розлютились. У стовбурі дерева близько землі була діра. Натягавши туди ломини та листя, вони розклали вогонь. Ми з Прудкою, обійнявшись і визираючи крізь листя, чекали, що буде. Огневики підкидали у вогонь зелених гілок з листям, і дим густішав.

Коли раптом усі сахнулись геть від дерева, та не досить швидко. Важке тіло Червоноокове впало серед натовпу. Страшенно роз'юшений, він замолотив навсібіч довгими ручиськами, здер одному обличчя — отак просто здер своїми вузловатими пальцями, а другому перегриз горлянку. Огневики, що спочатку відступили були, тепер, дико репетуючи, гуртом кинулися на нього, та він вихопив у одного шпору й почав трощити їм голови, немов гарбузи. Вони мусили знову відступити. Червоноок, скориставшіїся з цієї нагоди, обкрутнувся й помчав до лісу, люто завиваючи. Кілька стріл полетіло йому наздогін, але він, пірнувши в гущавину, зник.

Ми з Прудкою крадькома подалися геть, та незабаром натрапили на іншу юрбу ловців, що загнала нас на чорничне болото. Там ми вже знали всі шляхи деревами понад трясовиною й помчали туди, де пішки не можна було гнатися за нами. Отак ми врятувалися й опинились по той бік болота, де вузенька смуга лісу відділяла його від другого, більшого, що простягалося на захід сонця. Там ми спіткали Клаповуха. Не уявляю собі, як він урятувався, — хіба що напередодні випадком не ночував у печерному сельбищі. В тому лісі ми могли б збудувати собі притулок на деревах і осісти там, але Огневики, певно, завзялися вибити нас до ноги. Пополудні ми побачили Бороданя та його жінку. Вони мовчки, з переляканими обличчями промчали деревами повз нас на схід сонця і зникли. Трохи згодом у тому напрямку, звідки вони вигулькнули, долинули крики й завивання ловців та зойки наших. Огневики таки знайшли собі дорогу через болото.

Я, Клаповух і Прудка кинулися слідом за Бороданем та його жінкою й опинилися край великого мочара. Тут ми не знали жодної стежки. Той мочар був осторонь нашого терену. Ми завжди обминали його, і ніхто з Плем'я ніколи не заходив туди, чи вірніше, ніколи не вертався звідти. У нашій уяві він був повитий страшною таємницею, якогось жаскою невідомістю. Ми в страху спинилися край мокравини, але крики Огневиків лунали щораз ближче. Ми перезирнулись, і Бородань швидко побіг трясовиною до трав'яної купини ярдів з десяток від краю, де ноги вже не так грузли. Його жінка не зважилась бігти за ним. Вона

спробувала була, але злякано сахнулась від зрадливої драговини й скулилася на землі.

Прудка не стала чекати на мене й не спинилась, поки не промчала ще ярдів зі сто далі за Бороданя й не дісталася до більшої купини. Коли ми з Клаповухом догнали її, поміж деревами замаячили Огневики. У сліпому жахові жінка Бороданя кинулася до нас, але вона бігла навмання, без огляду, й тонка шкурина на твані прорвалася під нею. Саме тоді ми обернулися й побачили, як Огневики пускають у неї стріли, а вона потопає в твані. Стріли почали падати й навколо нас. Бородань був уже на нашій купині, й ми всі четверо подались трясовиною куди-глядя, забираючись щораз далі та далі в мочар.

РОЗДІЛ XVIII

У мене нема виразних споминів про наші мандри тим великим мочаром. Силкуючися згадати про них, я тільки плутаюсь в уривках вражень. Я й гадки не маю, як довго ми блукали в тій великій низовині, — мабуть, кілька тижнів. Як мені те сниться, то завше буває суцільний кошмар. Через незліченні сторіччя дожив до мене той столикий страх, та пам'ять про нескінченні блукання мокравою пустелею, де на нас кидалися отруйні гади, де навколо ревли дикі звірі, де твань дриготіла під ногами й засмоктувала п'яти.

Пам'ятаю, що безліч разів звертали ми вбік, обминаючи стрічні потоки, озера й цілі моря твані. Часом зривалися бурі, наганяючи воду, що поймала величезні простори низини. Під час таких повенів ми, голодні й нещасні, сиділи, наче в'язні, цілими днями на деревах.

Яскраво стає переді мною одна картина. Навколо високі дерева, сірі пасма моху звисають з гілок, а грубі ліани, ніби якісь страшенні гадюки, в'ються круг стовбурів і густо переплітаються в повітрі. Повсюди м'яка твань, що весь час булькає газами, весь час хвилює, ніби важко дихає, ніби щось ворушиться в її глибині. А в осередку ми, з дванадцятеро нас.

Ми змучені, худі, сама шкура та кістки. Ми не співаємо, не джерготимо, не сміємося, і вже не до витівок нам. Нашу пустотливість і жвавість як водою змило. Ми тільки жалібно скиглимо й тулимось одне до одного, немов жменька людей, що пережили кінець світу.

Та картина стоїть переді мною окремо, якось осібно, зовсім не пов'язана з усім іншим пережитим на тому мочарі. Не знаю, яким чином, але кінець кінцем ми таки виборсалися звідти, вийшли до стяги невисоких пагорбів понад берегом річки. То була наша річка, що так само, як і ми, прорвалась через великий мочар. На її південному березі, там, де вона пробивалася крізь пагорби, ми знайшли багато пісковикових печер. Далі на захід сонця ревіло море, б'ючись у наплавину поперек гирла річки. Тут, у цих печерах поблизу моря, ми й оселилися.

Нас було небагато. Але за декілька днів з болота почали потроху надходити ще наші. Вони пленталися по одному, по двоє, по троє — справжні кістяки, радше мертві, ніж живі. Нарешті нас зібралось із тридцятеро. Більше ніхто з болота не виходив. Червоноока не було. Треба зауважити, що з дітей жодне не пережило тієї страшної подорожі'

Я не оповідатиму про ті роки, що ми прожили поблизу моря. Не гаразд там було, повітря вогке, холодне. Ми застуджувалися й увесь час кашляли. Серед таких умовин ми не могли вижити. Правда, в нас народжувалися діти, та тільки вони не дуже чіплялися за життя й рано вмирали. А ми, дорослі, вимирали ще скоріше, ніж вони народжувалися, і нас усе меншало.

Та й різка зміна їжі теж не була нам на здоров'я. Тепер ми мало їли зелені та овочів, а більше годувалися рибою. На березі, надто після бурі, завжди бувало багато всяких скойок, абалои, мідій і великих океанських крабів, а також різних морських водоростів, добрих на смак. Одначе сама зміна в поживі спричинялася до шлункових хвороб. Гладких поміж нами не стало, всі були худі й завше мали такий вигляд, наче в нас боліли животи. Добуваючи великих абалон, загинув Клаповух. Під час

відпливу одна така абалона защекнула йому пальці, й коли почався приплив, він захлинувсь у воді. Ми знайшли труп другого дня, і для нас то була добра наука. Більше ніхто з нас не защекнувся в скойці абалони.

Нам із Прудкою щастило ростити дитя. Хлопчикові було вже кілька років, хоч тепер я певен, що він усе одно не вижив би в тому жахливому підсонні. Але одного дня знову з'явились Огневики. Вони припливли річкою, не на зв'язаних колодах, а на абияк видовбаному човні. їх було троє, й усі вони гребли. Серед них був і старий сивий ловець. Вони висіли в нашій затоці, й він закульгав по піску, пильно придивляючись до наших печер.

За кілька хвилин вони відпливли геть, та Прудка страшенно сполошилась. Ми всі злякалися, але ніхто так дуже, як вона. Вона скімлила, плакала й цілу ніч не мала спокою. Уранці, схопивши дитя на руки, вона потягла мене, пронизливо покрикуючи, за собою, знов у далеку дорогу. В печерах залишилося восьмеро — все, що зосталося від нашого Плем'я. Для них не було ніякої надії, вони мусили скоро загинути, навіть якби Огневики й не прийшли. їх убивав поганий морський клімат. Наша порода не була пристосована до життя на морському узбережжі.

Багато днів ми йшли на південь, понад краєм великого багнища, не важачись туди заглибитися. Одного разу ми повернули на захід сонця й, перейшовши стягу пагорбів, знову опинились на морському березі. Це місце було не для нас: жодного дерева, тільки грім прибою та навальний вітер, що, здавалось, ніколи не вщухав на тих похмурих надбережжях. Ми повернули назад через гори й пішли на схід і на південь, поки знову натрапили на велике багнище.

Незабаром ми добулися до його південного краю і попрямували далі на південний схід. Там місцевість була гарна, повітря тепле й знову ліс. Перехопившися через ще одне пасмо низьких пагорбів, ми опинилися в іще кращій лісистій місцині; що далі відходили ми від моря, то ставало тепліше. Ми йшли та йшли, поки не дісталися до великої річки, що

видалася знайомою Прудкій. Вона, мабуть, добивалася сюди за час своєї чотирирічної відсутності. Перепливши річку на колодах, ми висілися на другому березі під великою скелею. Високо на ній ми знайшли собі новий дім — заховану від очей, майже неприступну печеру.

Тепер мені небагато лишається оповісти. Ми з Прудкою осіли в тій печері й жили там родиною. На тому мої спогади кінчаються. Більше ми нікуди не мандрували, і мені нічого не снилося більше, крім тої високої, неприступної печери. Там, мабуть, і народився той нащадок, що успадкував образи моїх сновиддів, що розчинив у своїй істоті всі враження мого життя, цебто життя Зубаня, мого другого "я", не справжнього, але такого для мене реального, що часом мені важко сказати, коли і в якій добі я живу.

Я часто міркую про свій родовід. Я-сучасний, безперечно, людина, проте я-Зубань — іще не людина. Ці дві частини моєї двоїстої особи зростаються в стовбур родовідного дерева десь далеко внизу. Може, перед загином нашого Плем'я в ньому вже починався процес переходу в справжню людину? Може, той процес завершився в мені й у моїх нащадках? А з другого боку, хіба не міг хтось із них пристати до Огневиків, до їхнього племені? Не знаю, і нема способу довідатися про це. Одна тільки річ цілком певна — що Зубань відбив усі свої враження в мозку котрогось із своїх нащадків і відбив так міцно, що безліч проміжних поколінь не здолали їх витруїти.

Ще одна річ, про яку я маю оповісти перше ніж скінчу. Це один сон, що мені часто сниться; а на яві воно, напевне, сталося тою добою, коли я жив у високій неприступній печері. Пригадую, що одного разу я заблукав лісом далеко на схід сонця й натрапив на плем'я Деревиків. Причаївшись у гущавині, я стежив, як вони бавляться. Вони саме зібралися на ревище чи то сміховище й скакали та репетували диким хором.

Несподівано й гомін, і скакання вщухли. З переляку всі поприсідали, кидаючи очима, куди відступити. Тоді поміж гурт увійшов Червоноок. Усі

з жаху сахалися від нього. Але він нікого не скривдив. Він був уже їхній. Слідом за ним, ступаючи кривими, жилавими ногами й спираючись на землю пальцями рук, ішла стара самиця з породи Деревиків — його остання жінка, Червоноок сів у середині кола. Ось зараз, пишучи оце, я як живого бачу його, похмурого, з запаленими очима; він обводить ними коло Деревиків, згинає свою страшнючу ногу й скарлюченими пальцями чухає собі черево. Це — Червоноок, це — атавізм.